

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 47 * άνοιξη 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΠΟΓΛΟΥ, Μια άγνωστη/αδιερεύνητη ελληνική μετάφραση ιταλικού σατιρικού έργου του Μπαρόκ. Πρόδρομη ανακοίνωση [3]. Όνειρον χειμερινής νυκτός τού 1791 [10] ~ ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΥΛΥΒΙΟΥ, Νεότερα στοιχεία για τους κύπριους σπουδαστές των Σχολών των Κυδωνιών και της Σμύρνης στην προεπαναστατική περίοδο (1815-1820) [11] ~ ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΣΤΕΡΓΙΟΥΛΑΣ, Ο Διονύσιος Σολωμός όμηρος των Άγγλων το 1821; [15]. Συνεργασίες της Ανθούλας Σταθοπούλου στην εφημερίδα *Νέα Αλήθεια* (1930) [80] ~ ΣΩΤΗΡΗΣ ΤΣΕΛΙΚΑΣ, Στοιχεία για δύο μυθιστορήματα του 19ου αι.: Ο *Φλώρος* (1847), Η *Κλεονίκη* (1867) [20] ~ ΛΑΜΠΡΟΣ ΒΑΡΕΛΑΣ, Ένα άγνωστο ποίημα του Δημοσθένη Βαλαβάνη [25] ~ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ν. ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΗΣ, Νεότερα στοιχεία για τον Χαρίλαο Δημόπουλο [28] ~ ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Σχόλια στην παραδιαμαντική αλληλογραφία των ετών 1892-1893 [31] ~ Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Η «συντέκνισσα» και ή «κουμπάρα» [39] ~ ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ-ΙΑΤΡΟΥ, Καβαφικά γενεαλογικά. Ο Ηλίας Τανταλίδης και η οικογένεια Καβάφη [40] ~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΖΑΜΙΑΣ, «Το στεφάνι», ένα (αθησαύριστο;) σονέτο του Παύλου Γνευτού για τον θάνατο του Ελευθερίου Βενιζέλου [42] ~ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΟΤΑΜΠΑΣΗΣ, Ελληνικός Μεσοπόλεμος: Ομοερωτισμός, παρακμή (decadence) και ορατότητα στην ποίηση του Μίμη Λιμπεράκη [45] ~ ΑΣΠΑΣΙΑ ΓΚΙΟΚΑ, Τί είπε ο διάβολος; Μια περίπτωση διακειμενικότητας στο *Γυρί* του Κοσμά Πολίτη [50] ~ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΛΥΓΟΥΡΗΣ, Μικροσκαρμινικά: μια λανθάνουσα κριτική και ένα ποίημα για τον *Μαριάμπα* [53] ~ ΣΠΥΡΟΣ Ν. ΠΑΠΠΙΑΣ, Μια αθησαύριστη ανταπόκριση του Θεόδωρου Ντόρρου στον *Εθνικό Κήρυκα* της Νέας Υόρκης (1923) [57] ~ ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, Μία αταύτιστη κριτική του Νίκου Γκάτσου για την *Ξεπάρθενη* της Λιλίας Νάκου [61] ~ ΣΤΕΛΙΟΣ ΦΩΚΟΣ, Ο δοσίλογος Σπύρος Μελάς και η αντιμετώπισή του από λογοτέχνες [65] ~ ΕΛΕΝΗ ΠΑΡΙΣΙΑΔΟΥ, Μια διένεξη του Πέτρου Σπανδωνίδα με το περιοδικό *Νέα Πορεία* [71] ~ ΝΙΚΟΣ ΣΑΡΑΝΤΑΚΟΣ, Ο ποιητής Άχθος Αρούρης (Νίκος Σαραντάκος, 1903-1977) [75] ~ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΚΟΡΗΣ, Άρης Αλεξάνδρου: «Προσκλητήριο» [83] ~ ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΑΠΑΛΕΟΝΤΙΟΥ, Για το ποίημα «Τότε που έφυγες...» του Π. Μηχανικού [86] ~ ΠΑΝΟΣ ΙΩΑΝΝΝΙΔΗΣ, Ο Κινύρας και ο Μακάριος στην *Κρόνακα II*. Μια αυτολογοκρισία [88] ~ ΠΑΥΛΟΣ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Για την ανατρεπτική ποίηση του Κώστα Βασιλείου [91] ~ ΚΩΣΤΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Δημοσθένους λέξεις ή Ποια γλώσσα μιλούμε και γράφουμε οι Ελληνοκύπριοι [95] ~ Κ. Γ. ΓΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ, «Πιρλάντιν έν' το 'δεν σου» [98]. Γ' Συμπληρωματική βιβλιογραφία κυπρίων ποιητάρηδων κ.ά. [99] ~ Μικρά φιλολογικά: Για τον *John Bull* / Τζων Μπουλ / Τζων Πουλλά [100] ~ Καβαφολογικά ποιήματα του Πάρι Ταχόπουλου [102] ~ Προσθήκες - Διορθώσεις [105]

~ Α. Κ. ΗΛΙΑΚΗΣ ~ ΒΑΣΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ~ ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΗΛ
~ ΤΑΣΟΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ~ ΑΘΩΣ ΧΑΤΖΗΜΑΘΑΙΟΥ ~ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΡΑΤΗΣ,
Ποιήματα και στίχοι στο κυπριακό ιδίωμα [105]

Λευκωσία, Κύπρος / μικροφιλολογικά

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 47 * άνοιξη 2020

Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο (άνοιξη - φθινόπωρο)

Ιδρυτική Επιτροπή: Φοίβος Σταυρίδης (1938-2012), Σάββας Παύλου (1951-2016),
Λευτέρης Παπαλεοντίου

Υπεύθυνος έκδοσης: Λευτέρης Παπαλεοντίου

Συντακτική Επιτροπή: Σπύρος Αρμιοστής, Λάμπρος Βαρελάς, Δημήτρης Κόκορης,
Λευτέρης Παπαλεοντίου

Εκτύπωση: Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Λτδ, Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία
(τηλ. 22347359, 22438968, τηλεμοιότητα 22435698)

Συνεργασία, αλληλογραφία και συνδρομές να αποστέλλονται στον υπεύθυνο της
έκδοσης (Λευτέρης Παπαλεοντίου, Τ.Θ. 14210, 2155 Λευκωσία. Τηλέφωνο: 00357
22338827· e-mail: papaleontioul@gmail.com)

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Παρακαλούμε τους
συνεργάτες μας να μας στέλλουν ευσύνοπτα κείμενα, με ελάχιστες υπόσημειώσεις.
Επώνυμες επιστολές δεν δημοσιεύονται παρά μόνο στην ηλεκτρονική σελίδα του
περιοδικού (<http://microphilologica.blogspot.com>). Απαντητικά σημειώματα θα πρέπει
να αναφέρονται σε φιλολογικά θέματα.

Οι συγγραφείς εκφράζουν στα κείμενά τους προσωπικές απόψεις και εκτιμήσεις,
που δεν ταυτίζονται κατ' ανάγκην με τις απόψεις της Συντακτικής Επιτροπής.

Όσοι ενδιαφέρονται μπορούν να καταθέτουν τη συνδρομή τους στους παρακάτω
λογαριασμούς: Ελλάδα, Τράπεζα Πειραιώς, αρ. 6553-101874-592, IBAN GR73 0171
5530 0065 5310 1874 592. Κύπρος, Τράπεζα Κύπρου, αρ. 0186-00-000522, IBAN
CY 6000 2001 8600 0000 0000 0522 00

Τιμή τεύχους (με Παράρτημα): 8 €

Ετήσια συνδρομή (2+2 τεύχη): 15 €

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1450-0132

ΧΟΡΗΓΟΣ:

Πολιτιστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού

Ο χορηγός δεν ευθύνεται για το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων ούτε ασπά-
ζεται κατ' ανάγκην τις απόψεις της Συντακτικής Επιτροπής.

Μια άγνωστη/αδιερεύνητη ελληνική μετάφραση ιταλικού σατιρικού έργου του Μπαρόκ. Πρόδρομη ανακοίνωση

Ο αείμνηστος δάσκαλός μας Γ. Π. Σαββίδης συνήθιζε να λέει (δεν ξέρω αν καλοτυχίζοντας ή κακοτυχίζοντάς μας) πως, «όποια πέτρα κι αν σηκώσουν οι (φιλόλογοι) νεοελληνιστές, όλο και κάτι θα βρουν». Φυσικά το ζήτημα, σήμερα ιδίως, είναι: αφενός αν εξακολουθούν ακόμα οι νεοελληνιστές να φάχνουν για τέτοιες «πέτρες» (αντί να καταφεύγουν στις εύκολες λύσεις των αλληπάλληλων ερμηνευτικών και κριτικών μελετών για ήδη γνωστά πρόσωπα και πράγματα της γραμματείας μας, ή για ερευνητικά ζητήματα ξεπερασμένα από καιρό στις ξένες φιλολογίες, όπως «αυτός ο Άλλος, αυτός ο Άλλος, ο ευεργέτης ο μεγάλος», αυτές «οι χιλιοπιπιλισμένες, πια, ομόφυλες, αμφίφυλες, άφυλες και “έμφυλες” ταυτότητες», αυτές «οι μυριοδουλεμένες προσεγγίσεις (αντι)εβραϊκών, (φιλο)εβραϊκών, και «ολοκαυτωματικών» ζητημάτων, κ.ο.κ.»· αφετέρου αν, αφού τις βρουν τις «πέτρες» αυτές, μπαίνουν και στον κόπο να τις σηκώσουν και, κατόπιν, να τις ψηλαφήσουν και να τις ερευνήσουν καλύτερα.

Εδώ παρουσιάζουμε, με συντομία, μία από τις πολλές τέτοιες περιπτώσεις, μιας χαρτογραφημένης εδώ και 110 τουλάχιστο χρόνια, μα ασήκωτης, ως τώρα, «πέτρας», άρα ένα ακόμα παράδειγμα της «σπασμωδικής επιστήμης» των νεοελληνιστών (στη συγκεκριμένη περίπτωση, όσων ασχολήθηκαν και ασχολούνται και με γραμματειακά ζητήματα του 17ου και του 18ου αι.).

Η (κάποτε καταλυτική) επιρροή των ρωμαιοκαθολικών, κυρίως, και τις περισσότερες φορές συντηρητικών και απολυταρχικών, πολιτικοκοινωνικών και λογοτεχνικών ιδεών της Αντιμεταρρύθμισης σε πολλές ευρωπαϊκές λογοτεχνίες και τέχνες της εποχής του Μπαρόκ και του νεοκλασικισμού, από τη Σύνοδο του Τριδέντου (Trento) ως, τουλάχιστον, τα πρώτα φανερώματα του καλλιτεχνικού πρώιμου Διαφωτισμού στον αγγλοσαξονικό, γαλλικό κ.ά. χώρο, καθώς και κάποιες από τις απηχήσεις της περιβόητης ευρωπαϊκής λογοτεχνικής και ευρύτερα γραμματειακής διαμάχης «Αρχαίων [Παλαιότερων] και Νεοτέρων», είναι, βέβαια, φαινόμενα δηλωμένα από καιρό. Αυτό δεν σημαίνει, όμως, ότι σε γραμματείες όπως η νεοελληνική έχουν διερευνηθεί επαρκώς όλα τα καθέκαστα αυτής της επιρροής ή/και των απηχήσεων, είτε το ακριβές εκτόπισμά τους.

Κάποτε βέβαια, όπως, π.χ., για τα γνωστά ελληνόγλωσσα θρησκευτικά και θεολογικά κείμενα ή για την πολιτική ιδεολογία των «άνωτερων» φαναριωτικών κύκλων (ιδίως από την εποχή του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου «του εξ απορρήτων» κ.ε.) ή, ακόμα, και για κάποιες «εξέχουσες» νεοελληνικές «συμμετοχές» στη γραμματεία της διαμάχης «Αρχαίων και Νεοτέρων», επικρατεί η εντύπωση πως η επιρροή αυτή είναι αρκετά ερευνημένη (ας θυμηθούμε, για παράδειγμα: τη μεταφρασμένη από τον μακαρίτη Γ. Δ. Μεταλληνό, 2005, ανισοβαρή μονογραφία του ιησούτη G. Podskalsky για την *Ελληνική θεολογία επί τουρκοκρατίας 1453-1821...*, 1988· τα νηφάλια, μα, δυστυχώς, μη μετασηματισμένα σε μονογραφική σύνθεση, μελετήματα του μακαρίτη Χρ. Πατρινέλη για την ιδεολογία των Φαναριωτών· τέλος, τη φιλόδοξη, μα, ουσιαστικά, απλώς δοκιμαϊκή και φλύαρη αναμάσηση παλιότερων απόψεων – του Κ. Θ. Δημαρά, του Α. Αγγέλου, του Π. Κιτρομηλίδη κ.ά. –, διδακτορική διατριβή του Μ. Πεχλιβάνου για τις *Εκδοχές νεοτερικότητας στην κοινωνία του γένους...*, 1999). Το ίδιο θα έλεγα και για τη θεωρούμενη ως «ερευνητικά εξαντλημένη» πια μελέτη της συμβολής του Νικόλαου Μαυροκορδάτου (και του λόγιου κύκλου του) ή και του γιου του, του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου (και του δικού του κύκλου), στη διαμόρφωση λογοτεχνικών, κριτικών και ιδεολογικών αντιλήψεων ως τα χρόνια πριν από τη λεγόμενη «ακμή» του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Η αλήθεια είναι, αντίθετα, πως, παρά τις σύντονες και επανειλημμένες προσπάθειες, μεταξύ άλλων, των J. Bouchard, Λ. Καμπερίδη, Ν. Μαυρέλου κ.ά., βρισκόμαστε ακόμα στην αρχή ενός δρόμου, που θα μας οδηγήσει σε ασφαλέστερα πορίσματα, μόνον αν διαθέταμε συγκεντρωμένα εκδοτικά, και σχολιασμένα με επάρκεια, όλα τα γνωστά και παραδομένα κείμενα των λογίων του 17ου και του α' μισού του 18ου αι., και όχι απλώς τα λεγόμενα

«μείζονα», πρωτότυπα ή μεταφρασμένα/ερανοσιμένα, κείμενά τους, που κι αυτά παραμένουν ελλιπέστατα σχολιασμένα και, κυρίως, αμετάφραστα ή μεταφρασμένα κάκιστα στα νεοελληνικά (με κύριο παράδειγμα προς αποφυγήν τη σχετικά πρόσφατη έκδοση του Δ. Χατζόπουλου Νικόλαος Μαυροκορδάτος, Φιλοθέου πάρεργα..., Αθήνα, Δήμος Φιλοθέης-Ψυχικού - Ενορία Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου Νέου Ψυχικού, 2017, η οποία, πέρα από την κορακιστική γλώσσα και τη σαλεμένη έκφραση των μεταφράσεών της, δεν μπαίνει καν στον κόπο να ενημερώσει το βιβλίο με όλη τη νεότερη βιβλιογραφία της περιόδου 1989-2017 για τον Ν. Μαυροκορδάτο και τα Φιλοθέου πάρεργα).

Ο πρώτος κατάλογος ελληνικών χειρογράφων της Βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Βιβλιοθήκης (Β.Α.Ρ.), δημοσιευμένος το 1909 από τον C. Litzica, έδινε μια πολύ συνοπτική περιγραφή ενός χειρογράφου (του σημερινού αριθ. 23 των ελληνικών χφφ της πλουσιότητας αυτής βιβλιοθήκης),¹ περιγραφή που μου είχε κινήσει την περιέργεια ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 κ.ε., όταν έψαχνα για αδιερεύνητες βιβλιογραφικές και παλαιογραφικές μαρτυρίες του έργου του Καισάρου Δαπόντε. Ως «σπασμωδικός νεοελληνιστής» κι εγώ, δεν κατάφερα παρά να ευδοκήσω να βρω χρόνο, για να ερευνήσω καλύτερα τη μαρτυρία αυτή, μόλις την Άνοιξη και το Καλοκαίρι του 2019, κι ας μου είχε φανεί από την αρχή παράξενη και πολύ ερεθιστική, αφού δεν είχα βρει καμιάν απολύτως μνεία του φερόμενου ως συγγραφέα των περιεχομένων του κώδικα Νικολάου Σκορδιλλου (ή Σκορδύλλη); ούτε στις Ιστορίες της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (αρχίζοντας, μάλιστα, από τα παλιότερα γραμματολογικά βοηθήματα της εποχής του, π.χ. από τον Γ. Ζαβίρα κ.ε.) ούτε σε συναφή μελετήματα για τη γραμματεία του 18ου αι.

Με την αρχική βοήθεια του πολύ καλά καταρτισμένου, νεαρού ρουμάνου νεοελληνιστή και καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Βουκουρεστίου κ. Tudor Dinu (που τον ευχαριστώ και από εδώ) είχα πρόσφατα μια καλύτερη εποπτεία του κώδικα, με βάση δική του αυτοψία. Ακολούθησε αμέσως η παραγγελία ψηφιακών φωτογραφιών όλου του χφ, με τη συνδρομή του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών [Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη] και της ερευνήτριας του κ. Αγγελικής Λούδη, και χάρη στην πρόθυμη και φιλοκερδή ανταπόκριση της κ. Gabriela Dumitrescu, διευθύντριας του Τμήματος Χειρογράφων και Σπάνιων Εντύπων της Β.Α.Ρ. (τους ευχαριστώ επίσης όλους και από εδώ). Ύστερα από μια πρώτη δημόσια παρουσίαση του κώδικα, τον Οκτώβριο που μας πέρασε, σε μεταπτυχιακό σεμινάριο του παλιού μαθητή μου κ. Δημήτρη Καρυώτη, συγκριτολόγου καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (που τον ευχαριστώ και από εδώ για την πρόσκληση και τη φιλοξενία), νομίζω πως είμαι πια έτοιμος για μια πρώτη, πρόδρομη γραπτή ανάλυση των (ενδιαφερόντων) περιεχομένων του χφ, πλήρη δημοσίευση των οποίων ελπίζω να ετοιμάσω «εν ευθέτω χρόνω».

Η μελέτη του πρώτου μέρους τού πολύ καθαρογραμμένου, και από έμπειρο χέρι αντιγραμμένου, κώδικα (φφ. 1r-59v, βλ. εδώ, το πάνω μέρος του φ. 1r στην εικ. 1),² καθώς και η επακόλουθη διερεύνηση και ο εντοπισμός του ξένου προτύπου των κειμένων του μέρους αυτού, έδειξαν πως βρισκόμαστε μπροστά σε (επιλεγμένα) αποσπάσματα μιας άγνωστης ως τώρα, και φυσικά αδιερεύνητης, πιστής έως και ελαφρώς διασκευαστικής περιστασιακά, κυρίως ως προς κάποια ονόματα προσώπων, ελληνικής μετάφρασης/ απόδοσης ενός αξιόλογου ιταλικού έντυπου πεζού («επιστολικού», κυρίως) λογοτεχνικού έργου των μέσων του 17ου αι. που εκφράζει, με τόλη, προκλητικότητα, συχνά και με ελευθεροφροσύνη και χιούμορ, αντιλήψεις του ηθικοδιδασκτικού και συντηρητικού (κάποτε και «σκληροπυρηνικού», θα έλεγα) ρωμαιοκαθολικού Μπαρόκ και τις θέσεις, προτιμήσεις ή αλλεργίες των υποστηρικτών της (απόλυτης) μοναρχίας, της λογοκρισίας, ακόμη και της καταστολής, στην προδιαφωτιστική Ευρώπη. Η επιλεκτική, όπως θα

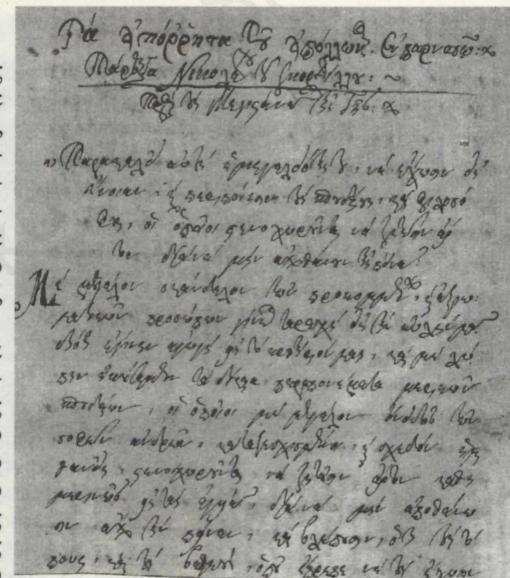
δούμε παρακάτω, αντιγραφή τμημάτων της μετάφρασης αυτής έχει γίνει οπωσδήποτε πριν από τις 13.12.1791 και σε φαναριωτικό, μάλλον, περιβάλλον, αλλά η ίδια η μετάφραση (που δεν αποκλείεται να βροθεί κάποτε ολόκληρη, καταγραμμένη σε άλλον/άλλους μάρτυρα/μάρτυρες) ενδέχεται να έγινε πολύ νωρίτερα, π.χ. ήδη από τα τέλη του 17ου ή τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αι., άδηλο ακόμα πού ακριβώς και από ποιον.³

Παράλληλα, η μελέτη τού πολύτροπα και πολυσυλλεκτικά ερανοστικού, ηθικοδιδασκτικού και σοφολογικού δεύτερου μέρους του κώδικα (φφ. 59v-115v), καθώς και του γραμμένου από διαφορετικό χέρι (ή από το ίδιο χέρι του κύριου γραφέα, μα πολύ πιο βιαστικά και ακατάστατα) και επακριβώς χρονολογημένου αφηγηματικού «βραχέος χρονικού» ή προσωπικής «ενθυμήσεως» στο αρχικά λευκό, δεύτερο από τα δύο τελευταία φύλλα του κώδικα (φ. 117r-117v),⁴

έδειξε πως ο κώδικας ενδέχεται να συντίθεται όχι από πονήματα ενός και μόνου προσώπου (π.χ. αυτού του φαντοματικού, σήμερα, «Νικολάου Σκορδιλλου» ως συγγραφέα ή αντιγραφέα), αλλά από επιλεκτικά ερανήσματα (ίσως του ίδιου, ως αντιγραφέα ή/και κτήτορα του κώδικα) από παλιότερες πηγές.

Αναλυτικότερα: Το πρώτο μέρος του κώδικα, που μας ενδιαφέρει κυρίως εδώ στην πρόδρομη αυτή ανακοίνωση, είναι ενιαίο, φέρει τον γενικό τίτλο «Τα Απόρρητα του Απόλλωνος εν Παρνασσώ. – / Πάρεργα Νικολάου του Σκορδύλλου. –»⁵ και απαρτίζεται από ένα (υποτιθέμενο) επιστολικό προοίμιο (φφ. 1r-5v: «Προς τους Μεγαρίτες της Γης: – / Παρακαλεί αυτή η μεγαλειότης του να έχωσιν εις / εύνοιαν και περιποίησης τους σπουδαίους και φιλοσόφους, οι οποίοι στενοχωρούνται να ζητώσιν άρ/τον, διά να μην αποθάνουν της πείνας:») και από 38 (υποτιθέμενα) επακόλουθα έγγραφα – κείμενα αυταρχικών είτε συμβουλευτικών και παραινετικών «επιστολών» ή «διαταγμάτων» του θεού Απόλλωνα και της ηγεμονικής «γραμματείας» του πάνω στον Παρνασσό, το βουνό των Μουσών – (φφ. 5v-59v) προς ποικίλα πρόσωπα ή συλλογικότητες («κοιότητες» κ.ά.) της μυθολογικής και ιστορικής Αρχαιότητας, του Μεσαίωνα και των Νεότερων Χρόνων έως και τα μέσα του 17ου αι. (ηγεμόνες, ευγενείς/φεουδάρχες, πολιτικούς και στρατιωτικούς, φιλοσόφους, ρήτορες, ιστορικούς, ποιητές, πεζογράφους και θεατρικούς συγγραφείς, ελεύθερους και μη επαγγελματίες ή λειτουργούς, εταίρες/πόρνες κτλ., ως και ανθρώπινες συλλογικότητες, π.χ. εθνότητες/πολιτείες ή κατοίκους συγκεκριμένων περιοχών, γέροντες, ερωτευμένους ή και το ανθρώπινο γένος ευρύτερα, είτε ένα από τα δύο φύλα του, ιδίως το γυναικείο).

Το δεύτερο μέρος του κώδικα δεν είναι ενιαίο, αλλά συντίθεται: αφενός από 2 κείμενα (φφ. 59v-64r: «Προς την κοινότητα των ανθρώπων: –», και 74r-87r: «Προς την κοινότητα των Γυναικών: –») που εμφανίζονται ως ηθικοδιδασκτικό συμπλήρωμα-ουρά των «Απορρητών του Παρνασσού», χωρίς να ανήκουν σ' αυτά, αφετέρου από 7 κείμενα (φφ. 64v-73v, 87v-115v: «Κατάλογος Ιερός των επωφελών Σημειωμάτων / Προς διόρθωσιν του ανθρωπίνου βίου / συλλελεγμένων από την βιβλιο-

Εικόνα 1

Εικόνα 2

θήκη / των απορρήτων του Παρνασσού / Από το Εγχειρίδιον του εθνικού Σέξτου του Πυθαγορικού», «Κατάλογος εκ Διαφόρων σοφών Συγγραμμάτων τής του / Παρνασσού Ιεράς βιβλιοθήκης συλλε/λεγμένων εις την των γυναικών / κοινότητα, προς γνώσιν του εαυτού / των και εμφύτευσιν αρετής / με την φυγάδευσιν / των ελαττωμάτων / τους: - / Εκ της βίβλου των σοφών», «Εκ των του Σήξτου του Πυθαγορικού, εθνικού φιλοσόφου», «Εκ της βίβλου τής Καλουμένης “Τα χρυσάν/θεα έπη του λογικού.”...», «Εκ της βίβλου τών Διαφόρων [...] απο/σημειωμάτων τής του κόσμου κοινότητος των / σοφών, Καλουμένη “Ξενία ηθικοπολι/τική”», «Νόμοι του ανδρός Προς Κυβέρνησιν της ιδίας / γυναικός του.», «Νόμοι διά την γυναίκα νοικοκυριάν του / οσπιτίου») που αποτελούν ερανίσματα από δηλωμένες ή προφανείς πηγές, σοφολογικές, παροιμιογραφικές, γνωμολογικές κτλ., και έχουν, επίσης, ηθικοδιδασκτικό περιεχόμενο, συχνά φρονηματιστικό/αντιγυναικείο ή και μισογυνικό.⁶

Τέλος, το προσθεμένο στο τέλος του κώδικα (φφ. 116r-116v) κολοβό κείμενο «Ονειρον οπου είδα εις τους 1791, Δεκεμβρίου 13 προς τες 14:» είναι, όπως σημειώθηκε, μια πρωτοπρόσωπη αφήγηση στο στίλ ενός «βραχέος χρονικού» / μιας προσωπικής «ενθυμήσεως» το κείμενό της μεταγράφεται εδώ, αμέσως παρακάτω, σε χωριστό μικρό παρασχόλημά μου.

Συνοψίζω τα μέχρι στιγμής πορίσματα της έρευνάς μου για το πρώτο μέρος του κώδικα:

Τα 39 πρώτα κείμενά του αποτελούν τμήματα νεοελληνικής μετάφρασης του εξής (πολύ πιο εκτεταμένου) ιταλικού έντυπου, οφίγιονου έργου (του 1653 ή των αρχών του 1654) που ανήκει στον λιγόζωο, αλλά πολύ παραγωγικό λογοτέχνη από την Padova Antonio Santacroce (1624-1652): *La secretaria d' Apollo di Antonio Santacroce. Segretario, e theologo dela reale Maestà di Polonia, e Svezia [...]*, In Venetia, M.DC.LIII. per Francesco Storti. (βλ. εδώ, ειχ. 2· η χρονιά, 1653, δίνεται more veneto, άρα το βιβλίο θα πρέπει να κυκλοφόρησε μέσα στο πρώτο δίμηνο του 1654, αφού η αφιέρωση/πρόλογος του τυπογράφου είναι χρονολογημένη από 1.1.1653 = 1654· πρόκειται για έκδοση με παρατοποθετήσεις ή λανθασμένες επαναλήψεις τυπογραφικών «τετραδίων»).

Άλλη, βενετική επίσης, έκδοση στην ίδια χρονιά: *La secretaria di Apollo. Che segue gli Raggugli di Parnaso, Del Boccalini*. MDCLIII. In Venetia per Fran(cesco) Ma(ria) Boccafranca. Πρόκειται για την έκδοση που εγκαινίασε την αυθαίρετη μνεία ενός άλλου, προγενέστερου και γνωστότερου, συγγραφέα, μνεία που, όπως θα δούμε παρακάτω, δημιούργησε αρκετά μακροχρόνια σύγχυση για την πραγματική ταυτότητα του συγγραφέα τής *Secretaria d' Apollo*.

Το βιβλίο επανεκδόθηκε αμέσως, μάλλον κλεψίτυπα όπως συνηθίζόταν τότε, και στο Amsterdam, per Fran(cesco) Ma(ria) Boccafranca [= Blum & Conbalense], MDCLIII. (με προμετωπίδα χαλκογραφία του Anthonie Heeres Siortsma, γενν. 1626/1627, δραστήριου στο Amsterdam στα χρόνια 1650-1662, βλ. εδώ, ειχ. 3).

Γενικά, το έργο του A. Santacroce είχε καλές αναγνωστικές τύχες στη συνέχεια, και γνώρισε και μεταφράσεις σε αρκετές ευρωπαϊκές γλώσσες, ακόμη και προτεσταντικών χωρών: παραδόξως, βέβαια, με δεδομένο τον κύριο ιδεολογικό του άξονα, ίσως όμως επειδή περιείχε και επικρίσεις εναντίον της (παπικής και, γενικότερα, ρωμαιοκαθολικής) εκκλησιαστικής υποκρισίας, του μοναχισμού κτλ., και είχε μπει και στον αντιμεταρρυθ-

μιστικό «Index librorum prohibitorum» ήδη από τις 27.7.1657.

Κατά τα άλλα, ο A. Santacroce ήταν μέλος της Ακαδημίας των Incogniti της Βενετίας και αφοσιωμένος υπήκοος του βενετικού κράτους, συγγραφέας διαφόρων ιστορικών και λογοτεχνικών έργων, ανάμεσα στα οποία και τα μυθιστορήματα *L'Assarilda* (1642), *L'onestà vilipesa in una matrona di Padova* (1646) και *La Cloridea* (περ. 1650).⁷ Ήταν ένας από τους πολλούς συγγραφείς της εποχής που επηρεάστηκαν τόσο από τον γνωστό και στη νεοελληνική γραμματεία, μέσω της πλήρους ελληνικής μετάφρασης του κύριου έργου του, της λατινόγλωσσης μυθιστορηματικής ιστοριοκοιπολιτικής αλληγορίας *Argenis* (1621, με επανειλημμένες επανεκδόσεις), γαλλοσκοτσέζο John Barclay (1582-1621) όσο και από τον γνωστό από την παρουσία δύο βιβλίων του στη βιβλιοθήκη των πρώτων Μαυροκορδάτων⁸ ιταλό ιστοριογράφο και πολιτικό συγγραφέα από το Loreto Traiano/Trajano Boccalini (1556-1613), δημιουργό, μεταξύ άλλων, και του πολύ δημοφιλούς στην εποχή του, και επίσης πολυμεταφρασμένου, πεζού έργου *De' Raggugli di Parnaso* [= Από τις Ειδ(σοι)ήσεις / τα Νέα του Παρνασσού], Venezia 1612-1615 (με επανειλημμένες επανεκδόσεις), μιας φανταστικής, χιουμοριστικής, μα και πραγματιστικής και νηφάλιας σάτιρας των πράξεων, των συγγραμμάτων και των αντιλήψεων εξεχόντων προσώπων (κυρίως συγχρόνων του ίδιου, ως «ενδοκειμενικού» συγγραφέα).

Το ιταλικό έντυπο πρότυπο του πρώτου μέρους του κώδικα της B.A.R., *La secretaria di Apollo*... («επιστολικού» τύπου έργο, που τόσο στην εποχή του όσο και αργότερα αποδόθηκε επανειλημμένα, μα λανθασμένα, και στον Tr. Boccalini), αποτελείται, στις πρώτες τουλάχιστον εκδόσεις του, από 327 κείμενα. Επομένως, τα αντιγραμμένα στον κώδικα της B.A.R. 39 μεταφρασμένα τμήματά του δεν αντιπροσωπεύουν παρά μόνον το 12% σχεδόν του αριθμού των κειμένων του προτύπου. Όχι όμως μόνον αυτό· όπως σημειώθηκε παραπάνω:

δύο πρόσθετα ελληνόγλωσσα κείμενα φέρεται, στον κώδικα, να ανήκουν στο ιταλικό πρότυπο, ενώ δεν απαντούν σ' αυτό·

πολλά κείμενα της ελληνικής μετάφρασης δεν καταγράφονται με τη σειρά που έχουν μέσα στο ιταλικό κείμενο·

τέλος, αρκετοί από τους τίτλους κειμένων της ελληνικής μετάφρασης μεταβάλλουν «συνειδητά» ή παραλλάσσουν λανθασμένα, ή απλώς παράξενα, τη διατύπωση των τίτλων στα αντίστοιχα κείμενα των ιταλόγλωσσων επιστολικών/έγγραφων εντολών ή ανακοινώσεων/διαταγμάτων· αυτό φαίνεται να συμβαίνει είτε από ελληνοκεντρική (συνήθως αρχαιστική) μέριμνα «προσοικείωσης», είτε επειδή ορισμένα από τα κύρια ονόματα των ιταλικών τίτλων ή και του ίδιου του κειμένου ενδέχεται να ήταν άγνωστα στον έλληνα μεταφραστή (ή στον αντιγραφέα-επιλογήα των ελληνικών μεταφρασμάτων). Έτσι, π.χ.,

Εικόνα 3

ήδη στον τίτλο του πρώτου, μετά το εισαγωγικό κείμενο, «λήμματος» του ιταλικού προτύπου («Al Cardinal Bembo, ed al Boc(c)acio Revisori nostri. / Sono comandati di non lasciar passare libri alle stampe, prima d'averne mandata copia in Parnaso, indi ricevuta con la sottoscrittione di mano di sua Maestà.») η ελληνική μετάφραση (η οποία παρατίθεται ολόκληρη αμέσως παρακάτω) αντικαθιστά τα ονόματα των δύο ιταλών λογοτεχνών με το όνομα του αρχαίου αθηναίου ρήτορα Δημοσθένη («Προς Δημοσθένη. / Προστάζεται ότι να μην τυπωθούν πλέον βιβλία χωρίς να εξετασθούν εις το κριτήριο του Παρνασσού.»), και το ίδιο γίνεται και σε άλλα «λήμματα», είτε στους τίτλους είτε εντός κειμένου: π.χ. αλλαγή των ονομάτων του Paolo Giovio (σε «Πλούταρχον»), του Gio(vanni) Francesco Biondi (σε «Ιωάννην Βίωντα», με προσθήκη στον τίτλο και του ονόματος του αρχαίου μυθιστοριογράφου «Ηλιοδώρου»), του Gio(vanni) Battista Marino (σε «Ιωάννην Μαρώνη»), του Plauto (= Πλαύτου, σε «Παύλον τον Πλαύστον»), του Cesare Orsino (σε «Καίσαρα Οκτάβιον»), του Marsilio Ficino (σε «Μασίλιον Φοινικέα»), ενώ σε μία περίπτωση ο (υποτιθέμενος λόγιος) έλληνας μεταφραστής δεν αντιλαμβάνεται ιστορικό λάθος του ιταλικού προτύπου και διατηρεί το εσφαλμένο κύριο όνομα στο «λήμμα» «A Teodoro Cantacusino. / E ripreso da S. M. perche volendo scacciare Giovanni Paleologo, il quale avea usurpato l'Imperio, ricercò aiuto ad Amurate Imperatore de' Turchi.» (= «Προς Θεόδωρον [αντί για το ορθό «Ιωάννην»] Καντακουζηνόν: / Κατακρίνεται αυτός από την μεγαλειότητά του, διότι, θέλοντας να αποσπάση Ιωάννην τον Παλαιολόγον από την βασιλείαν, οπου ήρπασεν, προσκάλεσεν εις βοήθειάν του τον Αμουράτ, βασιλέα των Οθωμανών»).

Ιδού και ένα δείγμα της ελληνικής μετάφρασης (από τα φφ. 5v-6r του κώδικα), που υποσχρηθήκαμε παραπάνω, μεταγγραμμένο απλώς σε μονοτονικό σύστημα:

«Προς Δημοσθένην.

»Προστάζεται ότι να μην τυπωθούν πλέον βιβλία χωρίς να εξετασθούν εις το κριτήριο του Παρνασσού.

»Μέγα θάμβος προξενεί εις τους σπουδαίους της αυλής μας το πλήθος των βιβλίων, οπου καθ' εκάστην έρχονται εις Παρνασσόν, επειδή και δεν προφθάνουσιν οι δύο εξετασταί του κριτηρίου μας να αναγινώσκουσιν μόνον τους τίτλους των βιβλίων, πολλώ μάλλον να τα θεωρώσι κατά ακριβείαν. Και, αγχαλά εις την αυλήν μας από το πλήθος των ερχομένων βιβλίων πολλά ολίγα ευρίσκομεν άξια να βαλθούν εις τύπον και να φυλαχθούν τα πρωτότυπα εις την βιβλιοθήκην μας, βλέπομεν όμως πολλά τυπωμένα ανάξια του Ιερού τούτου τόπου, τα οποία, μόλις εβγαίνουνσιν από τας μάλιστα του τύπου, και ευθύς πωλούνται με μίαν ποταπήν και ουτιδανήν τιμήν εις τους πλέον ακρήστους και εξουθενωμένους τεχνίτας, οι οποίοι, κόπτοντες από ένα φύλλον, τυλίσουσιν εις αυτό εκείνα τα είδη οπου πωλούσιν ή εκείνα οπου εργάζονται.

»Προστάττομεν λοιπόν επί ποιηή πάσης ατιμίας ότι από του νυν και εις το εξής να μην αφήνετε να τυπωθή κἀνένα βιβλίον, αν δεν είναι από ημάς εγνωσμένον, θεωρημένον και υπογεγραμμένον Ιδιοχειρώς. Διότι μεγάλη καταισχύνη και ατιμία είναι να βλέπομεν τα τωρινά βιβλία όχι εις τα χέρια των σπουδαίων και σοφών, αλλά εις τους ψαρομαγειρούς και χαβιραποπλητάς, οπου εις τον όχλον δίδουσι τυλιγμένα εκείνα τα είδη οπου πωλούσιν. —»

Τελειώνω, προσθέτοντας μόνον πως τώρα, δίπλα σε γνωστούς συγγραφείς και έργα που εκφράζουν ή επηρεάζονται από το ιταλικό (κυρίως) Μπαρόκ μέσα στο διάστημα από τα τέλη του 16ου έως και τα μέσα του 18ου αι. (Ιωάννης Μορεζίνος, Νικηφόρος Βενετσάς, Νεόφυτος Ροδινός, Αγάπιος Λάνδος, Γεώργιος Βουστρώνιος, Μάρκος Λήμ(μ)ας κ.ά. ιησούιτες μεταφραστές ή λεξικογράφοι κτλ., Μπερτόλδος, Μπερτολδίνος, Ο Καλλόανδρος πιστός, Φραγκίσκος Σκούφος, Ιστορία της κυβερνήσεως των Ενετών, Δημήτριος Καντεμίρης, Άνθη ευλαβείας, Ηλίας Μηλιάτης, Αλέξανδρος και Νικόλαος Μαυρο-

κορδάτοι, Πέτρος Κασσιμάτης, Δον Κισότης της Μαντοσίας, Ιωάννης Ράλης και μεταφράσεις του, Η Αργενίς, κ.ά.), έχουμε την ευκαιρία να προσθέσουμε ακόμη ένα έργο, Τα Απόρρητα του Απόλλωνος εν Παρνασσώ του Antonio Santarosa.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriselor grecești întocmit de Constantin Litzica...*, București 1909, σ. 387, αρ. 659 (23). Παραθέτω εδώ το σύνολο της περιγραφής: «Sec. XVIII. Hârtie; 117 fol.; 22X17 cm. Cartonat. / 1. Fol. 1. Τα απόρρητα του Απόλλωνος εν Παρνασσώ. Πάρεργα Νικολάου του Σκορδύλου. – Inc.: Με μέγαλον σκάνδαλον τών προκομμένων και άξιοματικών προσώπων. – Secretele lui Apolline în Parnas. Opere suplimentare ale lui Nicolae Scordilles. / 2. Fol. 117. Όνειρον όπου είδα εις τούς 1791 δεκεμβρίου 13 πρὸς ταίς 14. – Inc.: Ότι ένας κοσμοκαλόγηρος. – Vis pe care l-am văzut la 1794 Decemvrie 13 spre 14.» Η περιγραφή δεν κάμνει την απαραίτητη αντιδιαστολή ανάμεσα σε πρώτο και δεύτερο μέρος των περιχομένων των φφ. 1-115, βλ. παρακάτω, και, επίσης, περιέχει μία λανθασμένη χρονολογία («1794» αντί για το ορθό «1791») στη ρουμανική μετάφραση της τελικής αφηγηματικής «ενηθμίσεως».

2. Η (μεταγενέστερη) αραβική αρίθμηση του κώδικα έχει μπει με σφραγιδάκι στο πάνω δεξί άκρο κάθε όψης recto των φφ. 1-115, ενώ στο κέντρο της κάτω ώας κάθε όψης recto των φύλλων έχει τεθεί η οβάλ κόκκινη σφραγίδα της βιβλιοθήκης με τα γράμματα: «ACADEMIA / MSSE [= Manuscrise] / ROMÂNĂ».

3. Ο κώδικας έχει, πάντως, εξώφυλλο από βενετσιάνικο χαρτί επικολημένο σε χαρτόνι, με ράχη και γωνίες δερμάτινες, ενώ στο πάνω αριστερό άκρο του λευκού verso του μπροστινού εξωφύλλου είναι επικολημένη μικρή, ορθογώνια ετικέτα της βιβλιοθήκης με τις ενδείξεις: «B.A.R. [γγραμμένο κατακόρυφα] / COD. GRÆCI / 23», και, κάτω, γραμμένο ανάποδα, ένα μικρό δυσανάγνωστο σημείωμα από χέρι διαφορετικό από εκείνο των δύο κύριων τμημάτων του κώδικα, που αρχίζει, ίσως, από τα αρχικά ονόματα: «σταθάχ».

4. Αντίθετα, στο αρχικά λευκό παράφυλλο (φ. [118r]), το κολλημένο στο χαρτονένιο πίσω εξώφυλλο του κώδικα, δεν υπάρχουν παρά δύο προσαρτημένα, μη σελιδαριθμημένα χαρτάκια μικρότερου σχήματος, όπου σημειώνονται τρεις, συνολικά, προσθήσεις αριθμών συνοδευόμενων από λέξεις σε σλαβονικό/κυριλλικό, μάλλον, αλφάβητο.

5. Στο εξής όλες οι μεταγραφές γίνονται εδώ σε μονοτονικό σύστημα.

6. Η μελέτη μας για το τμήμα αυτό και για όλες τις ακριβείς πηγές του θα διευκολυνόταν, αν επιχειρούνταν διεξοδική αναζήτηση ανάλογων κειμένων σε «μαθηματάρια» και άλλες αντίστοιχες συλλογές του Μεσαίωνα και της δυτικοκρατίας/οθωμανοκρατίας· επίσης, αν διαθέταμε μία τουλάχιστο συνθετική μελέτη για τα ελληνόγλωσσα «σοφιολογικά» έργα, όπως, π.χ., η ανάλογη του σημερινού ρουμάνου ερευνητή A. Duțu, *Les livres de sagesse dans la culture roumaine*, București 1971, χρήσιμη ακόμα παρά την παλαιότητα της.

7. Η κυριότερη μελέτη (με σχετική βιβλιογραφία) για τον A. Santacroce εξακολουθεί να είναι το πολύ παλιό άρθρο του U. Limentani, «La "Secretaria d'Apollo" di Antonio Santacroce», *Italian Studies* 12 (1957) 69-90. Βλ., επίσης, R. De Pol, «La traduzione tedesca de *La segreteria di Apollo* di Antonio Santacroce e il contributo dell'editore Georg Müller di Francoforte alla ricezione della letteratura italiana in Germania nel XVII secolo», *Bibliothecae Italianae* 6.2 (2017) 285-306, ιδίως σσ. 290-300. Απομονώνω μόνο μερικές φράσεις από τα δύο αυτά άρθρα, που αποδίδουν αρκετά καλά το ιδεολογικό και υφολογικό στίγμα του A. Santacroce στο έργο που μας απασχολεί εδώ: «[Santacroce] non si stanca di predicare il cieco opportunismo, la codarda prudenza, l'ignavo servilismo, animato da una sfiducia totale negli uomini», «si mostra sempre preoccupato di salvare le apparenze», «ai sudditi, egli consiglia la più vile prudenza [...] e proclama che è stolto biasimare i principi», «alla cui ragion di stato s'inchina [...] senza discuterla», «ammettendo che il fine giustifica i mezzi e che i principi sono vicegerenti di Dio», «ovviamente depreca ogni rivolta e rivoluzione, loda la monarchia assoluta e il governo spagnolo in Italia, ma il suo modello di stato ideale resta la repubblica aristocratica di Venezia, che incoraggia a non disperare per la perdita di Cipro e alla quale dedica due lettere di lodi appassionate», «spregiudicatezza [...] in materia di religione», «in tutto il libro si leggono affermazioni che implicitamente tendono a minare i fondamenti della religione, quando questi gli sembrano dettati da impostura», «critiche [...] ai conventi, [...] alla monacazione forzata [...] e ai troppi preti che vivono a spese altrui [...]», «affermazioni che presentano gli innovatori in materia di religione, quindi implicitamente proprio i riformatori, come mestatori che usano la religione soltanto come strumento per ingannare i semplici», «le innovazioni in materia religiosa contrastano con l'amor di patria e con l'interesse del sovrano».

8. Βλ. N. Iorga, «Pilda bunilor domni din trecut față de școala românească ... Biblioteca de Văcărești a lui Nicolae Macroordat...», *Analele Academiei Române*, S. II, *Memoriile Secțiunii Istorice*, 27.2 (1914) 77-

120, ειδικότερα στη σ. 118 («Hist. 20. Raguagli di Parnasso, di Trajano Boccalini, 8o, Venezia, 1637. [...]» και «[Pol.] 31. Pietra del Paragone Politico del Boccalini, 1640. [...]»).

Για τον Τε Βοκκαλίνι και το έργο του *De' Raguagli di Parnasso*, που αποτέλεσε πηγή έμπνευσης, αλλά και διαχειμένο και του Α. Santacroce βλ., πρόχειρα, https://it.wikipedia.org/wiki/Traiano_Boccalini: «[...] Con invenzione non nuova il Boccalini nei *Raguagli* sale sul monte Parnaso, dove Apollo siede al governo di una società di uomini eccellenti, di *virtuosi*, d'ogni tempo e d'ogni nazione, e li convoca a parlamento per discutere di questioni di natura diversa (politica, economia, religione, morale, letteratura, arte); uditi i pareri, Apollo pronuncia la sua decisione. Gazzettiere ufficiale di questo parlamento è il Boccalini stesso, che si qualifica col titolo di Menante. Ciò vuol dire che il Boccalini trasporta in Parnaso la società e la vita sua contemporanea e se ne fa "scherzando sopra le passioni e i costumi degli uomini privati" e "sopra gli interessi e le azioni de' principi grandi", libero e acuto giudice e critico. Per dare un'idea concreta della forma del *Raguaglio* boccalinesco, basti dire che nel I, 76 sono chiamati a congresso quanti in Europa nel sec. XVI intesero per forza di pensiero, a migliorare il mondo con sagge riforme. E i nazionalisti propongono che s'innalzino viepiù le barriere fra nazione e nazione, gli universali che sia libero scambio fra i popoli, i nemici della proprietà che sia tolto dal mondo lo scandalo del mio e del tuo, e così via via di dottrina in dottrina, piacevolmente, sinché il *Raguaglio* si conclude col constatare e proclamare che "in questo mondo si vive col manco male più che col bene e che la somma prudenza umana tutta sta posta nell'aver ingegno da saper fare la difficile risoluzione di lasciar questo mondo come altri l'ha trovato". Facile filosofia che ha per base il buon senso e castiga con lo scherzo più o meno pungente e con arguzie e frizzi spesso di buon gusto. Tre aversioni nutri seriamente il Boccalini: contro gl'ipocriti, contro i principi avidi di dominio e d'impero, contro i riformatori religiosi; e le espresse come poté, spesso circondando cose e persone col velo dell'allegoria [...]».

Γιώργος Κεχαγιόγλου

Όνειρον χειμερινής νυκτός τού 1791

Όπως σημειώθηκε στο παραπάνω άρθρο μου, «Μια άγνωστη/αδιερεύνητη ελληνική μετάφραση ιταλικού σατιρικού έργου του Μπαρόκ. Πρόδρομη ανακοίνωση», η προσθεμένη ύστερα από τα κυρίως κείμενα του κώδικα Β.Α.Ρ. 23, φφ. 116r-116v) κολοβή (άρα και ανεπιμήνευτη) προσωπική «ενθύμηση» φαίνεται γραμμένη ιδιόγραφα από γιατρό του 1791. Επειδή ενδέχεται, με βάση τη γλωσσική του μορφή, να βοηθήσει στη διερεύνηση του μορφωτικού επιπέδου του (λόγιου) ερασιστή (ή, έστω, του αντιγραφέα ή/και κτήτορα του κώδικα), όπως και στον προβληματισμό μας για την προέλευση ή τον γεωγραφικό/γλωσσικό χώρο του (μάλλον «βορειοελληνικό» και οθωμανοκρατούμενο, με βάση το δημωδέστερο, σε σύγκριση με αυτό των υπόλοιπων κειμένων του κώδικα, ιδίωμα), το μεταγράψω παρακάτω, με εκσυγχρονισμό της ορθογραφίας και σημείωση τελείας κάτω από δυσανάγνωστα γράμματα (για τη βοήθειά του στην ανάγνωση τριών λέξεων ευχαριστώ τον έμπειρο παλαιογράφο και συνάδελφο κ. Ευθύμιο Λίτσα).

Σημειώνω πως (σύμφωνα και με το ελληνιστικό και βυζαντινό σύστημα μέτρησης του χρόνου) οι ώρες της ημέρας αρχίζουν από την 6 π.μ. και της νύχτας από την 6 μ.μ.· επίσης ότι «κοσμοκαλόγηρος» σημαίνει μοναχός που ζει μεταξύ λαϊκών, «οσπίτιον» σπίτι, «σπιτόπουλον σπιτάκι ή μικρό «παράρτημα/προσάρτημα» σπιτιού, «ονδάς» κάμαρη, δωμάτιο, «πάθος» πάθηση, αρρώστια, «έξυπνος» ξύπνιος.

Όνειρον οπού είδα εις τους 1791, Δεκεμβρίου 13 προς τες 14:

Ότι ένας κοσμοκαλόγηρος αρρωστώντας από μίαν αρρωστίαν, το πουρνόν από την μίαν ώραν της ημερός με εφώναξαν εις το να τον επισκεφθώ, όθεν, πηγαίναμενος, τον είδα, λοιπόν άρχισα εις το να του δίδω τα αναγκαία τού πάθους του. Εις το αναμεταξύ

όμως των τεσσάρων και ήμισυ ωρών, αυτός απέθανε. Αυτός ευρίσκονταν, καθώς εγώ υπόθετα, και εφαιίνονταν, εις ένα σπιτόπουλον. Αφού όμως απέθανεν, άρχισεν θρήνος και κλαυθμός εις το οσπίτιον. Εγύρευσα να αναχωρήσω, εβγαίνοντας διά να φύγω, αντίς να έβγω εις τον δρόμον, εμβαίνω εις ένα ονδά τόσον μεγάλον και ευρύχωρον, οπού απόρησα τί πράμα να είναι αυτό, εκεί οπού ενόμιζα το <σ>πιτόπουλον μικρόν, να έβγει τόσον μεγάλον! Και εις αυτόν ευρίσκω και τον θεϊόν μου, τον οποιόν άρχισα να του διηγούμαι το συμβάν των ορφανών εκείνω<ν> παιδιών και το οξύ πάθος τού καλογήρου. Όθεν, απορώντας και αυτός, με απεκρίθη: «Φαίνεται ότι να ήτον οξύ το πάθος και σχεδόν μία πανούκλα.» Ευσπλαχνιζόμενος όμως εγώ τα παιδιά, επίστρεψα μαζί τους εις τον ονδά τού αποθαμένου καλογήρου, ομού με τα παιδιά του τη νύκτα. Ι Βλέποντάς τον όλος λύπην και απορώντας, ώ του θαύματος, αμέσως ανοίγει τα μάτια του, και άρχισεν να με ομιλεί. Εγώ τότε από την πολλήν χαράν μου ευρέθην έξυπνος.

Εξήγησις, από μία γραΐαν, / του ονείρου. [...] Ι

Γιώργος Κεχαγιόγλου

Νεότερα στοιχεία για τους κύπριους σπουδαστές των Σχολών των Κυδωνιών και της Σμύρνης στην προεπαναστατική περίοδο (1815-1820)

Γνωρίζουμε ότι στη Σχολή των Κυδωνιών, την εποχή της ακμής της, στη δεκαετία του 1810, σπούδασαν δύο τουλάχιστον Κύπριοι: ο Δημήτριος Θεμιστοκλής (1792-1848) και ο κατόπιν μητροπολίτης Μεσημβρίας Σαμουήλ (1782-1855). Επίσης είναι γνωστό ότι, λίγα χρόνια προηγουμένως, σίγουρα πριν από το 1808, όταν βρίσκεται ως δάσκαλος στην Τεργέστη, είχε σπουδάσει εκεί και ο Νικόλαος Θησεύς. Ίσως, κατά τον Π. Κιτρομηλίδη, και ο Αντώνιος Τείρμεντζόγλου στο διάστημα 1811-1814.¹

Μελετώντας, όσο γίνεται συστηματικά, τους καταλόγους συνδρομητών των ελληνικών βιβλίων της δεκαετίας του 1810, έχω εντοπίσει άλλους τρεις κύπριους κληρικούς - μαθητές της Σχολής των Κυδωνιών. Πρόκειται για τον ιεροδιάκονο Παρίωνα, τον επίσης ιεροδιάκονο Ιωαννίκιο και τον συνονόματο του τελευταίου, Έξαρχο του Αγ. Κύπρου (Κυπριανού). Ας δούμε, όμως, τί μαθαίνουμε από τους καταλόγους συνδρομητών, με χρονολογική σειρά έκδοσης.

1. *Επιτομή ιστορίας της Ελλάδος συνερανισθείσα μεν εκ διαφόρων συγγραφέων υπό Γρηγορίου Παλιουρίτου, Διδασκάλου του εν Λιβόρνω Ελληνομουσείου προσφωνηθείσα δε τη πανεντίμω Αδελφότητι των εν αυτή τη πόλει Ορθοδόξων Ελλήνων. Έκδοσις Δευτέρα, επιθεωρηθείσα παρά του Συγγραφέως. Τόμος δεύτερος. Επιστάσις και διορθώσις Σ. Β.. Εν Βενετία. Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, 1815.*

Στις σσ. 353-354, «Κατάλογος των εκ Κυδωνιών διά την προεκδοθείσαν Αρχαιολογίαν συνδρομητών.² Άτινα ονόματα με ελθόντα εν καιρώ ίνα τυπωθώσιν εν εκείνω τω Συγγράμματι, τυπούνται ενταύθα».

Στη σελ. 354 οι: Δημήτριος Γεωργιάδης Κύπριος, Ιωαννίκιος Ιεροδιάκονος Κύπριος, Ιλαρίων Ιεροδιάκονος Κύπριος.³

2. T. Schoell, *Συνοπτική ιστορία της Ελληνικ. Φιλολογίας απ' αρχής ταύτης. Μέχρις αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως παρά των Οθωμανών. Μεταφρασθείσα εκ του Γαλ-*

λικού υπό Σκούφου, τόμος Β'. Εν Βιέννη της Αυστρίας. Εν τη τυπογραφία Ιωάν. Βαρθ. Τσβεκίου, 1816.

Σε σελίδες χωρίς αρίθμηση, μετά τη σελ. 323, «Κατάλογος των φιλογενών συνδρομητών. (...) Η εν Κυδωνίαις Σχολή»: Ιωαννίκιος Ιεροδιάκονος Κύπριος / Σαμουήλ Ιεροδιάκονος Κύπριος / Δημήτριος Γεωργιάδης ο εκ της κατά Κύπρον Λεμεσσοῦ / Ο κύρ. ο του Αγ. Κύπρου Ξεάρχος Ιωαννίκιος Κύπριος / Ιλαρίων Πασχάλη Κύπριος.

3. Εισαγωγή Γενική της Γεωγραφίας. Εις πλήρη της Γης γνώσιν συντεθείσα μεν Γερμανιστί υπό Αδάμ Χ. του Γασπάρεως Εξελληνισθείσα δε και εκδοθείσα υπό των αδελφών Καπετανάκη. Τόμος Β'. Εν Βιέννη της Αουστρίας, κατά την Τυπογραφία Ιωάννου Σνειρέρ, 1816.

Σε σελίδες χωρίς αρίθμηση, μετά τη σελ. 416, Οι εν τῷ Γυμνασίῳ των Κυδωνίων της Ασίας. (...) / (σελ. 15) Οι Φιλόμουσοι Μαθηταὶ αυτῶν [των Διδασκάλων του Γυμνασίου] Κύριοι Δημήτριος Γεωργίου Κύπριος / (σελ. 16) Ιλαρίων Ιεροδιάκονος Κύπριος / Σαμουήλ Ιεροδιάκονος Κύπριος.

4. Συναξαριστής των δώδεκα μηνῶν του ενιαυτοῦ. Πάλαι μεν Ελληνιστί συγγραφείς υπό Μαυρικίου, διακόνου της Μεγάλης Εκκλησίας, Νυν δε δεύτερον μεταφρασθεὶς ἀμέσως εκ του Ελληνικοῦ Χειρογράφου Συναξαριστοῦ, και μεθ' ὅσης πλείστης επιμελείας ανακαθαρθεὶς, διορθωθεὶς, πλατυνθεὶς, αναπληρωθεὶς, σαφηνισθεὶς, υποσημειώσσει διαφόροις καταγλαίσθεὶς, και εις τρεις Τόμους διαιρεθεὶς, υπό του εν μοναχοῖς ελαχίστου Νικοδήμου Αγιορείτου. Δι' ἀδράς δε δαπάνης, και συντόνου σπουδῆς τε και προθυμίας, του Πανιερωτάτου Αγίου Θεσσαλονίκης Κυρίου Ιωσήφ, Και των εἰκοσι Ιερῶν Μοναστηρίων του Αγίου Ὁρους, Σκήτεῶν τε και Κελλίων και των φιλοχρίστων Συνδρομητῶν, των εν τῷ τέλει της Βίβλου ονομαστί καταγραφέντων. Τύποις ἤδη λαμπροῖς εκδοθεὶς εις κοινήν ωφέλειαν. Συνεργεῖα και σπουδῆ των ελαχίστων Ιερομονάχων Στεφάνου και Νεοφύτου των Αγιορειτῶν. Τόμος Τρίτος περιέχων τους τέσσαρας μήνας Του Μαΐου, Ιουνίου, Ιουλίου, και Αυγούστου. αωιθ' Εν Βενετία 1819. Εν τη Τυπογραφία Πάνου Θεοδοσίου του εξ Ιωαννίνων.

Στη σελ. 259, «Οι εν Σχολῇ των Κυδωνίων Συνδρομηταὶ» / Ο Κύριος Σαμουήλ Ιεροδιδ. Κύπριος / Ο Κύριος Ιωαννίκιος Ιεροδιδ. Κύπριος / Ο Κύριος Ιλαρίων Ιεροδιδ. Κύπριος / σελ. 260, Ο Τιμιώτ. κύρ. Δημήτριος Γεωργιάδης Κύπριος.

Σε τρία ἄλλα βιβλία του 1818-1820 με καταλόγους συνδρομητῶν περιλαμβάνονται τρία ἀπὸ τα παραπάνω ονόματα, ως μαθητῆς του Φιλολογικοῦ Γυμνασίου Σμύρνης πλέον, και εμφανίζεται και ἓνα νέο.

5. Φαρμακοποιία Γενική. Εκ των πλέον νεωτέρων σοφῶν και χυμικῶν και φαρμακοποιῶν συγγραφέων της Ευρώπης. Μάλιστα εκ του σοφοῦ χυμικοῦ Βρουνιατέλου. Συνερανισθείσα παρά του σοφολογιωτάτου διδασκάλου και ιατροῦ Διονυσίου Πύρρου του Θετταλοῦ. Αδεία του Παναγιωτάτου και Οικουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου Κυρίλλου. Εν Κωνσταντινουπόλει 1818.

Στη σελ. 261, Κατάλογος συνδρομητῶν, «Οι Μαθηταὶ του εν Σμύρνη φιλολογικοῦ Γυμνασίου» / Ιλαρίων Ιεροδιάκονος Κύπριος / σελ. 262, Δημήτριος Θεμιστοκλής Λεμισσός.

6. Σύνταγμα Φιλοσοφίας υπό Κ. Μ. Κούμα, Σχολάρχου του της Σμύρνης φιλολογικοῦ Γυμνασίου, και Διδασκάλου των Μαθηματικῶν επιστημῶν και της Φιλοσοφίας εις χρήσιν των εαυτοῦ μαθητῶν. Τόμος Δεύτερος. Περιέχων Λογικήν, και ἐπίμετρον αὐτῆς την καθολικήν Γραμματικήν. Εν Βιέννη της Αυστρίας, εκ της Τυπογραφίας Ιωαν. Βαρθ. Τεσεβεκίου, ΑΩΙΗ.

Σε σελίδες χωρίς αρίθμηση, 7 σελίδες μετά τη σελ. 296, Κατάλογος συνδρομητῶν Σμύρνης / Ιλαρίων ιεροδιάκονος Κύπριος / Ανδρέας Χ. Δαβίδ Κύπριος / Δημήτριος Θεμιστοκλής Κύπριος ο εκ Λεμεσσοῦ / Ιωαννίκιος Ιεροδιάκονος Κύπριος.

7. Σύνταγμα Φιλοσοφίας υπό Κ. Μ. Κούμα, Σχολάρχου του της Σμύρνης φιλολογικοῦ Γυμνασίου, και Διδασκάλου των Μαθηματικῶν επιστημῶν και της Φιλοσοφίας. Εις χρήσιν των εαυτοῦ μαθητῶν. Τόμος Τέταρτος. Περιέχων την πρακτικήν Φιλοσοφίαν, ἤγουν Περί Δικαίου, Ηθικῆν, Ηθικὴν Θεολογίαν, και ἐπίμετρον αυτῶν την Παιδαγωγικήν. Εν Βιέννη της Αυστρίας, εκ της Τυπογραφίας Ιωάννου Σνειρέρου, ΑΩΚ'.

Απὸ τη σελ. 406 κ.ε. «Κατάλογος των φιλοκάλων και φιλομαθῶν συνδρομητῶν του Τρίτου, και του Τετάρτου και τελευταίου Τόμου του της Φιλοσοφίας Συντάγματος».

Στις σσ. 409-410, Κατάλογος συνδρομητῶν Σμύρνης / Στη σελ. 410, Ιλαρίων ιεροδιάκονος Κύπριος / Ανδρέας Χ. Δαβίδ Κύπριος / Δημήτριος Θεμιστοκλής Κύπριος ο εκ Λεμισσοῦ / Ιωαννίκιος Ιεροδιάκονος Κύπριος.

Συνοψίζω ορισμένα ἀπὸ τα συμπεράσματα ἀπὸ τα στοιχεία των κύπριων συνδρομητῶν των παραπάνω ἐπτὰ βιβλίων και ἐλπίζω να επανέλθω σύντομα με μια εκτενέστερη μελέτη.

Δημήτριος Γεωργίου ἢ Γεωργιάδης ἢ Θεμιστοκλής, συνδρομητῆς και στα ἐπτὰ βιβλία (1815, 1816, 1818, 1819 και 1820), στα τέσσερα πρώτα ως μαθητῆς της Σχολῆς Κυδωνίων, στο πέμπτο ως μαθητῆς του Φιλολογικοῦ Γυμνασίου Σμύρνης και στα δύο τελευταία (του Σχολάρχου Κ. Κούμα) ἀνάμεσα στους συνδρομητῆς της Σμύρνης. Ο κατοπινὸς πρώτος διευθυντῆς της Ελληνικῆς Σχολῆς Λεμεσοῦ εἶναι ο μόνος που ἐπιμένει να δηλώνει (σε τέσσερα βιβλία) ὄχι μόνον το νησί του ἀλλὰ και την πόλη του.

Ανδρέας Χ. Δαβίδ, συνδρομητῆς σε δύο βιβλία (1818 και 1820). Δεν ἀναφέρεται ρητὰ ὅτι σπούδαζε στο Γυμνάσιο Σμύρνης, ὅμως καταγράφεται με τους ἄλλους συμπατριώτες του μαθητῆς του Γυμνασίου. Δεν πρόκειται για τον ἐπιφανῆ δημογέροντα της Λεμεσοῦ, Ανδρέα Δαβίδ Πτολεμαῖο, συνιδρυτῆ και συνδρομητῆ της Ελληνικῆς Σχολῆς Λεμεσοῦ, ο οποίος καρατομήθηκε στις 10 Ιουλίου 1821 στη Λευκωσία. Προφανῶς εἶναι ο κατοπινὸς συμβολαιογράφος στη Σύρο για τον οποίο ἔδειξε ο Γεώργιος Σ. Φραγκοῦδης, το 1939, ὅτι πρόκειται για διαφορετικὸ πρόσωπο ἀπὸ τον σφαγιασθέντα του 1821. Για τον λόγο αὐτὸ, ἐξάλλου, θεωρῶ ὅτι υπογράφει προσθέτοντας και το πατρώνυμο (Χ.). Χωρὶς το πατρώνυμο πια, ἐντοπίζουμε την πολιτογράφησή του στο Δημοτολόγιο της Ερμούπολης, το 1834. Τότε ἦταν 31 ἐτῶν, και καταγράφεται ὅτι εἶχε γεννηθεὶ στην Κύπρο.⁴

Ιλαρίων (Πασχάλη) ιεροδιάκονος, συνδρομητῆς και στα ἐπτὰ βιβλία, στα τέσσερα πρώτα ως μαθητῆς της Σχολῆς Κυδωνίων, στο πέμπτο ως μαθητῆς του Φιλολογικοῦ Γυμνασίου Σμύρνης και στα δύο τελευταία ἀνάμεσα στους συνδρομητῆς της Σμύρνης. Εἶναι, ἀναμφίβολα, ο «Ιλαρίων Ιερ. ο Κύπριος», ο συντάκτης της ἐπιστολῆς ἀπὸ τη Σάμο, στις 25 Μαρτίου 1820, «Προς τον Λόγιον κύριον Νικόλαον Θησέα», που δημοσιεύθηκε στον «Λόγιο Ερμῆ» το 1820, ὅπου ἐπαινεῖ και τον συμμαθητῆ του, Δ. Θεμιστοκλή, πρώτο διδάσκαλο της Ελληνικῆς Σχολῆς Λεμεσοῦ.⁵ Το πατρώνυμο Πασχάλη μᾶς ἐπιτρέπει την ταύτιση με τον ἀρχιμανδριτῆ Ιλαρίωνα Πασχαλίδη, ο οποίος τον Δεκέμβριο του 1821 υπογράφει μαζί με ἄλλους Κύπριους φυγάδες τη γνωστὴ διακήρυξη «των εν Ευρώπῃ διασωθέντων Κυπρίων». Στη συνέχεια ἦταν ἐφημέριος, μέχρι το τέλος του 1840 ὅταν ἀπεβίωσε, της ορθόδοξης ἐκκλησίας στο Ἄμστερνταμ, ὅπου ἀνέπτυξε πλούσια δράση.⁶ Και για τον Ιλαρίωνα Πασχαλίδη ἐλπίζω να ἀκολουθήσει μια εκτενέστερη μελέτη.

Ιωαννίκιος ιεροδιάκονος, συνδρομητῆς σε πέντε βιβλία (ἔτη 1815, 1816, 1818, 1819 και 1820), ως μαθητῆς στις Κυδωνίες στα τρία πρώτα και στους καταλόγους της Σμύρνης, με τους υπόλοιπους Κύπριους στα βιβλία 6 και 7. Μποροῦν να γίνουν υποθέσεις για την ταύτισή του, ὄχι ὅμως ἀκόμη με βεβαιότητα.

Ιωαννίκιος, Ξεάρχος του Αγ. Κύπρου [Κυπριανού], συνδρομητῆς σε ἓνα βιβλίο (1816), ως μαθητῆς της Σχολῆς Κυδωνίων. Πρόκειται για τον κατοπινὸ (1840-1849) Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Ιωαννίκιο.⁷ Δεν ἦταν γνωστὸ ὅτι πέρασε ἀπὸ τη Σχολῇ των Κυδωνίων, υποθέτουμε ὅτι υπῆρξε μαθητῆς για διάστημα μερικῶν μηνῶν.

Σαμουήλ ιεροδιάκονος, συνδρομητής στα βιβλία 2, 3, 4 (έτη 1816 και 1819), ως μαθητής της Σχολής Κυδωνιών, όπου γνωρίζουμε ότι σπούδαζε από το 1811 «για οκτώ περίπου έτη». Όπως αναφέρθηκε, πρόκειται για τον κατόπιν Μεσημβρίας Σαμουήλ, Σχολάρχη της Μεγάλης του Γένους Σχολής και σημαντικού εκκλησιαστικού λόγιου του 19^{ου} αιώνα.⁸

Ο χώρος των «Μικροφιλολογικών» δεν επιτρέπει ευρύτερα σχόλια, παρότι είναι πολλά τα όσα θα μπορούσαμε να πούμε για τις νέες ειδήσεις που φέρνει η παρούσα ανακοίνωση. Πιστεύω ότι ο σημαντικός για τις μέχρι τώρα γνώσεις μας και τα δεδομένα της εποχής αριθμός των κυπρίων μαθητών στην Αιολίδα κατά το 1815-1820 οφείλεται κατά κύριο λόγο στον άνεμο αναδημιουργίας και την εκπαιδευτική άνοξη που έφερε η άνοδος του Κυπριανού στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου. Οι συγκεκριμένοι κύπριοι σπουδαστές είναι βέβαιο ότι είχαν αφογγραστεί τα επαναστατικά μηνύματα της εποχής. Εξάλλου είχαν, οι πέντε από αυτούς, ως δάσκαλο και τον Θεόφιλο Καΐρη, φλογερό επαναστάτη του 1821, ασχέτως εάν στην περίπτωση του Δ. Θεμιστοκλέους οι βιογράφοι του το αποσιώπησαν, προφανώς λόγω της καταδίκης του «αιρετικού» ανδριώτη διαφωτιστή.⁹

Τέλος, με τα παραπάνω νέα στοιχεία, μπορούμε να εντοπίσουμε τέσσερις Κύπριους ανάμεσα στους 16 έλληνες σπουδαστές της Σχολής Κυδωνιών που υπέγραψαν μαζί με τον Ambroise Firmin Didot το γνωστό «Ψήφισμα» με το οποίο αποκήρυτταν την «χύδην και αγοραϊάν [φωνήν]», ως πάντη ανοίκειον ημίν τοις των Ελλήνων εκείνων απογόνους» και αποφάσισαν να συνδιαλέγονται «ελληνιστί».¹⁰ Ένα σημαντικό κείμενο, τόσο για το γλωσσικό ζήτημα όσο και ως προς τη στροφή προς την αρχαιότητα και τον εθνικό προσδιορισμό στις παραμονές της Επανάστασης. Το κείμενο υπέγραψαν με τα δύο τους ονόματα, το χριστιανικό και το αρχαιοελληνικό που υιοθέτησαν, οι Ιωαννίκιος-Αριστείδης, Δημήτριος-Θεμιστοκλής, Σαμουήλ-Νικίας και Παρίων-Ξενοφών. Γνωρίζαμε ότι ο Σαμουήλ (Μεσημβρίας) ήταν ο «Νικίας» του Ψηφίσματος και ότι ο Δ. Θεμιστοκλής υιοθέτησε οριστικά το νέο επίθετό του στις Κυδωνίες.¹¹ Οι άλλοι δύο ήταν αταύτιστοι μέχρι σήμερα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογισύνη 1571-1878*, Λευκωσία, ΚΕΕ, 2002, σσ. 258-259. Στις σσ. 140-141, 146-147, 238-239, βλ. τις βασικές πληροφορίες και βιβλιογραφικές αναφορές για τους Δ. Θεμιστοκλή, Ν. Θησέα και τον Μεσημβρίας Σαμουήλ.
2. Πρόκειται για τη δίτομη έκδοση του Γρηγορίου Παλιουρίτου *Αρχαιολογία ελληνική, ήτοι Φιλολογική ιστορία*, Βενετία 1815.
3. Όλες οι κυπριακές συνδρομές που αναφέρονται στο παρόν άρθρο αφορούν την παραγγελία ενός αντιτύπου.
4. Για τον δημογέροντα Ανδρέα Δαβίδ, βλ. Α. Λ. Κουδουνάρης, «Οικογένεια Δαβίδ Πτολεμαίου», *Κυπριακά Σπουδαία* 43 (1979) 170-171. Για τον συνονόματό του, συμβολαιογράφο κατόπιν στη Σύρο, βλ. Γ. Σ. Φραγκούδης, *Ιστορία και γενεαλογία της μεγάλης κυπριακής οικογένειας Φραγκούδη και των συγγενικών οικογενειών*, Αθήνα 1939, σσ. 63-66. Η πολιτογράφηση του: cities.ims.forth.gr / Δημοτολόγιο Ερμούπολης /1834/94, Ανδρέας Δαβίδ.
5. *Ερμής ο Λόγιος* 10/17 (1.9.1820) 519-521.
6. Για την υπογραφή του στη διακήρυξη του Δεκεμβρίου 1821, βλ. Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Μαχαίρα, *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστωσης και της πατρίδος. Αρχείον κειμένων*, Κύπρος 2009, σ. 378. Ενδεικτικά για τη δράση του στο Άμστερνταμ, βλ. Εμμ. Γ. Πρωτοφάλης, *Ιγνάτιος μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828). Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τ. Δ, τχ. Π. Αλληλογραφία, πολιτικά υπομνήματα, λόγοι, σημειώματα περί Ιγνατίου, Αθήνα 1961, σ. 259 (δηλώνει τακτική μνημιαία εισφορά υπέρ των ομογενών που «πολεμούν διά την ελευθερίαν και αυτονομίαν της Ελλάδος»).
7. Ανδρέας Μιτσιδής, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Στ'. *Τουρκοκρατία*, Λευκωσία 2011, σσ. 753-761.

8. Βλ. την αυτοβιογραφία του στο Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Χρονικά της Πατριαρχικής Ακαδημίας. Ιστορικά ειδήσεις περί της Μεγάλης του Γένους Σχολής 1454-1830*, Κωνσταντινούπολις 1883, σσ. 194-199.

9. Βλ. κυρίως, Γεώργιος Ι. Κηπιάδης, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, Αλεξάνδρεια 1888, σελ. 49.

10. [Ambroise Firmin-Didot], *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Παρίσι χ.χ. [1826], σ. 386.

11. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Αθήνα 1929, σ. 108.

Πέτρος Παπαπολυβίου

Ο Διονύσιος Σολωμός όμηρος των Άγγλων το 1821;

Κι έλεες: πότε, α! πότε βγάνα
το κεφάλι από τς ερμές;

Ένα δημοσίευμα των τελευταίων ημερών του 1821, που περιγράφει όσα συνέβησαν κατά το αμέσως προηγούμενο διάστημα στη Χαλκιδική και στη Ζάκυνθο, παρουσιάζει έως σήμερα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για δύο κυρίως λόγους: επειδή περιλαμβάνονται σε αυτό σημαντικά ιστορικά στοιχεία για εκείνη την περίοδο και επειδή υπάρχει αναφορά στο όνομα του Διονυσίου Σολωμού. Στο πρώτο μέρος μεταφέρονται πληροφορίες για την ελληνική επανάσταση και συγκεκριμένα για τις εχθροπραξίες μεταξύ Τούρκων (υπό τον πασά της Θεσσαλονίκης) και Ελλήνων στη χερσόνησο της Κασσάνδρας. Το υπόλοιπο κείμενο αναφέρεται αποκλειστικά στα γεγονότα της Ζακύνθου. Το δημοσίευμα αποτελεί ανταπόκριση-επιστολή από τη Ζάκυνθο και φαίνεται να έχει γραφτεί από άτομο που είχε προσωπική εικόνα για την εξέγερση κατοίκων του νησιού και για τη σκληρή αντίδραση της αγγλικής διοίκησης και ίσως κάποια ιδιαίτερη πρόσβαση σε σχετικές πληροφορίες. Πρόκειται σε γενικές γραμμές για γεγονότα γνωστά και καταγεγραμμένα, που σχετίζονται, εν μέρει, με το ναυτικό σκέλος της επανάστασης του 1821. Τουρκικό πλοίο που καταδιώχθηκε κατά τη διάρκεια ναυμαχίας από τον ελληνικό στόλο, τον οποίο διοικούσε ο Ανδρέας Μιαούλης, προσέγγισε ακτή της Ζακύνθου. Κάτοικοι του νησιού επιτέθηκαν στο απόσπασμα που κατέφθασε για να προστατεύσει το πλήρωμα. Υπήρξαν θύματα από την πλευρά των Άγγλων, με αποτέλεσμα να κηρυχθεί στρατιωτικός νόμος. Οι υπεύθυνοι τιμωρήθηκαν με απαγχονισμό, αλλά δεν ακολούθησε ταφή τους. Πάντα θα συγκλονίζει η περιγραφή των άψυχων σωμάτων που καλύφθηκαν με πίσσα και τοποθετήθηκαν σε σιδερένια κλουβιά, ώστε να βλέπουν οι υπόλοιποι κάτοικοι τί τους περιμένει εάν τολμήσουν να αμφισβητήσουν τη βρετανική κυριαρχία. Ακολούθησαν και άλλες ενέργειες που είχαν στόχο τον αποκλισμό και τον εκφοβισμό του πληθυσμού. Το δημοσίευμα δίνει πληροφορίες και για την ομηρία (“il les saisit pour detaines, et les garde maintenant dans la citadelle”, “when it seized them as hostages, and now retains them in the citadel”) επιφανών Ζακυνθινών που ήταν αγαπητοί στον λαό (“les plus affectionnes du peuple”, “the dearest to the people”). Ανάμεσά τους ο Δ. Σολωμός.

Το κείμενο, που φέρεται να γράφτηκε στις 30.11.1821, δημοσιεύτηκε (πιθανότατα αρχικά) στη γαλλική εφημερίδα *Le Constitutionnel* (Παρίσι, 30.12.1821) ως κύριο άρθρο της πρώτης σελίδας και στη συνέχεια στις εφημερίδες *The Morning Chronicle* (Λονδίνο, 2.1.1822), *The Star* (Λονδίνο, 2.1.1822), *The Sun* (Λονδίνο, 2.1.1822), *British Press* (Λονδίνο, 3.1.1822), *The Morning Post* (Λονδίνο, 3.1.1822), *Public Ledger and Daily Advertiser* (Λονδίνο, 3.1.1822),

The Times (Λονδίνο, 3.1.1822), *Evening Mail* (Λονδίνο, 4.1.1822), *The Caledonian Mercury* (Μιντλόδιαν, 5.1.1822), *The Glasgow Herald* (Λαναρκσάουρ, 7.1.1822), *Dublin Weekly Register* (Δουβλίνο, 12.1.1822) και *The Aberdeen Chronicle* (Αμπερντίν, 12.1.1822), στην ισπανική *Gaceta de Madrid* (Μαδρίτη, 16.1.1822, κύριο άρθρο της πρώτης σελίδας) και άλλου. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι πολλές αναδημοσιεύσεις της αρχικής ανταπόκρισης ή τμημάτων της δεν καθιστούν απαραίτητως πιο έγκυρο και αξιόπιστο το περιεχόμενό της, αφού δεν φαίνεται να υπάρχει κανενός είδους διασταύρωση των στοιχείων με άλλες πηγές. Αργότερα το ίδιο κείμενο δημοσιεύτηκε στο βιβλίο της Adélaïde-Gillette Dufrenoy *Beautés de l'histoire de la Grèce moderne, ou Récit des faits mémorables des Hellènes depuis 1770 jusqu'à ce jour* (τ. Β', Παρίσι 1825, σσ. 249-253) χωρίς αναφορά σε πηγή. Στη γαλλική εφημερίδα ο ποιητής αναφέρεται ως Dionysius Salomon, στις βρετανικές ως Dionysius Solomon και στην ισπανική ως Dionisio Salomon. Εκείνα τα χρόνια ο ποιητής υπέγραφε και ως Salamon, όπως γνωρίζουμε και από τις επιστολές που έστειλε (1824-1827) στον λόρδο Γκίλφορντ.

Από το σύνολο των πενήντα τεσσάρων ομήρων που κρατήθηκαν στο φρούριο της Ζακύνθου, αναφέρονται δεκαέξι πρόσωπα. Τρεις από τους δεκαέξι ήταν ιερωμένοι. Ένα εύλογο ερώτημα που προκύπτει από το δημοσίευμα έχει σχέση με την επιλογή να αναφερθούν μόνο τα συγκεκριμένα ονόματα. Η αναφορά στον Δ. Σολωμό, αν δεν είναι τυχαία, μπορεί να υποδηλώνει ότι ο ποιητής είχε ήδη κερδίσει τον σεβασμό της τοπικής κοινωνίας ή και ότι ο συντάκτης του κειμένου ανήκε στο κοντινό περιβάλλον του. Μαζί του τις δύσκολες εκείνες στιγμές ήταν διάφορα γνωστά του πρόσωπα, όπως ο συγγενής του Νικόλαος Μεσάλας και ο ετεροθαλής αδελφός του Ροβέρτος. Η είδηση για την ομηρία του άγνωστου ακόμη στην Ευρώπη νέου ποιητή πέρασε απαρατήρητη από τους αναγνώστες του δημοσιεύματος και γρήγορα χάθηκε μέσα στον τεράστιο όγκο των πληροφοριών για την Ελληνική Επανάσταση, που τροφοδοτούσαν τότε σχεδόν καθημερινά τις σελίδες πολλών ξένων εφημερίδων. Σε ό,τι αφορά τη Ζάκυνθο, όταν ο ποιητής βρισκόταν στις φυλακές του φρουρίου, οι κάτοικοι ήταν κλεισμένοι στα σπίτια τους λόγω του στρατιωτικού νόμου. Στο νησί επικρατούσαν συνθήκες τρομοκρατίας. Καθημερινά έφταναν νέα για την κατάληψη της Τριπολιτσάς και για τη γενικότερη κατάσταση στην Πελοπόννησο, όπου πολλοί Ζακυνθinoί είχαν πάει να πολεμήσουν. Η φυλάκιση του Σολωμού δεν αποτελούσε – για όσους έτυχε να την πληροφορηθούν – τη σημαντικότερη είδηση, ώστε να αποτυπωθεί στη λαϊκή μνήμη.

Από την παρατήρηση του συντάκτη του κειμένου ότι τα πρόσωπα που κρατήθηκαν όμηροι ήταν τα πιο αγαπητά της εξεγερμένης κοινωνίας, προκύπτει και ο λόγος που επελέγησαν. Αυτή η πληροφορία, εάν μάλιστα συνδεθεί με το γεγονός ότι ο ποιητής συνυπέγραψε τον Φεβρουάριο του 1821 κείμενο διαμαρτυρίας προς τον βασιλιά της Αγγλίας με θέμα την αναθεώρηση του Συντάγματος του 1817, ίσως υποδηλώνει κάτι περισσότερο από τυχαία και αθέλητη παθητική συμμετοχή του σε μία κατάσταση ομηρίας. Η κράτηση τόσων επιφανών πολιτών δεν φαίνεται να έγινε μόνο προληπτικά αλλά και τιμωρητικά (όπως συμπεραίνει και ο ιστορικός Παναγιώτης Χιώτης σε απόσπασμα έργου του που παρατίθεται στη συνέχεια). Δημοσιεύματα ξένων εφημερίδων του Απριλίου και του Μαΐου του 1821 μιλούν (με κάποια χρονική καθυστέρηση) ήδη για αναβρασμό στη Ζάκυνθο, όταν αναφέρονται στη συγκέντρωση υπογραφών εναντίον του Συντάγματος του 1817 και στην αντίδραση των αρχών με τη φυλάκιση προσώπων που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι. Αργότερα οι ειδήσεις αυτές καλύπτονται από τα πολεμικά νέα και τον ερχομό χιλιάδων προσφύγων από την Πελοπόννησο, όπου το ενδιαφέρον, ύστερα από τα δραματικά γεγονότα του Οκτωβρίου του 1821, εστιάζεται για λίγο ξανά στην αμφισβήτηση της αγγλικής κυριαρχίας από κατοίκους του νησιού. Αρμοστής ήταν τότε ο Τόμας Μαϊτλαντ. Την άποψή του για το καθεστώς διοίκησης των Ιονίων Νήσων κατέγραψε το 1823 ο ποιητής στις στροφές 20 και 21 του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν*.

Αργότερα ωστόσο, ιδιαίτερα μετά την εμπλοκή του αδελφού του (Δημητρίου Σολωμού) στην πολιτική, η στάση του σε αυτό το θέμα μετριάστηκε.

Η αείμνηστη Ελένη Τσαντσάνογλου στη διδακτορική της διατριβή (*Μία λανθάνουσα ποιητική σύνθεση του Σολωμού. Το αυτόγραφο τετράδιο Ζακύνθου αρ. 11, Εκδοτική δοκιμή*, Αθήνα, Ερμής, 1982) επιχειρεί να συνδέσει πρόσωπα που σχετίζονται με το κείμενο διαμαρτυρίας με πρόσωπα που σατιρίζονται σε ένα ανολοκλήρωτο εκτενές συνθετικό έργο του Σολωμού. Πιστεύω ότι, εάν γνώριζε την πληροφορία για την ομηρία του Σολωμού, που υπήρξε απόρροια του ξεσηκωμού των κατοίκων, θα την είχε αξιοποιήσει συνδέοντάς την με σκηνές και πρόσωπα του συγκεκριμένου ποιητικού έργου.

Αναλυτική περιγραφή για την ομηρία βρίσκουμε στον πρώτο τόμο της εργασίας του Παναγιώτη Χιώτη *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από συστάσεως αυτού μέχρι ενόσεως (έτη 1815-1864)*, που τυπώθηκε το 1874 στη Ζάκυνθο. Οι πληροφορίες που παραθέτει ο Χιώτης (σσ. 419-432) επιβεβαιώνουν τα περισσότερα από τα στοιχεία του δημοσιεύματος του 1821, χωρίς να διαψεύδουν τα υπόλοιπα. Διαβάζουμε ότι ως όμηρος φυλακίστηκε και ο στενός φίλος του ποιητή Λουδοβίκος Στράνης, στο σπίτι του οποίου έγραψε αργότερα τον *Ύμνο εις την Ελευθερίαν*, καθώς και ο Μπενιζέλος Ρούφος, μετέπειτα πρωθυπουργός της Ελλάδας. Σύμφωνα με τον Χιώτη, η ομηρία-φυλάκιση ξεκίνησε στις 22 Οκτωβρίου και, σύμφωνα με το δημοσίευμα του 1821, συνεχιζόταν τουλάχιστον ως τις 30 Νοεμβρίου, ημερομηνία κατά την οποία γράφτηκε η ανταπόκριση. Παραθέτω ένα σχετικό απόσπασμα από το βιβλίο του Π. Χιώτη (σσ. 423-424):

Υπέρ τους τεσσαράκοντα επιφανείς άρχοντες και τινες Ζακυνθιομωραΐται και πρόσφυγες προσεκλήθησαν τη 22 Οκτωβρίου παρά της αστυνομίας, όπως ευρεθώσιν εις την πλατεϊάν της Υπεραγίας του Πικριδι, και εκεί ακούσωσι λόγον παρά του στρατηγού Άδαμ. Αλλ' έκπληκτοι αυτοί γίνονται, ότι αντί του στρατηγού Άδαμ παρουσιάζεται προς αυτούς ο αστυνόμος υπάλληλος Δημήτριος Σαρλής, και λέγει: «Πανευγενέστατοι ακολουθήτε με.» Οδηγεί δε αυτούς επ' ευθείας εις το φρούριον, και κλείει εις τας φυλακάς ως εχέγγυον της ασφαλείας και ησυχίας του τόπου, έως να παραδώσωσι τα όπλα οι χωρικοί. Μεταξύ δε των φυλακισθέντων διεκρίνοντο σχεδόν άπαντες οι υπογράψαντες την αναφοράν του Φλαμπουριάρη προς τον Βασιλέα της Αγγλίας ζητούντες μεταρρύθμισιν του συντάγματος των 1817, οι κόμητες Ροβέρτος Σολωμός, Διονύσιος και Αναστάσιος αδελφοί Βολτέρρα, δόκτωρ Στυλιανός Μιχαλήτσης, κόμης Αντώνιος Κουερίνος, ο Ν. Μεσάλας, και Ν. Ψημάρης, Ιωάννης Λεονταρίτης, Κ. Βαλιάνος, και ο ιατρός Βούτος, Διονύσιος Κεφαλληνός, Ταλιαπιέρας ιατρός, Ηλίας Πομόνης και ο ιερέυς Ν. Κοκκίνης ο είτα επίσκοπος. Οι Ζακυνθιομωραΐται Παπαγεωργόπουλος, Μηλιάνης, Έλληνας, Αν. Επισκοπόπουλος έμπορος, ο Πρόξενος Λουδοβίκος Στράνης ελθών εκ Πατρών, οι πρόσφυγες Μπενιζέλος Ρούφος υιός του Θάνου Κανακάρη στρατηγού Πατραίου και Μέξης, οι νομοθέται Ιούλιος Δομενεγίνης, και Π. Στέφανος. Αυθημερόν δε εφυλακίζοντο ο ιατρός Καλύβας και Διονύσιος Δαμουλιάνος. Εκ δε τοιούτων προσώπων φυλακισθέντων, ών τα πλείονα ουδεμίαν επιρροήν είχαν επί του Ζακυνθίου λαού, δυνάμεθα να συμπεράνωμεν, ότι ουχί ως απλά εχέγγυα ασφαλείας και ησυχίας του λαού εκρατήθησαν εις φυλακάς, αλλ' εσκόπευεν η Κυβέρνησις να εκδικηθή τους αντιπολιτευομένους κατά των Αγγλοϊονίων καθεστώτων· διότι οι αυθαίρετοι Αρμοσταί κατεπίεζον καθ' ημέραν το επιτεινόμενον εθνικόν πνεύμα των Ζακυνθίων, οίτινες έφερον εις μίσος τους Αγγλους, ούς τυραννόφρονας και πιεστάς εστοχάζοντο.

Ακολουθεί ένα ακόμη απόσπασμα, στο οποίο ο Χιώτης αναφέρεται στις συνθήκες φυλάκισης των ομήρων και στη σταδιακή αποφυλάκισή τους (σ. 427):

Οι φυλακισθέντες όμηροι ως εχέγγυα ησυχίας εμποδίσθησαν τού να συγκοινωνώσι με συγγενή ή φίλον. Μόνον υπηρετείται αυτών και σχετικοί υπό το πρόσχημα υπηρετών,

φέροντες τροφάς ηδύναντο να προσεγγίσωσι, και μακρόθεν να τους ίδωσι. Τότε ο Διονύσιος Λαδόπουλος, και Θοδωράκης Θοδωρακόπουλος Καρτερούλης, οι σφόδρα προθυμοποιούμενοι εις την ευόδωσιν πάσης αποστολής εκ μέρους της εταιρίας προς τους αγωνιζομένους, ίνα προσαγγέλωσι τα νέα της επαναστάσεως προς τους φυλακισθέντας, εμηχανεύθησαν τάδε. Έκαμμον φαγητά, και πλησιάζοντες κατά την φυλακήν, μέρος έδιδον προς τους φυλακισμένους και ετραγώδουν τας ειδήσεις του αγώνος μακρόθεν. Οι δε Άγγλοι σκοποί, μη εννοούντες την γλώσσαν, ουδένα εμπόδιζον. Είτα δε σιμά εις τα τείχη του φρουρίου καθήμενοι, και τρώγοντες, ετραγώδουν τα εν τη πόλει και Πελοποννήσῳ συμβαίνοντα, ά ακούοντες οι φυλακισμένοι εχαίροντο και συννοούν[το] δι' άλλου τραγωδίου. Μεθ' ημέρας ελθών ο Αρμοστής Μαιτλάνδ εις Ζάκυνθον διάταξε να παύση η τρομοκρατία. Έκβαλε λοιπόν εκ της φυλακής τους νομοθέτας Ιούλιον Δομενεγίνην και ιατρόν Π. Στέφανον ως αντισυνταγματικώς φυλακισθέντας. Μετ' ολίγον απεφυλάκισε και τον Βενιζέλον Ρούφον, ίνα διαπραγματευθή μετά του ιατρού Στεφάνου την απόδοσιν των Χαρεμίων του Χουρσίτ-πασά, και τον Ιωάν. Λεονδαράκην και λοιπούς των προυχόντων μετά καιρόν απέλυσεν. Αλλά τους ιατρούς Ν. Καλύβαν, και Α. Ταλιαπιέραν, και τον φαρμακοποιόν Διονύσιον Δαμουλιάνον ως εταιριστάς και πρωταιτίους επί πολύμηνον φυλάκισιν εν τῷ φρουρίῳ κατείχεν.

Το όνομα Διονύσιος, μετά την αναφορά στον Ροβέρτο Σολωμό στη σ. 423 του συγγράμματος του Χιώτη, δεν αναφέρεται στον Διονύσιο Σολωμό αλλά σε έναν από τους αδελφούς Βολτέρα («Διονύσιος και Αναστάσιος αδελφοί Βολτέρα»), όπως διαπιστώνουμε και από τη σχετική καταγραφή στη σ. 792 του Ευρετηρίου («Πίναξ των εμπεριεχομένων κυρίων ονομάτων»): «Βολτέρας αδ[ελφοί]. Διονύσι[ος]. Αναστάσι[ος]. [σ.] 423». Αδελφοί Βολτέρα αναφέρονται και στο δημοσίευμα του 1821 (ο ένας με το όνομα Διονύσιος). Επίσης στο Ευρετήριο (σ. 798) υπάρχει παραπομπή για τη σ. 423 μόνο στο όνομα του Ροβέρτου Σολωμού και όχι του Διονυσίου. Επομένως ο Χιώτης δεν αναφέρει τον Διονύσιο Σολωμό (τουλάχιστον όχι συνειδητά), αλλά μόνο τον Ροβέρτο. Δεν αποκλείεται ωστόσο να αντέγραφε λάθος σε αυτό το σημείο από την πηγή του ή να μην κατανόησε και ο ίδιος το αρχικό περιεχόμενο ή και να έγινε τυπογραφικό λάθος (ιδιαίτερα εάν η σύνταξη του ευρετηρίου έγινε από άλλο πρόσωπο και όχι από τον ίδιο). Μία περίπτωση είναι να διέγραψε τη δεύτερη συνεχόμενη αναφορά του ονόματος Διονύσιος ως επανάληψη, εξαιτίας πιθανής σύγχυσης μεταξύ των ονομάτων Σολωμός Διονύσιος και Διονύσιος Βολτέρας, όπου το δεύτερο ακολουθούσε το πρώτο. Μία άλλη πιθανότητα είναι να ανέφερε η αρχική πηγή τρεις κόμητες της ίδιας οικογένειας: «κόμητες Ροβέρτος Σολωμός, Διονύσιος και Αναστάσιος». (Ένας γιος του Ροβέρτου ονομαζόταν Αναστάσιος.) Ακόμη όμως και αν είναι σχεδόν σαφές ότι ο συγγραφέας δεν αναφέρεται στον Διονύσιο Σολωμό (και σε αυτό συνηγορούν και η έλλειψη κόμματος στη λέξη «Αναστάσιος» και η αναφορά σε Διονύσιο Βολτέρα και αδελφούς Βολτέρα στο κείμενο του 1821 και κυρίως οι παραπομπές στον κατάλογο ονομάτων), το σημείο αυτό παραμένει προβληματικό και μπορούν να γίνουν και διαφορετικές αναγνώσεις. Δεν αποκλείεται κάποια από τις προηγούμενες εικασίες να επιβεβαιωθεί στο μέλλον. Αυτό θα μπορούσε να συμβεί, εάν βρεθούν οι γραπτές πηγές από τις οποίες άντλησε ο συγγραφέας τις πληροφορίες.

Στον πρώτο τόμο του σημαντικού αυτού συγγράμματος υπάρχουν μόνο δύο αναφορές στον Δ. Σολωμό. Η πρώτη (σ. 267) αφορά την υπογραφή του στο κείμενο διαμαρτυρίας του Φεβρουαρίου του 1821, που είναι τρίτη στη σειρά, μετά τις υπογραφές του Αναστασίου Φλαμπουριάρη και του Γεωργίου Δε Ρώσση. Αν και όλα έγιναν υπό συνθήκες μυστικότητας, οι αρχές γρήγορα πληροφορήθηκαν το περιεχόμενο του κειμένου. Με δεδομένο το ότι οι δύο πρώτοι διώχθηκαν (ο Γεώργιος Δε Ρώσσης τέθηκε σε περιορισμό στην οικία του με αστυνομική επιτήρηση και ο Αναστάσιος Φλαμπουριάρης φυλακίστηκε), η πράξη του Σολωμού ενείχε, ήδη από τον Φεβρουάριο του 1821, σοβαρό κίνδυνο

και δικής του δίωξης ή φυλάκισης. Η δεύτερη αναφορά στο όνομά του (σ. 318) αφορά τη συμμετοχή του στη Φιλική Εταιρεία. Όπως και στο δημοσίευμα του 1821, το όνομά του αναφέρεται μαζί με το όνομα του Ροβέρτου: «Διον. και Ροβέρ. Σολωμός».

Εφόσον η πληροφορία για ομηρία του Σολωμού, που προέρχεται από τη Ζάκυνθο και είναι σύγχρονη με τα γεγονότα, είναι έγκυρη, από την περιγραφή του Χιώτη προκύπτει με σαφήνεια ότι επρόκειτο για κανονική φυλάκιση του ποιητή, και μάλιστα στις φυλακές ενός φρουρίου που ήταν σχεδόν πλήρως απομονωμένο από τον υπόλοιπο κόσμο. Φυλάκιση βέβαια που δεν αφορούσε έναν υπόδικο ή κατάδικο αλλά έναν όμηρο. Αυτή η πληροφορία διευρύνει τη γνώση μας για τον Σολωμό σε ό,τι αφορά την περίοδο της Ζακύνθου και ίσως αποτελέσει αφορμή για πληρέστερη κατανόηση στίχων, σημειώσεων και σχεδιασμάτων του αλλά και κοινωνικών του σχέσεων.

Ένα γενικότερο συμπέρασμα που προκύπτει για τον Σολωμό από το δημοσίευμα του 1821 είναι ότι, κατά την περίοδο που φούντωνε η ελληνική επανάσταση, ο ποιητής δεν ζούσε σε «αποστειρωμένο» περιβάλλον, όπως γενικώς πιστεύεται. Είναι περιεργη ωστόσο η μεταγενέστερη σιωπή του ίδιου και των φίλων του για την εμπειρία του αυτή. (Μία ανάλογη αποσιώπηση υπήρξε και για περιστατικά της νεότητάς του Ανδρέα Κάλβου, αλλά για λόγους που εύκολα κατανοούνται.) Ίσως η απάντηση βρίσκεται στο ότι η αγγλική κατοχή των Ιονίων Νήσων συνεχίστηκε για αρκετές δεκαετίες, ενώ στο μεταξύ ο ποιητής απέκτησε φιλίες με αξιωματούχους της αγγλικής διοίκησης. Άλλη πιθανή αιτία είναι η αλλαγή της στάσης των Άγγλων και η συνδρομή τους στον αγώνα των επαναστατημένων Ελλήνων (και επίσημα ως κυβέρνηση και μέσω του φιλελληνισμού) λίγα χρόνια ύστερα από αυτά τα γεγονότα. Δεν αποκλείεται ο Σολωμός να μην ήθελε να θυμάται όσα έζησε κατά τη διάρκεια της ομηρίας, καθώς και όσα είδε να συμβαίνουν σε συντοπίτες του. Περιεργη είναι και η ευκολία με την οποία βρετανοί εκδότες δημοσιεύουν ένα κείμενο που μιλά για πράξεις που δεν τιμούν ομοεθνείς τους· για πράξεις, ωστόσο, που προστατεύουν τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας τους.

Για τον ξεσηκωμό των κατοίκων της Ζακύνθου υπάρχουν και πολλά άλλα δημοσιεύματα στον διεθνή Τύπο της εποχής, που μεταφέρονταν συνήθως αυτούσια από τη μία εφημερίδα στην άλλη. Στην εφ. *Kentish Weekly Post or Canterbury Journal* (Καντέρμπερι, 13.12.1821) διαβάζουμε μία χαρακτηριστική επιγραμματική αναφορά, που μιλά για γενική εξέγερση εναντίον των Άγγλων: “The intelligence from Zante speaks of a general insurrection in the Ionian Islands”. Μία παρόμοια είδηση βρίσκουμε στην εφ. *John Bull* (Λονδίνο, 16.12.1821): “The whole of the Island of Zante is in a state of insurrection against the Anglo-Ionian authorities. Troops from Corfu are expected”. Στο ίδιο φύλλο της εφ. *John Bull* δημοσιεύεται και μία άλλη πληροφορία που αφορά τη Ζάκυνθο και δείχνει την εκρηκτική κατάσταση που επικρατούσε τότε στο νησί: “Vienna, Nov. 25. [...] A great number of inhabitants of the island of Zante embarked at the beginning of October for the Morea, though the English have strict orders to prevent it.”

Ακολουθεί το δημοσίευμα της εφ. *Le Constitutionnel* (30.12.1821):

ILES IONIENNES. / Zante, 30 novembre / (A M. B., à Paris.) [...]

L'état de notre île n'est rien moins que tranquillisant. Il était peu rassurant même avant le 11 octobre, jour où les Grecs battirent la flotte turque. Ce combat, dont on tâché de diminuer l'importance, finit au grand avantage des Grecs. La flotte ottomane, composée de toutes les forces navales des musulmans, a fui honteusement devant l'avant-garde de la flotte grecque, depuis les îles Strophades jusqu'à notre port. Nous avons vu de nos propres yeux plusieurs bâtimens turcs coulés à fond devant nos côtes.

Depuis cette affaire, la loi martiale est proclamée dans notre île; les tribunaux ordinaires furent de suite suspendus, et la plupart de nos insulaires les plus distingués furent arrêtés et mis en prison,

sans savoir ni ce qu'on leur imputait, ni le sort qui les attendait. Les principaux sont Calyvas, Dionysius, Taliopêtre. son neveu Panagioté, Michel Véricios, Dyonisius Damaliane, Spyridon Sicoure, Eustathe Cariatés; les frères Jean et Démétrius Pethaménos et Constantin Hiéracare.

Un grand nombre de paysans ont été condamnés à mort par des commissions militaires. Après l'exécution leurs cadavres furent jetés sur des cages de fer, dans lesquelles ils sont encore exposés sur les hauteurs des collines, comme pour menacer le reste du peuple d'un pareil sort. Après cette scène d'horreur et d'épouvante, le gouvernement ordonna le désarmement général de toute l'île. Les habitans de la capitale, tout en murmurant, se prêtèrent à cet ordre, mais les habitans des campagnes continuent toujours à résister. Ils regardent ce désarmement comme le dernier déshonneur auquel on veuille les exposer.

Le gouvernement, pour les y contraindre, eut recours à une autre mesure: il invita les citoyens les plus affectionnés du peuple à se rendre à l'église de Notre-Dame-des-Pétrides, où il les saisit pour otages, et les garde maintenant dans la citadelle. Ils sont au nombre de cinquante-quatre; voici les noms de quelques-uns: Coccine, Pergadinos et Ventoure, tous les trois membres du clergé; Stellius Mecalize, Jules Doménéquine, Nicolas Messala, Pierre Macrys; Robert et Dionysius Salomon, Marcus Flambouriare, Dotor et Dionysius Volterra, Gradenigue et Nicolas Psimaris, Jean Sicoure, Théophile Francopule, etc., etc.

Malgré cette mesure, les paysans persistent toujours à ne pas rendre leurs armes. De nouvelles troupes anglaises ont débarqué dans l'île; une escadre, composée de frégates et de bâtimens de guerre, tient ses batteries dirigées sur la ville. Partout où on tourne ses regards, on ne rencontre que l'appareil de la guerre; l'île a l'aspect d'un pays bloqué. Un grand nombre de nos habitans s'est banni volontairement; le mouvement est loin d'être apaisé.

Διονύσης Στεργιούλας

Στοιχεία για δύο μυθιστορήματα του 19^{ου} αι.: Ο Φλώρος (1847), Η Κλεονίκη (1867)

Όπως αποκάλυψαν οι έρευνες του Λάμπρου Βαρελά, το μυθιστόρημα Ο Φλώρος δημοσιεύτηκε αρχικά ως επιφυλλίδα σε 22 συνέχειες στην εφ. Ο Φίλος του Λαού από τις 15.5.1847 έως τις 24.12.1847. Η δημοσίευση αυτή δεν ολοκληρώθηκε, αλλά σταμάτησε λίγο πριν από το τέλος του μυθιστορήματος, επειδή τις τελευταίες μέρες του Δεκέμβρη του 1847 το έργο κυκλοφόρησε σε αυτοτελή τόμο, που εκδόθηκε από το τυπογραφείο της εφημερίδας (εκ της Φιλολάου Τυπογραφίας).¹ Το όνομα του συγγραφέα του έργου αναγράφεται στην αυτοτελή έκδοση «Λ. Σ. Καλλογερόπουλος» (με διπλό λ), δεν γνωρίζουμε όμως τίποτε άλλο γι' αυτόν και μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε.² Η Άννα Κατσιγιάννη πρότεινε την ταύτισή του με τον Λ. Καλογηρόπουλο από την Χαλκίδα, ο οποίος στις 20.1.1840 δημοσίευσε στην εφ. Αθηνά αγγελία για την έκδοση μυθιστορήματος με τίτλο Ο Ερημίτης Παύλος, και θεώρησε πιθανή τη σχέση του με κάποια από τις ομώνυμες οικογένειες των περιοχών της Χαλκίδας και της Λειβαδιάς, όπου εντοπίζεται η δράση του μυθιστορήματος.³ Ο Λ. Βαρελάς πρότεινε ως πιθανή την οικογένεια του γιατρού, πολιτικού και από το 1844 γερουσιαστή Σπυρίδωνα Καλογερόπουλου, ενώ ως πιθανό συγγραφέα τον βουλευτή Ξηροχωρίου Εύβοιας (1856-1859) Λουκά Καλογερόπουλο, χωρίς όμως να είναι γνωστό κάποιο στοιχείο που να συνδέει τον γερουσιαστή με τον βουλευτή.⁴

Νεότερα ερευνητικά δεδομένα ενισχύουν τις παραπάνω υποθέσεις, καθώς αποκαλύπτουν ότι ο βουλευτής ήταν ο μικρότερος γιος του γερουσιαστή και καθιστούν έτσι

τον Λουκά Σπ. Καλογερόπουλο ως τον πιθανότερο υποψήφιο για τη συγγραφή του Φλώρου. Ο γερουσιαστής Σπυρίδων Καλογερόπουλος είχε γεννηθεί στην Κέρκυρα, προεπαναστατικά είχε εγκατασταθεί στη Λειβαδιά και μετά την Επανάσταση κατοικούσε στη Χαλκίδα.⁵ Πολύτιμο σε πληροφορίες για την οικογένειά του είναι το μαθητολόγιο του Κεντρικού Σχολείου (1830-1834), το οποίο ίδρυσε στην Αίγινα ο Ιω. Καποδίστριας με διευθυντή τον Ανδρέα Μουστοξύδη και δασκάλους τον Γεώργιο Γεννάδιο, τον Ιωάννη Βενθύλο κ.ά., και στο οποίο φοίτησαν οι τέσσερις γιοι του Καλογερόπουλου, οι οποίοι κατά την εγγραφή τους στις 21.10.1830 είχαν τις εξής ηλικίες: Ιωάννης 15 ετών,⁶ Περικλής 14, Αριστείδης 12 και Λουκάς 10.⁷ Άρα ο Λουκάς θα πρέπει να γεννήθηκε το 1820 (ή το 1819 σύμφωνα με μια άλλη καταγραφή της ηλικίας του που θα δούμε στη συνέχεια). Μόνο για τον μεγαλύτερο γιο αναφέρεται ότι γεννήθηκε στη Λειβαδιά, ωστόσο από άλλη πηγή μαθαίνουμε ότι εκεί γεννήθηκαν και οι άλλοι τρεις. Για τους δύο μικρότερους, τον Αριστείδη και τον Λουκά, σημειώνεται στο μαθητολόγιο ότι έμαθαν «τὰ Κοινὰ εἰς τὴν Κέρκυραν» και άρχισαν «τὰ Ἑλληνικὰ εἰς τὸ Ἄργος πρὸ ἐνὸς ἔτους», ενώ για τους δύο μεγαλύτερους, τον Ιωάννη και τον Περικλή, ότι έμαθαν τα Κοινὰ και άρχισαν τα Ἑλληνικὰ επίσης στην Κέρκυρα, αλλά στη συνέχεια πήγαν για ενάμιση χρόνο στη Βαυαρία.⁸ Φαίνεται, επομένως, ότι ο Σπυρίδων Καλογερόπουλος κατά τη διάρκεια της Επανάστασης είχε μεταφέρει για ασφάλεια την οικογένειά του από τη Λειβαδιά στην Κέρκυρα, όπου οι γιοι του πέρασαν μεγάλο μέρος των παιδικών τους χρόνων, και στη συνέχεια, μετά τη λήξη της Επανάστασης, μάλλον στις αρχές του 1829, εγκατέστησε τους δύο μικρότερους στο Ἄργος και έστειλε τους δύο μεγαλύτερους στο Μόναχο. Κατά την εγγραφή τους στο σχολείο της Αίγινας ο Λουκάς κι ο Αριστείδης κατατάχθηκαν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα της Α' τάξης του Προκαταρκτικού, ο Περικλής της Β' του Προκαταρκτικού και ο Ιωάννης της Α' του Κεντρικού.⁹

Με τα στοιχεία του μαθητολογίου και μόνο δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε πόσα χρόνια διήρκεσε η φοίτηση των γιων του Καλογερόπουλου στο Κεντρικό Σχολείο, μπορούμε ωστόσο να παρακολουθήσουμε σε κάποιο βαθμό την εκπαιδευτική πορεία κάποιων από αυτούς τα επόμενα χρόνια. Κατά το σχολικό έτος 1833-1834 βρίσκουμε τους τρεις μικρότερους, τον Περικλή, τον Αριστείδη και τον Λουκά, να φοιτούν στο τριτάξιο Ἑλληνικό Σχολείο της Χαλκίδας, που μόλις είχε ιδρυθεί με πρωτοβουλία της νομαρχίας και εγκαινιάστηκε στις 16.8.1833. Τα ονόματά τους εντοπίζονται σε έγγραφο που απηύθυνε στον Νομάρχη στις 7.2.1834 ο σχολάρχης Γεώργιος Σερούιος και στο οποίο περιλαμβάνεται κατάλογος των μαθητών των τριών τάξεων του σχολείου και περιγραφή των μαθημάτων ανά τάξη.¹⁰ Στον κατάλογο των μαθητών σημειώνεται ότι οι τρεις αδερφοί Καλογερόπουλοι εγγράφηκαν στο σχολείο «άρχῆθεν», δηλ. από τον Αύγουστο που ιδρύθηκε· ως πατρίδα και των τριών αναφέρεται η «Λεβαδία», και καταγράφονται οι ηλικίες τους: Περικλής 18, Αριστείδης 16 και Λουκάς 15 (σύμφωνα επομένως με αυτή την καταγραφή ο Λουκάς θα πρέπει να γεννήθηκε το 1819). Ο Περικλής εμφανίζεται να φοιτά στην Α' τάξη, που είναι και η ανώτερη, και οι Αριστείδης και Λουκάς στη Β'.¹¹ Δεν είναι σίγουρο αν το Ἑλληνικό Σχολείο της Χαλκίδας, που συντηρούνταν με τοπικές εισφορές και αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα, λειτούργησε και την επόμενη χρονιά.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, οι αδελφοί Καλογερόπουλοι δεν ολοκλήρωσαν τις σπουδές στη Χαλκίδα, γιατί τα ονόματά του Αριστείδη και του Λουκά εμφανίζονται, σύμφωνα με τον Γ. Κόκωνα, στο μαθητολόγιο του Γυμνασίου Αθηνών, το οποίο λειτούργησε από το 1834, όταν το Κεντρικό Σχολείο μεταφέρθηκε από την Αίγινα στην Αθήνα και μετονομάστηκε σε Βασιλικόν Γυμνάσιον Αθηνών με σχολάρχη τον Γεώργιο Γεννάδιο.¹² Για να αποκτήσουμε όμως σαφή εικόνα για τη φοίτηση των δύο αδερφών στο συγκεκριμένο σχολείο, χρειάζεται έρευνα στο αρχείο του Γυμνασίου Αθηνών.

Στα 1838 ο Λουκάς Καλογερόπουλος εμφανίζεται να κατοικεί στην Άνδρο, σύμφωνα με τους καταλόγους συνδρομητών δύο βιβλίων.¹³ Ο λόγος της διαμονής του στο συγκεκριμένο νησί διαφωτίζεται στη βιογραφία του Θεόφιλου Καΐρη από τον Δημ. Πασχάλη, όπου οι Λουκάς, Αριστείδης και Περικλής Καλογερόπουλος συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο των μαθητών του φιλοσόφου.¹⁴ Είναι άγνωστο πότε ακριβώς άρχισε η φοίτηση των τριών αδερφών στη σχολή του Καΐρη, η διαμονή τους ωστόσο στο νησί δεν θα πρέπει να παρατάθηκε πέρα από τα μέσα του 1839, όταν ξεκίνησαν τα προβλήματα του φιλοσόφου με την Ιερά Σύνοδο, που κατέληξαν λίγο αργότερα στο κλείσιμο του ορφανοτροφείου του και στον περιορισμό του ίδιου σε μοναστήρι στη Σκιάθο.

Το βέβαιο είναι ότι κατά το 1840 ο Λ. Καλογερόπουλος κατοικεί πλέον στην Χαλκίδα, όπως πιστοποιείται από τον κατάλογο συνδρομητών του έργου *Τα τεράστια συμβάντα του Ροβινσώνας Κρούσου* σε μετάφραση του Περικλή Ραυτόπουλου.¹⁵ Είναι εύλογο, επομένως, να θεωρήσουμε πως είναι ο ίδιος που δημοσιεύει στις αρχές του 1840 από τη Χαλκίδα στην εφ. *Αθηνά* (20.1.1840) την αγγελία για την έκδοση του μυθιστορήματος *Ο Ερημίτης Παύλος* με ημερομηνία 3.1.1840 και υπογραφή Λ. Καλογερόπουλος.¹⁶ Δεν γνωρίζουμε αν το έργο εκδόθηκε τελικά, ωστόσο το θέμα του ερημίτη και η επιστολική μορφή στην οποία θα ήταν γραμμένο δείχνουν πως μάλλον επρόκειτο για ένα τυπικό δείγμα του ρομαντικού μυθιστορήματος. Η επιλογή της *Αθηνάς* για την δημοσίευση της αγγελίας ενδέχεται να μην είναι τυχαία, αλλά να έπαιξε κάποιο ρόλο και η στάση που κράτησε η συγκεκριμένη εφημερίδα στο ζήτημα του Θεόφιλου Καΐρη, τον οποίο, ακολουθώντας ανεξίτηλη πολιτική, υποστήριξε κατά τον διωγμό του από την Ιερά Σύνοδο.

Για τα χρόνια που μεσολαβούν μέχρι την έκδοση του *Φλώρου* στα 1847 δεν κατάφερα να εντοπίσω κάποια πληροφορία για τον Λουκά Καλογερόπουλο· μια πιθανή εξήγηση γι' αυτό θα μπορούσε ίσως να είναι η απουσία του στο εξωτερικό για σπουδές. Για την περίοδο μετά το 1847 οι ειδήσεις που εντοπίζονται αφορούν μόνο τη διπλωματική και πολιτική καριέρα του. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* της 30.12.1850 (σ. 378), το Νοέμβριο του 1850 διορίστηκε προξενικός γραμματέας στην Αλεξάνδρεια: *Διά του από 8 Νοεμβρίου έ.ε. Βασ. Διατάγματος ο Κύριος Λουκάς Καλογερόπουλος, πρώην δόκιμος εν τῷ ἐπί τοῦ Βασ. Οἴκου καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργείῳ, διαρίστη Γραμματεὺς τοῦ ἐν Αλεξανδρείᾳ γενικοῦ Προξενείου*. Η εφ. *Ελπίς* της 20.11.1850 παρασιάζει τον συγκεκριμένο διορισμό ως αποτέλεσμα συναλλαγής του γερουσιαστή πατέρα του με την κυβέρνηση, σημειώνοντας ότι ο Σπυρίδων Καλογερόπουλος μετά τις εκλογές του περασμένου Οκτωβρίου είχε έντονη αντικυβερνητική δράση, επειδή η κυβέρνηση είχε αρνηθεί να δεχθεί τον γιο του ως υποψήφιο βουλευτή της για την έδρα της Χαλκίδας ή του Ξηροχωρίου, μετά τον διορισμό όμως άλλαξε τελείως πολιτική και ανέλαβε να εξυπηρετήσει την κυβέρνηση στη Γερουσία υποβάλλοντας πρόταση οι ψηφοφορίες της να είναι φανερές.

Λίγους μήνες αργότερα, με βασιλικό διάταγμα της 15.4.1851 ο Λουκάς Καλογερόπουλος μετατέθηκε ως προξενικός γραμματέας στο προξενείο του Καΐρου με τον επί τιμή βαθμό του υποπροξένου και του ανατέθηκε προσωρινά και η διεύθυνση του προξενείου, επειδή ο πρόξενος είχε απολυθεί.¹⁷ Σύμφωνα με μια είδηση της εφ. *Η Ταχύπτερος Φήμη* της 5.3.1853, την εποχή αυτή ο Λουκάς Καλογερόπουλος είναι ακόμη υποπρόξενος στο Κάιρο και μόλις έχει φθάσει στην Αθήνα με άδεια.

Η επιθυμία του πατέρα του να εκλεγεί βουλευτής πραγματοποιήθηκε τελικά στις εκλογές της 6.11.1856, στις οποίες ο Λουκάς Καλογερόπουλος εκλέχθηκε βουλευτής Ξηροχωρίου Εύβοιας για την περίοδο 1856-1859. Στις εκλογές συμμετείχε ως υπουργικός υποψήφιος της φιλοβασιλικής κυβέρνησης του Δημητρίου Βούλγαρη, ο οποίος πα-

ρέμεινε στην πρωθυπουργία και μετά τις εκλογές. Σύμφωνα με τη μαρτυρία κατοίκων του Ξηροχωρίου που δημοσιεύτηκε στην εφ. *Αθηνά* (15.11.1856), κατά τη διάρκεια των εκλογών σημειώθηκαν στη συγκεκριμένη επαρχία εξαιρετικά εκτεταμένα φαινόμενα βίας και νοθείας εκ μέρους των κυβερνητικών αρχών υπέρ των υπουργικών υποψηφίων Γ. Χ. Μαδεμοχωρίτη και Λ. Καλογερόπουλου. Μετά την έξωση του Όθωνα, ο Λουκάς Καλογερόπουλος εκλέχτηκε πληρεξούσιος Ξηροχωρίου στην Εθνοσυνέλευση των ετών 1862-1864, βασικό έργο της οποίας ήταν η σύνταξη του νέου συντάγματος. Αυτή είναι και η τελευταία πληροφορία που μπόρεσα να εντοπίσω για τη δράση του.

Παρά τις παραλλαγές στη γραφή του επωνύμου Καλογερόπουλος, νομίζω πως τα παραπάνω βιογραφικά στοιχεία καθιστούν εξαιρετικά πιθανή την ταύτιση του συγγραφέα του *Φλώρου* και του *Ερημίτη Παύλου* με τον γιο του Σπυρίδωνα Καλογερόπουλου Λουκά. Πέραν του ότι το όνομα και το πατρώνυμό του συμφωνούν με τα αρχικά που αναγράφονται στον τόμο του *Φλώρου*, το βασικό στοιχείο είναι ότι επιβεβαιώνεται η υπόθεση των μελετητών του μυθιστορήματος ότι ο συγγραφέας του θα πρέπει να είχε κάποιου είδους οικογενειακούς δεσμούς με τη Λειβαδιά και τη Χαλκίδα· όπως είδαμε, ο Λουκάς Καλογερόπουλος γεννήθηκε στη Λειβαδιά και μετεπαναστατικά η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στη Χαλκίδα, όπου εντοπίζεται και η πολιτική δράση τόσο του ίδιου όσο και του πατέρα του. Επίσης, η διπλωματική και πολιτική του δράση από τα τέλη της δεκαετίας του 1840 και μετά θα μπορούσε να εξηγήσει γιατί η λογοτεχνική παραγωγή του σταμάτησε στον *Φλώρο* και δεν συνεχίστηκε.

Η *Κλεονίκη* του Β.Ι.Α. εκδόθηκε στην Αλεξάνδρεια το 1867 με εκδότη τον Γ. Μ. Καλούμενο, ο οποίος σημειώνει στον πρόλογό του ότι βρήκε το χειρόγραφο στη βιβλιοθήκη του φίλου του συγγραφέα, που από μετριοφροσύνη αρνούσαν να το δημοσιεύσει, αλλά τελικά δέχτηκε με τον όρο αυτό να εκδοθεί ανώνυμα. Όπως σημειώνει ο Πάνος Μουλιάς, είναι ένα «τυπικό έργο της εποχής», που «συνοψίζει μερικά από τα σημαντικότερα και χαρακτηριστικότερα στερεότυπα του ελληνικού λαϊκού μυθιστορήματος»· η αφήγηση έχει έντονα κοσμοπολίτικο και περιπετειώδη χαρακτήρα, αντιπαραθέτοντας τρεις διαφορετικούς κόσμους, τον ελληνικό, τον δυτικοευρωπαϊκό και τον «εξωτικό».¹⁸ Τα εξωτικά στοιχεία για την ινδιάνικη φυλή των Νατσέξ της Βόρειας Αμερικής αντλούνται, όπως αποκαλύπτει ο ίδιος ο συγγραφέας (σ. 307), από τα έργα του Chateaubriand, *Les Natchez*, *Atala* και *René*.¹⁹ Η αφήγηση εντοπίζεται χρονικά στην Αθήνα της αγγλογαλλικής κατοχής (1854-1857) και αφορά τη δράση του σατανικού γάλλου κόμη Ερνέστη Δεστρεμών, ο οποίος, με τις υπνωτιστικές του ικανότητες και τη συμμετοχή του σε μια μυστική εταιρεία, καταφέρνει να προκαλέσει κακό σε αρκετές αθηναϊκές οικογένειες, καθώς και την ανεπιτυχή προσπάθεια κάποιων θυμάτων του να τον εκδικηθούν κυνηγώντας τον μέχρι και τον Δυτικό Καναδά.

Για τον συγγραφέα της *Κλεονίκης* δεν γνωρίζουμε παρά μόνο τα αρχικά του ονόματός του Β.Ι.Α. και ελάχιστα στοιχεία που μπορούμε να αντλήσουμε από την αφιέρωση του έργου του στη μητέρα του και από το ίδιο το κείμενο του μυθιστορήματος: από την αφιέρωση μαθαίνουμε πως η *Κλεονίκη* είναι το πρώτο του έργο, ότι την έγραψε όντας μακριά από την πατρίδα του και τη μητέρα του «έν πόλει ξένη διατρίβων» και ότι τώρα την εκδίδει «έν άλλη πόλει επίσης ξένη». Ο τόπος έκδοσης είναι γνωστός, πρόκειται για την Αλεξάνδρεια· ο τόπος συγγραφής αποκαλύπτεται σε μια παρέμβαση του αφηγητή (σ. 70), είναι η Βάρνα της Βουλγαρίας· για την πατρίδα όμως του συγγραφέα δεν υπάρχει κανένα σίγουρο στοιχείο. Ωστόσο, χάρη σε ένα αντίτυπο του έργου που έχει ψηφιοποιηθεί από τη Google έχουμε τη δυνατότητα πλέον να προτείνουμε κάποιον πιθανό συγγραφέα του, καθώς στο συγκεκριμένο αντίτυπο τα αρχικά Β.Ι.Α. αναλύονται ως Β. Ι. Αναστασιάδης.²⁰

Δεν μπορούμε να ξέρουμε σε ποιο βαθμό η πληροφορία αυτή είναι αξιόπιστη, υπάρχουν όμως κάποια στοιχεία που την ενισχύουν και την κάνουν αρκετά πιθανή. Στην Αλεξάνδρεια υπάρχει πράγματι κάποιος Β. Ι. Αναστασιάδης ο οποίος στα 1872 εμφανίζεται να εκδίδει σε ένα τόμο τις μεταφράσεις δύο γαλλικών διηγημάτων: Ο δολοφόνος της Αλβερτίνης Ρενοσός εκ των του Henri Rivière (*Le Meurtrier D'Albertine Renouf*, 1867) και Αλβέρτος και Εστέλλη εκ των του Αλεξάνδρου Δουμά.²¹ Επίσης, ο Β. Ι. Αναστασιάδης εμφανίζεται ως συνδρομητής από την Αλεξάνδρεια στους καταλόγους συνδρομητών δύο μεταφράσεων: στη μετάφραση του έργου του Philip Schaff, *Το θεανδρικών πρόσωπον του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού* (Εν Σμύρνη, 1869) και στη μετάφραση του Ι. Ισ. Σκυλίση, *Μολιέρου Αριστα έργα* (Εν Τεργέστη, 1871). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο συγγραφέας της *Κλεονίκης* γνωρίζει και εκτιμά το ποιητικό έργο του Σκυλίση, ένα ποίημα του οποίου εντάσσει και στο μυθιστόρημά του (σσ. 22-23 «Τό ασμα του φάσματος»).

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι πιθανό να υπάρχει και στον κατάλογο συνδρομητών του έργου, όπου καταγράφονται ως συνδρομητήριες από την Κωνσταντινούπολη η Θηρεσία Αναστασιάδου και η Αικατερίνη Αναστασιάδου. Αν συγγραφέας του έργου είναι ο Β. Ι. Αναστασιάδης, τότε οι δύο γυναίκες ενδέχεται να είναι συγγενείς του και ίσως η μία από αυτές να είναι η μητέρα του. Αν ισχύει αυτό, τότε πατρίδα του συγγραφέα θα πρέπει να είναι η Κωνσταντινούπολη· ωστόσο για το θέμα αυτό μόνο στον χώρο των υποθέσεων μπορούμε να κινηθούμε προς το παρόν. Τα παραπάνω στοιχεία δεν επαρκούν βέβαια για να αποδώσουμε με βεβαιότητα το έργο στον Β. Ι. Αναστασιάδη, νομίζω όμως ότι καθιστούν την απόδοση αυτή αρκετά πιθανή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Λ. Βαρελάς, «Μικρο-πληροφορίες για τον Λ. Σ. Καλογερόπουλο, τον Κωνσταντίνο Πωπ και τον Δημήτριο Ανιάννα», *Μικροφιλολογικά* 12 (Φθινόπωρο 2002) 9-10 και «Και πάλι για τον Φλώρο του Λ. Σ. Καλ(λ)ογερόπουλου», *Μικροφιλολογικά* 13 (Ανοιξη 2003) 3-6. Ευχαριστώ τον Λ. Βαρελά που διάβασε το κείμενό μου και για τις χρήσιμες παρατηρήσεις του.
2. Στην εφημερίδα το έργο δημοσιεύτηκε ανώνυμα και μόνο στην αγγελία για την επικείμενη αυτοτελή έκδοση ο συγγραφέας υπογράφει με τα αρχικά του ονόματός του «Λ.Κ.» (Ο Φίλος του Λαού, 25.5.1847).
3. Βλ. Α. Κατσιγιάννη, «Λ. Σ. Καλογερόπουλος», στο *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τ. Γ', Αθήνα, Σοκόλης, 1996, σσ. 362-363.
4. Βλ. Λ. Βαρελάς, «Και πάλι για τον Φλώρο του Λ. Σ. Καλ(λ)ογερόπουλου», ό.π. (σημ. 1), σ. 5 και σημ. 9. Για τη συζήτηση σχετικά με την ταυτότητα του συγγραφέα του Φλώρου βλ. και τη βιβλιοκρισία της Μ. Θεοδοσοπούλου «Στην αγκαλιά της Χάιδως», *Το Βήμα*, 16.3.2003.
5. Για τον Σπυρίδωνα Καλογερόπουλο βλ. το βιογραφικό σημείωμα στο *Εθνικόν Ημερολόγιον του έτους 1866* του Μαρίνου Π. Βρετού, σ. 353.
6. Ο Ιωάννης Καλογερόπουλος ήταν γνωστός νομικός· βλ. τη νεκρολογία του στην *Πανδώρα*, τ. Γ', τχ. 222 (15.6.1859) 144.
7. Βλ. τις εγγραφές στο μαθητολόγιο για τους τέσσερις γιους του Σπ. Καλογερόπουλου στο Γιάννης Κόκκωνας, *Οι μαθητές του Κεντρικού Σχολείου (1830-1834)*, Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., 1997, σσ. 160-161.
8. Ο Ιωάννης και ο Περικλής φοίτησαν στο Μόναχο στο ιδιωτικό εκπαιδευτήριο του φιλέλληνα παιδαγωγού Constantin Desjardins, που λειτουργούσε στο πλαίσιο της ελληνικής κοινότητας της πόλης· σε αυτό φοιτούσαν μαθητές από την Ελλάδα με υποτροφίες του βασιλιά Λουδοβίκου της Βαυαρίας. Ο Περικλής Καλογερόπουλος αναφέρεται μαζί με άλλους μαθητές για τις επιδόσεις του σε επιστολή του Desjardins προς τον Καποδίστρια· βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, 21.12.1829, σ. 347.
9. Κατά την εγγραφή των γιών του Καλογερόπουλου, το Κεντρικό Σχολείο ήταν εξατάξιο και αποτελούνταν από τις τρεις τάξεις του Κεντρικού και τις τρεις του Προκαταρκτικού· το Προκαταρκτικό αντιστοιχούσε σε αυτό που διαφορετικά ονομαζόταν Ελληνικό Σχολείο, ενώ το Κεντρικό στο Γυμνάσιο· βλ. Κόκκωνας, ό.π. (σημ. 7), σ. 30.
10. Στο έγγραφο του σχολάρχη το σχολείο φέρει την ονομασία «το εν Χαλκίδι Φιλολογικόν Γυμνάσιον»· παρά την ονομασία του, όμως, ανήκει στην κατηγορία των Ελληνικών Σχολείων. Βλ. Δαυίδ Αντωνίου, «Η εκπαίδευση στην Εύβοια: 1833-1850», *Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών* 32 (1997) 80-85, 140-142.

11. Είναι περιεργό το γεγονός ότι, παρά τα χρόνια που μεσολάβησαν, οι τρεις αδερφοί Καλογερόπουλοι φαίνεται να κατατάσσονται στη Χαλκίδα στην αμέσως επόμενη τάξη από αυτή που είχαν παρακολουθήσει στο Προκαταρκτικό της Αίγινας. Μήπως είχε μεσολαβήσει κάποια διακοπή των σπουδών τους;

12. Βλ. Γ. Κόκκωνας, ό.π. (σημ. 7), σ. 769.

13. Πλουτάρχου *Βίοι Παράλληλοι*, Μέρος έκτον, Εν Αθήναις, Εκ των τυπογραφιών Α. Κορομηλά και Π. Μανζαράκη, 1838, σ. 530 (πρόκειται για ανατύπωση της έκδοσης του Κοραή) και *Χαρακτήρες* του Θεοφράστου κατά την υπό του Α. Κοραή εν Παρισίοις τω 1799 ελληνογαλλικήν έκδοσιν, υπό Μ. Ρουκουνάκη, Εν Πειραιεί, Εκ της του Η. Χριστοφίδου Τυπογραφίας Η Αγαθή Τύχη, 1838, σ. ιγ'.

14. Βλ. Δημ. Π. Πασχάλης, *Θεόφιλος Καίρης*, Εν Αθήναις, Τυπογραφείον «Εστία», 1928, σσ. 74 (Λουκάς Κ.), 77 (Περικλής Κ.), 78 (Αριστέιδης Κ.).

15. Τα τεράστια *συμβάντα του Ροβινσώνας Κρούσου*, εκ του αγγλικού υπό Περικλέους Α. Ραυτοπούλου, τ. Α', Εν Αθήναις, Εκ της Τυπογραφίας Εμ. Αντωνιάδου, 1840, σ. μ'. Με τον μεταφραστή, που είναι μεγαλύτερος σε ηλικία, ενδέχεται να γνωρίστηκε ο Λ. Καλογερόπουλος στην Άνδρο, γιατί και αυτός περιλαμβάνεται μεταξύ των μαθητών του Καίρη· βλ. Δ. Πασχάλης, ό.π. (σημ. 14), σ. 78.

16. Πρώτη η Α. Κατσιγιάννη (ό.π., σημ. 3, σσ. 362-363) πρότεινε με αρκετά πειστική επιχειρηματολογία την ταύτιση του συγγραφέα της αγγελίας με τον συγγραφέα του Φλώρου. Οι παραλλαγές του επωνύμου: Καλογερόπουλος, Καλογηρόπουλος, Καλλογερόπουλος, πιστεύω πως δεν αποτελούν πρόβλημα και οφείλονται κυρίως στην ορθογραφική ρευστότητα που επικρατεί την εποχή αυτή, ιδίως στη γραφή κυρίων ονομάτων. Άλλωστε, η ίδια πολυμορφία εμφανίζεται και στο επώνυμο του Σπυρίδωνα Καλογερόπουλου σε καταλόγους συνδρομητών. Επίσης, ο Λ. Σ. Καλογηρόπουλος στον κατάλογο συνδρομητών του έργου *Πεζογραφική Καλλιολογία ήτοι Ρητορική και Ρητορεία*, υπό Χ. Παμπούκη, Εν Αθήναις, Τυπογραφείον Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, 1857, σ. 268, δεν μπορεί να είναι άλλος παρά ο βουλευτής Λουκάς Καλογερόπουλος.

17. Βλ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 28.4.1851, σ. 58.

18. Βλ. Παν. Μουλλάς, *Ο χώρος του εφήμερου. Στοιχεία για την παραλογοτεχνία του 19ου αι.*, Αθήνα, Σοκόλης, 2007, σσ. 163-163, 174-178.

19. Για τις οφειλές του έργου σε μυθιστορήματα του Chateaubriand βλ. την εργασία του Henri Tonnet, «Cléonice de B.I.A. et Zaïde d'Alexis Pansélinos. A propos de l'intertextualité dans le roman grec», *Etudes sur la nouvelle et le roman grecs modernes*, Paris-Athènes, Daedalus, 2002, σσ. 103-119.

20. <https://books.google.gr/books?id=k0ZXnQEACAAJ&dq> Δυστυχώς, η Google δεν παρέχει τη δυνατότητα προβολής του συγκεκριμένου αντιτύπου, ούτε δίνει στοιχεία για τη βιβλιοθήκη στην οποία βρίσκεται.

21. Βλ. Ηλιού - Πολέμη, αρ. 1872.468 και 1872.14· οι δύο μεταφράσεις καταχωρούνται σε δύο λήμματα, αλλά είναι προφανές ότι περιέχονται στον ίδιο τόμο, του οποίου όμως δεν γνωρίζουμε κανένα αντίτυπο. Ο πρώτος που κατέγραψε την έκδοση ήταν ο Ευγένιος Μιχαηλίδης, *Βιβλιογραφία των Ελλήνων Αιγυπτιατών (1853-1966)*, έκδ. Β' (συμπεπληρωμένη), Αλεξάνδρεια 1965-1966, σ. 20, χωρίς όμως να ταυτίζει τον μεταφραστή με τον συγγραφέα της *Κλεονίκης*. Μεταξύ των έργων του Δουμά δεν μπόρεσα να εντοπίσω τον συγκεκριμένο τίτλο και δεν αποκλείεται να πρόκειται για ψευδεπίγραφο έργο. Ως αγνώστου πατρότητας το καταγράφει και ο Θ. Κατσικάρος, «Οι λιγότερο γνωστές μεταφράσεις έργων του Αλέξανδρου Δουμά πατέρα (19ος και 20ός αιώνες)», *Διάβάζω* 431 (Ιούλ.-Αύγ. 2002) 130.

Σωτήρης Τσέλικας

Ένα άγνωστο ποίημα του Δημοσθένη Βαλαβάνη

Ο Δημοσθένης Βαλαβάνης (1826-1854), αυτή η συμπαθητική φωνή του αθηναϊκού ρομαντισμού που χάθηκε πρόωρα, είναι γνωστό ότι έγραψε ένα διήγημα και μερικά ποιήματα, δημοσιευμένα σε διάφορα έντυπα, περιοδικά και εφημερίδες της εποχής, και όχι όλα εντοπισμένα. Είναι επίσης γνωστό ότι ο ανεψιός του Γεώργιος Α. Βαλαβάνης είχε δημοσιοποιήσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1880 αγγελία για τη συγκέντρωση και

έκδοση του έργου του. Την πρώτη αγγελία τη δημοσίευσε στις εφημερίδες στο τέλος Αυγούστου του 1883 ζητώντας τη βοήθεια των λογίων:

Προκειμένου να εκδοθώσιν εις ένα τόμον άπαντα τα σωζόμενα έργα τού προ τριακονταετίας αποθανόντος ποιητού Δημοσθένους Δ. Βαλαβάνη, παρακαλούνται οι έχοντες ανέκδοτον τι έργον ή γνωρίζοντες έργον του δημοσιευθέν εν εφημερίδι ή περιοδικώ, εκτός των εν τη *Ευτέρπη* και *Μνημοσύνη*, ως και οιανδήποτε πληροφορίαν ή οιανδήποτε ανέκδοτον του βίου αυτού, να παράσχωσιν ταύτα, διότι εκ της διασποράς των διαφόρων έργων του πλησιάζει να λησμονηθή εις των τρυφερωτέρων ποιητών της Νέας Ελλάδος. Οι έχοντες τι τοιούτον παρακαλούνται να το αποστείλωσιν όσον οίον τε τάχιον και ασφαλώς προς τον κ. Γεώργιον Α. Βαλαβάνην, εις Αθήνας.¹

Το εγχείρημα της συγκέντρωσης φαίνεται πως ευοδώθηκε, αφού ύστερα από ένα έτος ο ανεψιός του ανήγγειλε την έκδοση των έργων που είχαν εντοπιστεί, τα οποία θα πλαισιώνονταν από βιογραφία του ποιητή και έναν επικήδειο λόγο.

Επιμελώς συλλεγέντα εκδίδονται προσεχώς υπό του κ. Γ. Α. Βαλαβάνη τα *Σωζόμενα Δημοσθένους Βαλαβάνη*, του συμπαθούς και μελωδικωτάτου ποιητού θείου του, αποθανόντος προ τριακονταετίας. Το βιβλίον απαρτισθησόμενον εκ δέκα περίπου τυπογραφικών φύλλων θα περιλαμβάνη την βιογραφίαν του ποιητού, συνταχθείσαν υπό του κ. Σοφοκλέους Καρύδου, τον λόγον όν ο κ. Γ. Παράσχος εξεφώνησεν εν τη κηδεία του, τα ποιήματα και το διήγημα αυτού *Δύο Νύκτες*. Θέλει δε τιμάσθαι αντί δύο δραχμών. Συνδρομηταί εγγράφονται εν τω γραφείω της *Εβδομάδος* και εν τω του περιοδικού *Εκλεκτών μυθιστορημάτων*.²

Η έκδοση όμως του τόμου δεν ευοδώθηκε³ και έτσι δεν ξέρουμε ποια ακριβώς ποιήματα είχε κατορθώσει να συγκεντρώσει ο ανεψιός του και αν είχε εντοπίσει και το άγνωστο στιχούργημα που περιλαμβάνεται στην ακόλουθη είδηση της εφ. *Το Βέλος*, 2.4.1853, που μόλις είχε εκδώσει ο φίλος του Βαλαβάνη Σοφοκλής Καρύδης:

Κατά την εσπέραν της 25 Μαρτίου συνεκροτήθη συμπόσιον εκ της νεολαίας του Πανεπιστημίου εις το Ξενοδοχείον του Παρνασσού, εις ό παρευρέθησαν συνδαιτημόνες, οι κκ. Πρύτανις, Γραμματεύς, και οι τέσσαρες κοσμήτορες των Σχολών του Πανεπιστημίου. Εν τω μέσω του ενθουσιασμού και των προπόσεων απηγγέθησαν διάφορα ενθουσιώδη λογίδια υπέρ του παρελθόντος και της δούλης Ελλ. φυλής. Περί αυτών ελάλησαν αι λοιπαί εφημερίδες, ημείς δε δημοσιεύομεν μόνον το αυτοσχέδιον του κυρίου Δ. Βαλαβάνη, φοιτητού ιατρικής, όπερ απήγγειλεν, όταν ήκουσε την μουσικήν παιανίζουσαν ενθουσιώδες εμβατήριον, προπίνων υπέρ της Πατρίδος.

Με του Ρήγα τα τραγούδια,
Ω Πατρίς, σε χαρετώ,
Και της Λάρισσας λουλούδια
Για στεφάνια σου κρατώ!
Εις τον Αίμον, εις τον Πίνδον στήσε μίαν σου σημαίαν,
Ν' αερίσης υπό ταύτην την θερμήν σου νεολαίαν!
Εκεί κάμπ' είνε στρωμένοι
Με χορτάρι δροσερό,
Κ' η φυλή μας περιμένει,
Για να στήσωμεν χορό!
Εις τον Όλυμπον, στην Όσσαν στήσε μίαν σου σημαίαν,
Ν' αερίσης υπό ταύτην την θερμήν σου νεολαίαν!

Αυτοσχέδιο στιχούργημα, πράγματι, με αφορμή το εορταστικό κλίμα κατά την επέτειο της 25ης Μαρτίου, τα ρίγη εθνικής συγκίνησης και τις μεγαλοϊδεατικές ελπίδες

που γέννησαν οι προπόσεις, οι λόγοι και τα εμβατήρια. Ο φοιτητικός αυτός πανηγυρισμός της εθνικής επετείου σχολιάστηκε σε πολλές εφημερίδες (βλ. *Αθήνα*, 30.3.1853, *Αιών*, 28.3.1853 και 1.4.1853, όπου και αναλυτική περιγραφή, αναδημοσίευση των λόγων κ.ά.).

Ο Βαλαβάνης εκτός από τον εθνικό ενθουσιασμό είχε και έναν ακόμη λόγο να είναι χαρούμενος σε εκείνη τη γιορτή, αφού το πρωί της ίδιας μέρας ο φίλος του Γεώργιος Ζαλοκώστας είχε βραβευτεί στον Ράλλειο ποιητικό διαγωνισμό για το *Αρματωλοί και Κλέπται* (ανάμεσα στους κριτές και ο συνεορτάζων πρύτανης, ενώ στη γιορτή απαγγέλησαν και μερικοί στίχοι από το επαινεθέν ποίημα του Γ. Τερτσέτη *Κόριννα και Πίνδαρος*). Μεταξύ των παρισταμένων στη γιορτή ήταν και ο άλλος φίλος του, ο Γεώργιος Παράσχος, που απήγγειλε και αυτός το ποίημα «Ύμνος / Εις την 25 Μαρτίου / Συνταχθείς κατά την αυτήν ημέραν, / αιτήσει των συμποσιασάντων εν τω / Ξενοδοχείω του Παρνασσού νέων, και / εκφωνηθείς υπό Γ. Παράσχου» (ακατάγραφο και αυτό. Αρχή: «Πνοή, πνοή πυρίτιδος τα στήθη μου να σείση, / Των Καλαβρύτων να φανή εμπρός μου η σημαία...» εκτείνεται σε 10 εξάστιχα. Βλ. εφ. *Αιών*, 28.5.1853). Προστίθεται λοιπόν και αυτό το στιχούργημα στα σωζόμενα ποιήματα του Βαλαβάνη, φτάνοντας έτσι τα δεκατρία. Καταγραφή των γνωστών έργων του Βαλαβάνη βρίσκεται στο δημοσίευμα του Φαίδωνος Μπουμπουλιδή *Νεοελληνικά Μελετήματα*, τ. Β'. Δημοσθένης Βαλαβάνης - Ο διαγωνισμός των «Όλυμπίων» 1870, Αθήναι 1978, σσ. 7-17 και, ακριβέστερη, στο *Παρασιολόγιο νεοελληνικής ποίησης 1800-1880* του Αλέξη Πολίτη (Ρέθυμνο 2017· διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://goo.gl/8BMXv7>). Καταγράφονται και εδώ, με την προσθήκη του άγνωστου στιχουργήματος, με την ελπίδα να συμπληρωθεί με νεότερες εγγραφές:

- «Προσφώνησις». (Δεν έχει εντοπιστεί: γνωστό από τη μαρτυρία «Φιλολογικά», *Ευτέρπη*, τόμ. 1, τχ. 20, 15.6.1848, 22).
- «Ο κλέφτης της Γούρας». (Δεν έχει εντοπιστεί: γνωστό από τη μαρτυρία «Φιλολογικά», ό.π.).
- «Μελαγχολικά σκέψεις», *Αποθήκη των ωφελίμων και τερπνών γνώσεων*, τχ. 14 (Αύγ. 1848) 188.
- «Ένας θρήνος», εφ. *Σφαίρα*, αρ. 17 (11.6.1851) 4.
- «Εκείνη», *Ευτέρπη*, τόμ. 6, τχ. 2 (1.10.1852) 44.
- «Τάφος κλέπτου», *Ευτέρπη*, τόμ. 6, τχ. 3 (15.10.1852) 63-64.
- [«Ξενυχτώ με το ολόχαρο αστέρι...»] *Ευτέρπη*, τόμ. 6, τχ. 5 (15.11.1852) 120.
- «Το όνειρόν μου», *Μνημοσύνη* 1 (15.4.1852) 48.
- [«Με του Ρήγα τα τραγούδια...»], εφ. *Το Βέλος*, 2.4.1853.
- [«Ψυχή νεκρή και αγέλαστη δεν φέρνεις για τ' εμένα...» ενταγμένο στο διήγημα «Δύο νύκτες»], *Ευτέρπη*, τόμ. 7, τχ. 32 (15.1.1854) 184.
- «Δος την καρδίαν μου», Εμμανουήλ Γεωργίου (εκδ.), *Ο Μάιος. Ήτοι Συλλογή διαφόρων νέων ασμάτων*, 1855, σ. 88.
- «Εις λεύκωμα κυρίας», P** (= Ιωάννης Μ. Ραπτάρης), *Παρνασσός ή Απάνθισμα των εκλεκτότερων τεμαχίων της νέας ελληνικής ποιήσεως*, Αθήνα 1868, σ. 121.
- «Ελεγείον εις τον θάνατον νεονύμφου», P** (= Ιωάννης Μ. Ραπτάρης), *Παρνασσός*, ό.π., σσ. 121-122. (Ο Ραπτάρης όμως σε σημείωση στη σ. 732 διευκρινίζει ότι είναι έργο αγνώστου και όχι του Βαλαβάνη).⁴
- «Μία μου απόκρισις», *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου* του έτους 1890, σ. 106 (με χρονολογία: 1853).

Ο Μπουμπουλιδής καταγράφει επίσης, εκτός από το διήγημα «Δύο νύκτες» (*Ευτέρπη*, τόμ. 7, τχ. 32, 15.1.1854, σσ. 182-188), και δύο κριτικά σημειώματα του Δ. Βαλαβάνη: «Φιλολογία» (εφ. *Σφαίρα*, 1.1.1852· κρίση για ποιήματα της Ευφροσύνης Σαμαρτσίδου) και «Ο Ποιητικός διαγωνισμός της 25 Μαρτίου του 1852» (εφ. *Σφαίρα*, 4.5.1852· κριτική της εισηγητικής έκθεσης).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ευχαριστώ τη συνάδελφο Μαρία Νικολοπούλου για τη συνδρομή της.

1. Βλ. *Νέα Εφημερίς*, 31. 8. 1883. Η ίδια αγγελία στην εφ. *Στοά* και σε άλλα φύλλα.

2. *Νέα Εφημερίς*, 14.10.1884. Βλ. και *Δελτίον της Εστίας*, αρ. 408 (21.10.1884) και αλλού.

3. Βλ. τη σημείωση του Κων. Φ. Σκόκου στο *Εθνικόν Ημερολόγιον* του έτους 1890, σ. 106 ότι ο Βαλαβάνης «θέλει εκδώσει λίαν προσεχώς» τα *Σωζόμενα* (από τα οποία παραχωρεί προς δημοσίευση το «Μία μου απόκρισις») και την πληροφορία του ίδιου πολλά χρόνια αργότερα στη *Νεοελληνική Ανθολογία*. Από τα εκλεκτότερα ποιήματα της νεωτέρας Ελλάδος, Αθήνα, Ζηκάκης, 1923 (Ποιητική Βιβλιοθήκη Ζηκάκη, αρ. 6), σ. 62, ότι: «Συλλογήν των τε γνωστών και ανεκδότων ποιημάτων του υπό τον τίτλον τα «Σωζόμενα» γνωρίζομεν ότι υπήρχε μέχρι πρό τινος εις χείρας του ανεψιού του Γεωργίου Βαλαβάνη, του οποίου όμως θανάτος, έμεινε και μένει, βέβαια, ανέκδοτος».

4. Τη μαρτυρία ότι είχε γράψει «στίχους εις τον θάνατον νεονόμου» είχε αναφέρει και ο Ευγ. Γ. Ζαλοκώστας, «*Δημοσθένης Βαλαβάνης*», *Παρθενών*, τόμ. 3, τχ. 32 (15.10.1873) 282, παρασυρμένος ίσως από την ανθολογία του Ραπτάρχη και χωρίς να έχει προσέξει τη διόρθωση.

Λάμπρος Βαρελάς

Νεότερα στοιχεία για τον Χαρίλαο Δημόπουλο

Ο Χαρίλαος Δημόπουλος προσέλκυσε, από τη δεκαετία του 1990, το ιστοριογραφικό και φιλολογικό ενδιαφέρον, με σημαντικότερη τη συμβολή του Παναγιώτη Μουλλά το 1997, όταν ξεκαθαρίστηκε ότι ο Δημόπουλος ήταν ο συγγραφέας της *Στρατιωτικής ζωής εν Ελλάδι* που τυπώθηκε στη Βραΐλα της Ρουμανίας το 1870.¹ Άλλες μελέτες εμπλούτισαν τις γνώσεις μας, ιδίως για την εκπαιδευτική του δράση,² ενώ δεν έλλειψαν και συνθετικότερες εργασίες.³

Στην παρούσα σύντομη συμβολή θα επιχειρηθεί, κυρίως με τη χρήση αρχειακού υλικού από τη Ρουμανία, να διευκρινιστούν πτυχές της ζωής και σταδιοδρομίας του Χ. Δημόπουλου. Ο Δημόπουλος γεννήθηκε πιθανότατα το 1837, καθώς το 1914, όταν εγγράφηκε στο μητρώο των ελλήνων υπηκόων του προξενείου Βραΐλας, δήλωσε 77 ετών.⁴ Δεν έχει εξακριβωθεί πότε πέθανε, αλλά πιθανόν αυτό να συνέβη το 1914 ή το 1915, καθώς στο ίδιο μητρώο δίπλα από την εγγραφή του αναφέρεται ότι «απεβίωσε».⁵ Ως προς τον τόπο γέννησής του, σε έγγραφο του ρουμανικού Υπουργείου Εκπαιδευσεως και Θρησκευμάτων (4.9.1862) αναφερόταν η κοινότητα Δελβινάκι της Ηπείρου, αλλά πρέπει να μεγάλωσε κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, την οποία, όπως φαίνεται από το έργο του, γνώριζε πολύ καλά.⁶

Έγγραφα του ρουμανικού Υπουργείου Εκπαιδευσης βοηθούν στη χαρτογράφηση της διδακτικής του σταδιοδρομίας. Σπούδασε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη,⁷ και μετά τη στρατιωτική του θητεία στην Ελλάδα εγκαταστάθηκε, μάλλον το 1861, στη Ρουμανία.⁸ Τον Αύγουστο του 1862 ζήτησε άδεια να ανοίξει κατώτερο αρρεναγωγείο στο Βουκουρέστι, που θα ακολουθούσε το κρατικό πρόγραμμα και στο οποίο θα διδάσκονταν ελληνικά, ρουμανικά, γαλλικά και γερμανικά.⁹ Το σχολείο λειτούργησε μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1863, όπως αναφέρεται στον κανονισμό του «Γαλλικού Παρθεναγωγείου της Βραΐλας». Τη διεύθυνση του τελευταίου είχε αναλάβει η σύζυγος του Δημόπουλου Ελίζα (το γένος Tritten), ελβετικής καταγωγής αλλά γαλλίδα υπήκοος.¹⁰ Στη συνέχεια φαίνεται ότι ο Δημόπουλος αναζήτησε την τύχη του στην ανθούσα τότε ελληνική παροικία του παραδουνάβιου λιμανιού, όπου την ίδια χρονιά είχε συσταθεί ελληνική κοινότητα.¹¹ Οντως μετά από δημόσιο διαγωνισμό ορίστηκε, στις 17 Σεπτεμβρίου 1863, καθηγητής της ελληνικής γλώσσας στο δημόσιο Εμπορικό Γυμνά-

σιο,¹² ενώ από τον Σεπτέμβριο του 1864 δίδασσε ελληνικά στο Παρθεναγωγείο της σύζυγού του.

Ο Δημόπουλος υπηρέτησε στο Γυμνάσιο Βραΐλας μάλλον ως το 1871 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας στο Γαλλικό Παρθεναγωγείο, τη διεύθυνση του οποίου είχε αναλάβει από το 1870 η κουνιάδα του Bertha Tritten.¹³ Στα χρόνια εκείνα ανέπτυξε ποικίλη δραστηριότητα. Δημοσίευσε διάφορα βιβλία, όπως την *Επιθεώρηση των Ανατολικών Εθνών* σε δύο τόμους, το 1863 και 1866, και τη *Στρατιωτική Ζωή εν Ελλάδι* το 1870, διετέλεσε ανταποκριτής της εφημερίδας του Βουκουρεστίου *Ίρις* και του περιοδικού *Επτάλοφος Νέα της Κωνσταντινούπολης*,¹⁴ και ίδρυσε το 1873 ένα βιβλιοπωλείο. Παράλληλα από το 1870 συνέδραμε το έργο των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της πόλης, κυρίως του Φιλανθρωπικού Συλλόγου της *Ελληνικής Υπαλληλίας ο Ερμής*, ο οποίος και τον ανακήρυξε ευεργέτη.¹⁵

Σχολείο υπό τη διεύθυνσή του συστάθηκε το καλοκαίρι του 1875. Ονομαζόταν «Διεθνές» και, μολοντί θεωρήθηκε ότι κάλυπτε τις ανάγκες της παροικίας για ένα ίδρυμα μέσης εκπαίδευσης,¹⁶ δεν έλειψαν τα επικριτικά σχόλια για τις ικανότητες του διευθυντή του. Κατηγορήθηκε άλλωστε ότι χρησιμοποιούσε το σχολείο για να προωθήσει τα βιβλία που διακινούσε.¹⁷ Το αρρεναγωγείο του διαίρειτο σε δέκα τάξεις, δηλαδή περιλάμβανε πλήρη κύκλο σπουδών μέχρι και τις τελευταίες τάξεις του Γυμνασίου, έτσι ώστε κάθε μαθητής που θα ολοκλήρωνε τις σπουδές του θα μπορούσε να γίνει δεκτός σε οποιοδήποτε πανεπιστήμιο της Γερμανίας, της Γαλλίας ή της Ελλάδας, «άνευ ανάγκης μηδεμίας προπαρασκευής».¹⁸ Το σχολείο λειτούργησε πάντως κυρίως ως εμπορική σχολή, με έμφαση στη διδασκαλία ξένων γλωσσών κατά τα πρότυπα γερμανικών πρακτικών σχολείων.¹⁹

Το εκπαιδευτήριο του Δημόπουλου επιβίωσε περίπου για μία δεκαετία (1875-1883).²⁰ Κατόπιν εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου εργάστηκε κυρίως ως βιβλιοπώλης, αλλά και στην εκπαίδευση αναλαμβάνοντας, τον Αύγουστο του 1885, τη διεύθυνση της πρώην σχολής Μ. Γ. Δήμιτσα.²¹ Το 1885 δραστηριοποιήθηκε εκ νέου εκδοτικά, δημοσιεύοντας σε φυλλάδια μεταφράσεις σύντομων βιογραφιών, κυρίως γάλλων συγγραφέων. Το εγχείρημα, πάντως, όπως έχει παρατηρήσει ο Αλέξης Πολίτης, δεν γνώρισε επιτυχία, και πιθανότατα στάθηκε η τελευταία απόπειρα του Δημόπουλου στους τομείς της έκδοσης και ίσως και της συγγραφής.²² Αξίζει να σημειωθεί όμως ότι ο γιος του Χρήστος Χ. Δημόπουλος ασχολήθηκε και εκείνος με τη λογοτεχνία, εκδίδοντας στην Αθήνα την *Αττική Μέλισσα*, δεκαπενθήμερο εικονογραφημένο «οικογενειακόν περιοδικόν», με ενδιαφέρουσα ύλη, που κυκλοφόρησε σε 12 συνολικά τεύχη από τον Απρίλιο ως τον Σεπτέμβριο του 1891 (βλ. *Νέα Εφημερίς*, 2.4.1891, 17.4.1891, 6.5.1891 και 25.9.1891).

Το καλοκαίρι του 1891 επέστρεψε μαζί με τη σύζυγό του στη Βραΐλα.²³ Η σύζυγός του σύστησε εκ νέου το παρθεναγωγείο της, ονομαζόμενο πλέον «Ελβετικόν», στο οποίο εργαζόταν ανά περιόδους και ο ίδιος.²⁴ Την επόμενη χρονιά (Μάιος 1892) ο Δημόπουλος επανίδρυσε το αρρεναγωγείο του, που ακολουθούσε πλέον το κρατικό πρόγραμμα σπουδών, μολοντί διδασκόταν και η ελληνική γλώσσα.²⁵ Το εκπαιδευτήριο, στο οποίο ανά διαστήματα λειτουργούσαν και γυμνασιακές τάξεις, επιβίωσε μέχρι το σχολικό έτος 1911-1912.²⁶ Στις 3 Οκτωβρίου 1912 ενημέρωσε το Υπουργείο ότι «μετά από μία εργασία 40 ετών αναγκάζομαι λόγω ηλικίας να αποσυρθώ από την ιδιωτική εκπαίδευση».²⁷ Συνέχισε πάντως να εργάζεται, τουλάχιστον μέχρι την άνοιξη του 1914, στο Παρθεναγωγείο της σύζυγού του.²⁸

Σε μία πρώτη προσέγγιση των προαναφερθεισών πληροφοριών φαίνεται ότι υπάρχει μία τομή στη δράση του στον ρουμανικό χώρο γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1870. Έκτοτε ο Δημόπουλος φαίνεται να αποσύρεται από την πνευματική ζωή της παροικίας

ύστερα από μια έντονη εκδοτική, δημοσιογραφική και διδακτική δραστηριοποίηση που είχε ξεκινήσει το 1861. Είναι πιθανό ότι η χλιαρή, αν όχι αρνητική, υποδοχή των έργων του συνέβαλαν στην απόφασή του να περιοριστεί μόνο στο έργο του δασκάλου, αν και το θέμα απαιτεί σίγουρα περισσότερη μελέτη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Θερμές ευχαριστίες για τις παρατηρήσεις και προσθήκες τους στους συναδέλφους Λάμπρο Βαρελά και Πέτρο Παπαπολυβίου.

1. Παν. Μουλλάς, «Ένας γνωστός-άγνωστος: Ο συγγραφέας της Στρατιωτικής Ζωής εν Ελλάδι», στο Νάσος Βαγενάς (επιμ.), *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Ηράκλειο, ΠΕΚ, 1997, σσ. 269-277.

2. Βλ. κυρίως Cornelia Paracostea-Danielopolu, *Οι ελληνικές κοινότητες στη Ρουμανία τον 19^ο αιώνα*, μτφρ. Νικόλαος Διαμαντόπουλος, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών 116, 2010, σσ. 42, 87, 93, 118, 122 [α' έκδοση στα ρουμανικά 1996]. Βλ. επίσης Σωτήρης Τσέλικας, «Ο Εμμανουήλ Ροΐδης και η Στρατιωτική Ζωή εν Ελλάδι του Χαρίλαου Δημόπουλου», *Μικροφιλολογικά* 34 (Φθινόπωρο 2013) 3-8.

3. Βλ. Angeliki Konstantakopoulou, "Charilaos Dimopoulos a "modernist" Balkan intellectual (second half of the XIXth century)", *Γεωμια, България, Европа. Културно-историческу връзка в ново време. Сборник в памет на проф. Марин Жечев*, Софийски Университет "Св. Климент Охридски", 2011, σσ. 276-288.

4. Πρεσβεία Ελληνικής Δημοκρατίας - Βουκουρέστι, Μητρώον Ελληνικού Προξενείου Βραΐλας, 1914-Δ/αρ. 27.

5. Στο βιβλίο θανάτων της ελληνικής εκκλησίας του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Βραΐλας δεν υπάρχει μνεία του θανάτου του στις καταγραφές των ετών 1914-1932.

6. Arhivele Nationale Istorice Centrale [ANIC]/Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice [MCIP], dos. 87/1862, φ. 102r Στην προξενική καταγραφή του 1914 ο Δημόπουλος δηλώνει δημότης Αθηναίων, αλλά καθώς το διαβατήριό του είχε εκδοθεί το 1887, ήταν επιβεβλημένο να δηλωθεί ως δήμος κάποια πόλη του ελληνικού κράτους. Στη βιβλιογραφία σημειώνεται ότι γεννήθηκε στο Νεοχώρι της Κωνσταντινούπολης· βλ. ενδεικτικά Konstantakopoulou, Charilaos Dimopoulos, σ. 277.

7. Σε αίτησή του (7.8.1901) προς το Υπουργείο Εκπαίδευσης αναφέρει ότι είναι απόφοιτος της Σχολής (τέσσερα χρόνια γυμνασιακών σπουδών και ένα έτος ανώτερα μαθήματα φιλοσοφίας)· βλ. ANIC/MCIP, dos. 545/1901, φ. 117r-118r. Είχε επίσης σπουδάσει στην Εμπορική σχολή της Χάλκης· βλ. Konstantakopoulou, Charilaos Dimopoulos, σ. 277.

8. ANIC/MCIP, dos. 545/1901, φ. 117r-118r.

9. ANIC/MCIP, dos. 87/1862, φ. 104r-v.

10. *Règlement et organisation de l' Institution française de demoiselles à Braila*, Braila Imprimerie de Chr. D. Vaclidoff. 1864, σελ. 3-4. Η Ελίζα Δημόπουλου γεννήθηκε στη Βέρνη στις 16 Δεκ. 1837 και παντρεύτηκε τον Χαρίλαο Δημόπουλο στη Βραΐλα στις 19 Ιουλ. 1864 [βλ. ANIC/MCIP, dos. 573/1893, φ. 177r]. Στο προξενικό μητρώο καταγραφόταν ως 72 ετών (άρα γεννημένη το 1842). Απέκτησαν δύο παιδιά, την Αικατερίνη και τον Χρήστο Δημόπουλο· βλ. ANIC/MCIP, dos. 545/1901, φ. 110r και dos. 1668/1908, φ. 7r. Πρβλ. Konstantakopoulou, Charilaos Dimopoulos, σσ. 277-278.

11. Βλ. Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης, *Η ελληνική διασπορά στη Ρουμανία. Η περίπτωση της ελληνικής παρουσίας της Βραΐλας (περ. 1820.-1914)*, αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2012.

12. Βλ. ANIC/MCIP, dos. 367/1892, φ. 69r-v. Το 1867 διορίστηκε μόνιμος καθηγητής στο εμπορικό γυμνάσιο. Πλούσια στοιχεία στο Radu I. Perianu, *Istoria școalelor din orașul și județul Brăila (1832-1864)*, București 1941, σσ. 88-90, 105.

13. Μνημονεύεται ως δάσκαλος νέων και αρχαίων ελληνικών στο εξατάξιο Παρθεναγωγείο το 1870. Βλ. ANIC/MCIP, dos. 206/1870, φ. 181r-v, 188r-v. Το σχολείο έκλεισε το 1878· βλ. ANIC/MCIP, dos. 163/1891, f. 252r-v, 264r επιστολή της Ελίζας Δημόπουλου, Βραΐλα, 13.8.1891, προς Υπουργείο Οθησκευμάτων και Δημόσιας Εκπαίδευσης.

14. *Επτάλοφος Νέα*, Β' (1866), σ. β'.

15. Βλ. ενδεικτικά *Νεολόγος*, φ. 699 (5/17.11.1870)· *Σύλλογοι*, φ. 24 (5.7.1873) και φ. 3 (9.2.1873).

16. Βλ. *Σύλλογοι*, φ. 128 (29.9.1875) και κυρίως το εγχώμιο της ελληνικής εφημερίδας της Βραΐλας *Ερμής*, φ. 34 (29/11.7.1876).

17. *Ιρις*, φ. 307 (6.7.1876). Πρβλ. Konstantakopoulou, Charilaos Dimopoulos, σσ. 280-281.

18. *Κανονισμός του εν Βραΐλα τῷ 1875 ἰδρυθέντος Εκπαιδευτηρίου Χ. Δημοπούλου/Regulamentul Institutului internațional de băeți fondat la 1875, și dirigeat de D-lu H. Dimopolu din Braila*, Braila Typographia Pericle M. Pestemalgioglu 1878, σσ. 12-13.

19. *Σύλλογοι*, φ. 1341 (3/15.7.1880). Για τα ιδιωτικά σχολεία στη Βραΐλα βλ. Κοντογεώργης, *Η ελληνική παρουσία*, σσ. 254-267.

20. *Σύλλογοι*, φ. 3298 (14/26.10.1886). Πρβλ. ANIC/MCIP, dos. 172/1887, φ. 154v.

21. *Σύλλογοι*, φ. 2929 (3/15.8.1885). Το 1886 ιδρύθηκε επίσης στην Αθήνα παρθεναγωγείο υπό τη διεύθυνση άλλοτε της Ελίζας Δημόπουλου και άλλοτε της αδελφής της Βέρθα Τρίττεν, βλ. *Νέα Εφημερίς*, φ. 244 (1.9.1891) και Τσέλικας, ό.π. (σημ. 2), σσ. 5-6.

22. Αλέξης Πολίτης, «Κυκλοφορίες βιβλίων, τεχνητοί εκσυγχρονισμοί, κατάλογοι θεατρικών έργων και ο Χαρ. Δημόπουλος», *Κονδυλοφόρος* 1 (2002) 266-267. Βλ. και Τσέλικας, ό.π. (σημ. 2), σ. 6.

23. Ενδεχομένως είχε εγκατασταθεί αρχικά στο Βουκουρέστι όπου εργάστηκε σε διοικητική θέση στην εφημερίδα *Românul*. Βλ. ANIC/MCIP, dos. 367/1892, φ. 69r-v. Η αδελφή της συζύγου του Bertha Trippen παρέμεινε στην Αθήνα, όπου διηύθυνε παρθεναγωγείο, βλ. *Νέα Εφημερίς*, φ. 244 (1.9.1891). Ο γιος του Χρήστος Δημόπουλος, απόφοιτος της Νομικής Σχολής, εγκαταστάθηκε στο Βουκουρέστι ένα χρόνο αργότερα, το καλοκαίρι του 1892, βλ. *Εφημερίς*, φ. 195 (13.7.1892).

24. Βλ. *Κανονισμός της εν Βραΐλα Ελβετικής Σχολής Θηλέων*, Βραΐλα 1893, και κυρίως ANIC/MCIP, dos. 163/1891, φ. 252r-254v, 269r, 323r-325v, 339r, 376r-379v, 406r-407v. Το σχολείο λειτουργούσε ως κατώτερο τετρατάξιο παρθεναγωγείο, ενίοτε με δύο ή τρεις «γυμνασιακές» τάξεις. Πληροφορίες για το ίδρυμα στους φακέλους του ANIC/MCIP, dos. 573/1893, φ. 172r-189r· dos. 182/1898, φ. 149r-150r· dos. 192/1898, φ. 93r-94r, 98r· dos. 1089/1904, φ. 22r-40r· dos. 1668/1908.

25. ANIC/MCIP, dos. 367/1892, φ. 69r-v, αίτηση του Χαρίλαου Δημόπουλου, Βραΐλα, 2.5.1892, προς Υπουργείο Εκπαίδευσης.

26. Βλ. ενδεικτικά ANIC/MCIP, dos. 676/1894, φ. 365r-366r· dos. 181/1898, φ. 131r· dos. 545/1901, φ. 108r-124r· dos. 1902/1904, φ. 109r-122r· dos. 1459/1907. Για ένα σύντομο χρονικό διάστημα (1899-1901) είχε συγχωνευθεί με το ρουμανικό ιδιωτικό σχολείο Cobălcescu.

27. ANIC/MCIP, dos. 1548/1912, φ. 16r. Η μετάφραση από τα ρουμανικά δική μου.

28. ANIC/MCIP, dos. 1673/1914. Το παρθεναγωγείο λειτουργούσε μέχρι τουλάχιστον την άνοιξη του 1916 [ANIC/MCIP, dos. 2063/1916].

Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης

Σχόλια στην παπαδιαμαντική αλληλογραφία των ετών 1892-1893

Κατά τα έτη 1891-1893 ο Παπαδιαμάντης βρισκόταν διαρκώς στην Αθήνα. Μόνο δύο επιστολές του έχουν σωθεί από την τριετία αυτή, και οι δύο με παραλήπτη τον πατέρα του. Η πρώτη είναι παραμυθητική:

Αθήνα, 28 7βρ. 92

Σεβαστέ μοι πάτερ,

Υπομονή. Εὐδόκησε Κύριος ὁ Θεὸς νὰ σὰς δοκιμάσῃ εἰς τὸν πρόσκαιρον κόσμον. Φέρετε πρῶως τὴν συμφορὰν καὶ ὑποτάσσεσθε εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ἵνα Αὐτὸς εὐδοκῆσῃ, ἐν τῷ ἀπέιρῳ Αὐτοῦ ἐλέει, νὰ δεχθῇ τὴν ὑπομονὴν σας ὡς ἰλασμὸν καὶ θυσίαν, καὶ νὰ σὰς ἀξιῶσῃ τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν. Ἀμήν.

Μὴ παύετε νὰ δοξάζητε τὸν Ὑψίστον καὶ νὰ εὐχρησθε ὑπὲρ ἐχθρῶν καὶ φίλων. – Ἐγὼ θὰ προσπαθῶσω, ἐντὸς ὀλίγου, νὰ ἔλθω νὰ σὰς ἴδω.

Ἀσπάζομαι τὴν δεξιάν σας καὶ τῆς μητρὸς

ὁ υἱὸς σας
Ἀλέξανδρος

Τὴν ἐπιστολὴν σας διὰ τοῦ κ. Μωραϊτίδου ἔλαβον.¹

Στην επιστολή δεν διευκρινίζεται τί λογής συμφορά έπληξε τον γέροντα ιερέα. Την προηγούμενη ημέρα όμως είχε δημοσιευθεί σε αθηναϊκή εφημερίδα η είδηση της καταδίκης του μικρότερου γιου του:

Έκ Βόλου 26 Σεπτεμβρίου
(Ιδιαίτερον τηλεγράφημα)
Τὰ Σκιαθικά.

Δια τὰς γνωστάς λαθρεμπορικές σκηνάς τὰς συμβάσας ἐν Σκιάθῳ τὸν παρελθόντα Ἀπρίλιον δικασθέντες οἱ δρᾶσαι αὐτῶν κατεδικάσθησαν οἱ Α. Πρωτοπαπᾶς καὶ Ν. Παπανικολάου εἰς 3 ἐτῶν καὶ 8 1)2 μηνῶν φυλάκισιν, ὁ Γ. Παπαδιαμαντῆς γραμματεὺς τοῦ δημάρχου κ. Μωραΐτου εἰς 2 ἐτῶν καὶ 2 1)2 μηνῶν φυλάκισιν, ὁ Σωτ. Παπανικολάου εἰς ἐνὸς ἔτους καὶ οἱ Ἀσβέστης καὶ Καρουφύλλης κλητῆρες τοῦ αὐτοῦ δημάρχου εἰς 8 1)2 μηνῶν φυλάκισιν.

(Ἀνταποκριτῆς)²

Σε μεταγενέστερο δημοσίευμα της ίδιας εφημερίδας δίνονται περισσότερες λεπτομέρειες:

Έκ Βόλου 29 Σεπτεμβρίου
Ἡ δίκη τῶν λαθρεμπόρων

Προχθὲς σᾶς ἐτηλεγράφησα τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης τῶν κατηγορηθέντων διὰ τὴν λαθρεμπορικὴν ἐκστρατείαν τὴν γενομένην κατὰ τὸν παρελθόντα Ἀπρίλιον ἐν Σκιάθῳ, διὰ πολιορκίας καὶ αὐτοῦ τοῦ τελωνείου καὶ ἐνόπλου ἀποκλεισμοῦ τοῦ τελῶνου τοῦ θελήσαντος νὰ κατάρχη τὸ ἀνακαλυφθὲν ἐντὸς τοῦ κτήματος τῆς θυγατρὸς τοῦ Δημάρχου μέγα λαθρεμπόριον ἐκ πετρελαίου.

Ἄπαντες οἱ δικασθέντες κατεδικάσθησαν εἰς φυλάκισιν ἀπὸ 3 1)2 ἐτῶν μέχρις 8 1)2 μηνῶν καὶ ἐδόθη οὕτως ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νέου περὶ λαθρεμπορίας νόμου τὸ πρῶτον μᾶθημα εἰς τοὺς θρασεῖς λαθρεμπόρους. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τῆς Δικαιοσύνης φαίνεται ὅτι δὲν θὰ σταματήσει ἕως ἐδῶ. Εἷς τῶν καταδικασθέντων ὁ Γ. Παπαδιαμαντῆς, ἀνεψιὸς καὶ γραμματεὺς τυγχάνων τότε τοῦ δημάρχου Μωραΐτου, ἐξεταζόμενος κατέθηκεν εἰς τὸ δικαστήριον ὅτι ὁ δήμαρχος ἦν ἐν γνώσει τοῦ λαθρεμπορίου πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ κατασχέσεως αὐτοῦ καὶ ὅτι ὑπὸ τῶν ἀγροφυλάκων ἐγκαίρως εἰδοποιήθη περὶ τῆς ἀποβιβάσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἐν τῷ κτήματι τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀποκρύψεως. Ὅτι πρὸς τούτοις ὁ ἐν ὑπηρεσίᾳ εἰσέτι διατελὼν δημοδιδάσκαλος Ἰω. Παπανικολάου, θεῖος τῶν καταδικασθέντων Ν. καὶ Σ. Παπανικολάου, καὶ ἄλλος τις λεμβούχος ἐβοήθησαν εἰς τὴν ἀποβίβασιν καὶ ἀπόκρυψιν τῶν λαθρεμπορικῶν κιβωτίων. Πάντων τούτων λεπτομερῆ σημείωσιν ἐκράτησεν ὁ ἀνακριτῆς, αὐτὸς ἀναλαβὼν τὴν σύνταξιν τῶν πρακτικῶν τῆς δίκης, ἥτις συμπληρωθήσεται βεβαίως προσεχῶς διὰ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τοῦ δημάρχου εἰς δίκην, ἀφοῦ τὴν ἐνοχὴν του ὁμολογοῦσιν αὐτὰ τὰ ὄργανά του, διότι πλὴν τοῦ γραμματέως του καὶ οἱ συγκαταδικασθέντες ἀγροφύλακες κατέθηκαν ὅτι οὗτος ἦν ἐν γνώσει τοῦ ἀποβιβασθέντος λαθρεμπορίου καὶ δὲν ἔσπευσεν οὐδὲ νὰ κατάρχη οὐδὲ νὰ καταγγείλῃ αὐτό.³

Τα επεισόδια στη Σκιάθο είχαν συμβεί τις τελευταίες ημέρες του Μαρτίου του 1892. Η υπόθεση απασχόλησε τότε τον τύπο και πήρε ιδιαίτερη έκταση στην εφ. Η Χώρα, συντάκτης της οποίας ήταν τότε ο Νεοκλῆς Αιγιαλίδης,⁴ γιος πολιτικού αντιπάλου του δημάρχου Κων/νου Μωραΐτη.⁵

Στο πρώτο δημοσίευμα της Χώρας παρατίθεται με εισαγωγικά σχόλια του συντάκτη ένα τηλεγράφημα «Εκ Σκιάθου 28 Μαρτίου 1892» (Σάββατο του Λαζάρου), το οποίο υπογράφει ο Ευστάθιος Α. Μετζέλος. Αναφέρει ότι ανακαλύφθηκε μεγάλο λαθρεμπόριο «εἰς οἰκίας ἰσχυόντων προσώπων», ενώ ο υπολιμενάρχης διεξάγει προς συγκάλυψη έρευνες στα σπίτια των πολιτικῶν αντιπάλων του δημάρχου. Η κατάσταση είναι έκρυθμη:

[...] Πολῖται πολιορκήσαντες τελωνειακὸν κατάστημα ζητοῦσιν ἀφαιρέσαι κατασχεθέντα ἐμπορεύματα. Ὑπολιμενάρχης μετὰ γραμματέως δημαρχίας ταύτην τὴν στιγμήν ἐπὶ κεφα-

λῆς ἐνόπλων πολιτῶν ζητεῖ εἰσελθεῖν εἰς δημόσιον γραφεῖον διὰ βίας. Ἀπειλοῦνται συμφερόντα δημοσίου πλοῦτου καὶ ζωῆ πτωχῶν ὑπαλλήλων, ἐπιτελούντων καθήκον των. Ἄς σπεύσῃ ὑπουργεῖον ἀποστελεῖα ἀφατρίαστον ἀνακριτὴν ἐνεργῆσαι σύλληψιν ἐνόχων. [...]⁶

Την επόμενη μέρα η ίδια εφημερίδα γράφει ότι οι φορτωτές του λαθρεμπορικού πλοιαρίου («ὦν ὁ εἰς στενὸς συγγενῆς τοῦ δημάρχου») προσπάθησαν να ξεφορτώσουν τα εμπορεύματα σε κτήμα κόρης του δημάρχου, ότι πολλά κιβώτια πετρελαίου κατεσχέθηκαν και ότι μετά από έρευνες σε σπίτια, ακόμη και στο δημαρχιακό κατάστημα, βρέθηκαν κι άλλα λαθραία.

[...] οἱ δ' ὅπωςδήποτε ἐνεχόμενοι εἰς τὸ ἀνακαλυφθὲν λαθρεμπόριον θρασυκέντες ἐκ τῆς ἐλπίδος ὅτι θὰ τύχωσιν ἀτιμωρησίας παρὰ τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῆς δικαιοσύνης ὅστις διὰ μεσίτου ἐπιδαφιλεῖ τῇ ἐκεῖ δημαρχικῇ ἀρχῇ τὴν προστασίαν του, ἐμελέτησαν ἐπιθεσιν κατ' αὐτοῦ τοῦ τελωνειακοῦ καταστήματος ἐν ᾧ μετηνέχθησαν τὰ κατασχεθέντα καὶ ὡς ἀνέφερε τὸ χθεσινὸν ἡμῶν ἐκεῖθεν τηλεγράφημα ἐνοπλοὶ καὶ ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες τὸν γραμματέα τῆς δημαρχίας ἐπολιόρκουν τὸ ὑποτελωνεῖον, ἀποκλείσαντες ἐν αὐτῷ τὸν ὑποτελώνην, τὸν εἰρηνοδίκην καὶ τὸν γραμματέα του. [...]⁷

Ὑπουργὸς δικαιοσύνης ἦταν τότε ο Χαλκιδιαῖος νομικὸς Γεώργιος Φιλάρετος και ως «μεσίτης» υπονοεῖται ο Σκιαθίτης φίλος του δικηγόρος και πολιτευτῆς Νικόλαος Δημητριάδης.⁸

Στο επόμενο άρθρο η Χώρα στρέφει κυρίως τα πυρά της κατά του δημάρχου Κων/νου Μωραΐτη, τον οποίο εμφανίζει ως εμπλεκόμενο σε σκάνδαλα κατά την εποχή που η τρικουπική κυβέρνηση τον είχε διορίσει διευθυντή του καπνοκοπτηρίου. Ο δημογραμματεὺς μνημονεύεται κι εδώ, χωρίς και πάλι να κατονομάζεται: «[...] Καὶ ὅμως ἡ “Παλιγγενεσία” βεβαίωι ὅτι ἐξακολουθεῖ ἀκόμη ὁ ἀποκλεισμοῦ τοῦ ὑποτελώνου ὑπὸ τῶν ἐνόπλων λαθρεμπόρων, οἵτινες ἔχουσιν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν τὸν γραμματέα τῆς δημαρχίας, ἄξιον καθόλα τοῦ προισταμένου καὶ συγγενοῦς αὐτοῦ. [...]⁹

Στις 9.4 δημοσιεύτηκε στην Ακρόπολη μια επιστολή με την υπογραφή «Γ. Παπαδιαμαντῆς» και την χρονολογική ένδειξη «Εκ Σκιάθου 3 Ἀπριλίου 1892».¹⁰ Ο Γ. Π. επιχειρεῖ ν' αναρέσει «ὄλο ἐκεῖνο τὸ οἰκοδόμημα» που δημιούργησε «ὁ εὐφάνταστος συντάκτης τῆς Χώρας, ὁ Σκιαθίτης Δεληγιαννικὸς Αἰγιαλίδης». Δηλώνει ότι τα λαθραία βρέθηκαν «έρημα» σε έναν αγρό, ότι τα περι ἀναμίξεως του δημάρχου και των συγγενῶν του στο λαθρεμπόριο είναι μυθεύματα πολιτικῶν αντιπάλων, ότι τίποτε ενοχοποιητικό δεν βρέθηκε εἰς βάρος τους, απεναντίας ἀπὸ τις έρευνες του λιμενάρχῃ προέκυψαν στοιχεία εἰς βάρος του τελῶνη και των ανθρώπων του. Ο λιμενάρχης θέλησε τότε να κάνει έρευνα στο τελωνειακό κατάστημα αλλά συνάντησε ἐνοπλη ἀντίσταση, κατὰ τὴ διάρκεια της οποίας ἐντὸς του τελωνείου συντάσσονταν ἐσπευσμένως πρωτόκολλα κατάσχεσης για να δικαιολογηθεῖ ἡ παρουσία ἐμπορευμάτων. Οι πολίτες ἀγανακτισμένοι με τὴν υβριστικὴ συμπεριφορά του τελῶνη περικύκλωσαν το τελωνεῖο, ἡ αστυνομικὴ ἀρχὴ ἐπενέβη και «ἐκράτησε τοὺς πρὸς στιγμήν ἐξερεθισθέντας πολίτας» και σε λίγο τα πράγματα ησύχασαν. Τα επεισόδια μεγαλοποιήθηκαν στα τηλεγραφήματα και δόθηκε ἡ ἐντύπωση ὅτι στη Σκιάθο επικρατεῖ ἀναρχία, τὴν ὥρα που οἱ κάτοικοι του νησιού εόρταζαν εἰρηνικά και με εὐλάβεια τις ημέρες του θεῖου πάθους. Στην επιστολή του Γ. Π. δεν υπάρχει ὁ παραμικρὸς υπαινιγμὸς για προσωπικὴ του ἐμπλοκή στην υπόθεση, ἡ παραμικρὴ μνεία του δημογραμματέως Σκιάθου.

Στις 15.4 ο Νεοκλῆς Αιγιαλίδης επανέρχεται στην υπόθεση. Μεταξύ άλλων κατηγορεῖ τον Γ. Φιλάρετο ὅτι σύμφωνα με τις οδηγίες του αφήνονται ἀκαταδίωκτοι οἱ λαθρέμποροι φίλοι του ἢ φίλοι φίλου του (δηλαδή του Ν. Δημητριάδη), ενώ διώκονται ἐντιμοὶ υπάλληλοι που προσπαθοῦν να ἐπιτελέσουν το καθήκον τους.

[...] μαθόντες τὴν εἰς Βῶλον μετάβασιν τοῦ ἀδεκάστου κ. ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης ὑπουργοῦ, ἀνεμένονεν νὰ ἴδωμεν τὰς ἐνεργείας τῶν αὐτόθι δικαστικῶν ἀρχῶν καὶ τὰς ὁδηγίας, ἃς παρ' αὐτοῦ τοῦ ὑπουργοῦ ἠθελον λάβει. Ὅντως δὲ αἱ ὁδηγίαι αὐταὶ ἐδικαίωσαν ὅσα ἡμεῖς προείπομεν περὶ τῆς χρηστότητος τοῦ κ. ὑπουργοῦ, ἣτις ἐπαξίον ἔτυχεν ἐγκωμιαστοῦ ἐν τῇ "Ἀκροπόλει",¹¹ τοῦ ἐπίσης χρηστοῦ δημογραμματέως Σκιάθου, ὅστις ἦν ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν λαθρεμπόρων τῶν πολιορκησάντων μετὰ πρωτοφανοῦς θράσους αὐτὸ τὸ τελωνειακὸν κατὰστημα καὶ ἀποκλεισάντων ἐν αὐτῷ τὸν τε τελώνην καὶ τὸν εἰρηνοδίκην, ὅπως κωλύσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐρευνῶν, ὧν εἶχον ἐπιληφθῆ ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν λαθρεμπόρων καὶ ...ἐν αὐτῷ τῷ δημαρχείῳ! [...] Ἀλλὰ τί ἐπραξε δι' ὅλα αὐτὰ ἡ χρηστὴ κυβέρνησις, τί ἐπραξεν ὁ χρηστότερος ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης; Ἐζητήθη ὑπὸ τῶν ἀποκλεισθέντων ὑπαλλήλων ὁ κατάπλους ἐκεῖ βασιλικῆς πλοίου καὶ δὲν ἐστάλη τοιοῦτο, ἐζητήθη ἡ μετάβασις ἀνακριτοῦ ἐκ Βῶλου, δύο βήματα ἀπέχοντος, καὶ δὲν μετέβη οὔτε ἀνακριτῆς. Διότι αἱ προφορικαὶ ὁδηγίαι τοῦ κ. ὑπουργοῦ, ἃς ἔδωκεν ἐν Βῶλῳ εἰς τὰς δικαστικὰς ἀρχάς, ἦταν ὅτι δὲν ἦτο καμμία ἀνάγκη νὰ μεταβῆ ἀνακριτῆς. Καὶ τί ἐγένετο ἐκ τούτου; Ὁ τε εἰρηνοδίκης καὶ ὁ τελώνης ἀπειλούμενοι τὴν ζωὴν ὑπὸ τῶν λαθρεμπόρων δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰς κατ' οἶκον ἐρεῦνας καὶ οἱ λαθρέμποροι ἔμειναν ἀκαταδίωκτοι, ἵνα γράψωσι διατριβὰς ἐγκωμιάζοντες τὸν ἀφατρίαστον, τὸν τίμιον, τὸν χρηστὸν ἀντιλήπτορά των κ. Φιλάρητον, τὸν ἀδεκάστον ὑπουργὸν τῆς Δικαιοσύνης. Οὐδέποτε ἀγύρτης ἀπεκαλύφθη τόσον ποταπὸς καὶ ἀσύστολος. [...] διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ ἀκαταδίωκτον τῶν φίλων τοῦ ἢ φίλων φίλου τοῦ λαθρεμπόρων ἔσπευσε μὲν ν' ἀπολύσῃ τὸν συμπράξαντα εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ λαθρεμπορίου γραμματέα τοῦ εἰρηνοδικείου, ὡς δὲ μανθάνομεν ἐκάλυψε ἐν Ἀθήναις καὶ τὸν εἰρηνοδίκην ἵνα ἐπιτιμήσῃ ἴσως αὐτόν, ἀφοῦ ἐκ τοῦ νόμου δὲν δύναται νὰ ἀπολύσῃ τοῦτον. Ὁ ἔντιμος διατριβογράφος τῆς "Ἀκροπόλεως" ἔχει ἐδῶ στάδιον νέων ἐγκωμίων. [...]¹²

Υπῆρξαν κι ἄλλα δημοσιεύματα, με τους κατηγοροῦς του δημάρχου ἀδελφοῦ Νεοκλή και Κων/νο Αἰγιαλεῖδη στη μια πλευρά και τον Νικόλαο Δημητριάδη στην ἄλλη.¹³ Ὁ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, που το 1887 εἶχε εμπλακεί σε δημόσια διένεξη με τον «Αἰόλο» (Ν. Αἰγιαλεῖδη),¹⁴ ὅταν ο τελευταῖος κατηγορήσε για κακοδιαχείριση τους προηγούμενους δημάρχους Κ. Μωραΐτη και Ν. Δημητριάδη, αὐτὴ τη φορά δεν παρενέβη. «Κυάμων ἀπέχεσθαι», θα γράφει στους «Χαλασχωρήδες» το καλοκαίρι ἐκείνης της χρονιάς.

Τον Σεπτέμβριο ο Γιώργος δικάστηκε, καταδικάστηκε κι ἄρχισε να εκτίει την ποινὴ του στις φυλακές του Βόλου. Η σύζυγός του βρισκόταν στους δικούς της στην Πορταριά, μαζί με τον μικρὸ Διαμάντη, το πρώτο τέκνο του ζεύγους, που εἶχε γεννηθεῖ κατά τα μέσα του καλοκαιριοῦ.

Ὁ Αλέξανδρος στην ἐπιστολὴ του ἐξέφραζε την ἐπιθυμία να ἐπισκεφθεῖ σύντομα το πατρικό του, ἀλλὰ δεν τα κατάφερε. Κατὰ τη διετία 1891-2 φαίνεται πως δεν εἶχε σταθερὴ ἐργασία κι ἔδινε κατ' ἀποκοπὴν συνεργασίες σε διάφορα ἐντυπα,¹⁵ πριν ὅμως ἐκπνεύσει το ἔτος προσλαμβάνεται ὡς ἔμμισθος μεταφραστής στα «Καταστήματα Ἀκροπόλεως» του Βλάση Γαβριηλίδη. Το 1893 ἐργάζεται σκληρά, «καταδαπανῶν δέκα ὥρας τῆς ἡμέρας εἰς μεταφράσεις ἐκ τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ διὰ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὸ Νέον Πνεῦμά της» σύμφωνα με τον «Μποέμ», καὶ πληρώνεται καλά (ο Γαβριηλίδης «τοῦ σκάει 250 δρχ. τὸν μῆνα»).¹⁶ Ἢδη με την ἐπιστολὴ της 2.12.1892, με την οποία ἀναγγέλλει στους δικούς του την πρόσληψή του («Εργάζομαι τώρα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τακτικὰ»), ἀναζητεῖ πρόσφορα μέσα για να στέλνει χρήματα στο νησί.¹⁷ Ἀπὸ τους ἐπόμενους μῆνες ὡς τα τέλη Μαΐου τοῦ 1893 δεν ἔχουν σωθεῖ ἐπιστολές του ἴδιου ἢ των συγγενῶν του, ἀναμφίβολα ὅμως δεν παύει να ἐνισχύει τον πατρικό οἶκο και τον φυλακισμένο ἀδελφὸ του. Οἱ κατοπινές σωζόμενες ἐπιστολές των συγγενῶν του βεβαιώνουν την ἀδιάκοπη παραλαβὴ ἐμβασμάτων.

Στις 19.4.1893 ο παιδικὸς φίλος του Γιώργου Γεώργιος Δημητριάδης,¹⁸ καθηγητῆς μαθηματικῶν τότε στον Βόλο, ἐνημερώνει τον «Αλέκο» ὅτι ἔχουν σταλεῖ προ πολλοῦ ἐγγράφα για ἀπονομὴ χάριτος (ἴσως ἐννοεῖ ὅτι τα ἔχει υποβάλει ο ἀδελφὸς του Νικόλαος, ο δικηγόρος) και τον παρακινεῖ να χρησιμοποιήσῃ την ἐπιτροπὴ του για να ἔχει αἴσια ἐκβάση το αἴτημα: «Μὴ ἀπορῆς διὰ τὸ θάρρος τὸ ὁποῖον ἔχω ἐγὼ ὁ μὴ ἀδελφὸς νὰ παρακινῶ σὲ τὸν ἀδελφὸν εἰς ἐνέργειαν ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ σου. Ἀντὼ τοῦτο ἐκ τῶν ἐξῆς. Α' ὅτι ἐνδιαφέρομαι καὶ ἐγὼ ὑπὲρ τοῦ Γεωργίου ὡς ἀδελφός, β' ἐγὼ εὐρίσκω ὅτι σὺ δύνασαι πολλά, ἀλλὰ ἐκ τῆς φυσικῆς ἀδιαφορίας ἡ ὁποία σὲ χαρακτηρίζει δὲν θέλεις νὰ ἐκτιμήσῃς τὴν δύναμίν σου καὶ νὰ μεταχειρισθῆς αὐτὴν ἐπιτυχῶς, καὶ γ' δὲν ἔχω τὴν χριστιανικὴν ὑπομονὴν νὰ περιμένω τὴν φυσικὴν ἐκτύλιξιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ζητῶ νὰ ἐκβιάζω ἐνίοτε αὐτὴν».¹⁹

Στις 22.5.1893 ο Γιώργος ζητᾶ ἀπὸ τον Αλέξανδρο να του στείλει ἕνα καπελάκι για το μωρὸ καθὼς και χρήματα για να καλέσει ἕνα μάρτυρα σε ἐπικείμενη δίκη για μια «σαχλὴ ὑπόθεση» που συνέβη κατὰ την «ἀποφράδα» ἡμέρα της πολιορκίας του τελωνείου.²⁰

Τὴν 9 Ἰουνίου εἶμαι πάλιν κατηγορούμενος διὰ τὴν ἐξῆς αἰτίαν. Ὅτι ἐγὼ μετὰ τοῦ Λιμενάρχου Μιαοῦλη καὶ τοῦ δημαρχεῦοντος Σαραφιανοῦ,²¹ θέλοντες νὰ πείσωμεν ἄκοντα τὸν Ἄναστ. Μιτζέλον δικαστ. κλητῆρα νὰ μᾶς ἐπιδείξῃ δημόσια ἐγγράφα ἅτινα μετέφερον ἐκ τοῦ Ὑποτελωνεῖου εἰς τὸ Εἰρηνοδικεῖον Σκιάθου, μετεχειρίσθημεν κατ' αὐτοῦ σωματικὴν βίαν καὶ ἀπειλήν. Ἡ σκηνὴ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀποφράδα ἡμέραν.

Τώρα, ἀφοῦ ἡ κατηγορία αὐτὴ συνέβη κατὰ τὸν αὐτὸν τόπον καὶ χρόνον δὲν πιστεύω καὶ ἂν κηρυχθῶ ἐνοχος νὰ μοῦ ἐπιβληθῇ ποινὴ κατ' ἐπίτασιν τῆς ἐκτιομένης, ἀλλὰ διὰ κάθε ἐνδεχόμενον πρέπει νὰ ὑπερασπίσω τὸν ἑαυτόν μου. Ὁ Εἰρηνοδίκης Σκιάθου γνωρίζει ὅτι δὲν ἀνεμίχθη διόλου εἰς τὴν σαχλὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, καὶ πρέπει νὰ τὸν φέρω μάρτυρα ὑπερασπίσεως, καὶ θὰ χρειασθῶν ἕως 25 δρχ. διότι τὰ μαρτυρικά δικαιώματα αὐτοῦ καθὼς καὶ συμβολαιογράφου εἶναι διπλάσια τῶν κοινῶν μαρτύρων. Ἐὰν ἦεν εὐκολον νὰ οἰκονομηθῇ τὸ ποσὸν πρέπει νὰ τὸ ἔχω 7-8 ἡμέρας πρὸ τῆς δίκης διὰ νὰ τὸ καταθέσω εἰς τὴν Εἰσαγγελίαν.

Δὲν πρέπει ὅμως καὶ νὰ στενοχωρηθῆς διὰ τὴν ἐξοικονόμησιν αὐτὴν, διότι εἰξεύρω ὅτι με τὴν κατάστασιν τὴν σημερινὴν ὁ βίος κοστίζει πολὺ, καὶ μάλιστα εἰς τὰς Ἀθήνας.

Ἄλλως ἐγὼ ἔχω ὑπ' ὄψιν τὸ ὅτι, ὁ βρεγμένος τῆ βροχῆ δὲν τὴν φοβάται. Ὅπου τὸ πολὺ, ἃς μοῦ βάλουν ἀκόμη καὶ 1-2 μηνῶν ποινὴν.²²

Για το ἐπεισόδιο με τον Ἀν. Μιτζέλο (ἢ Μετζέλο)²³ γινόταν λόγος σε μια ἀνταπόκριση που εἶχε δημοσιεύσει ἀνώνυμα στην Ἀκρόπολιν κατὰ την ἐποχὴ των συμβάντων ο ἀδελφός του Νεοκλή Κων/νος Αἰγιαλεῖδης:

[...] Ὁ δῆμαρχος Κ. Μωραΐτης δυσαρεστηθεὶς ἐπὶ τούτοις, ἀλλὰ καὶ μὴ θέλων αὐτὸς νὰ φέρῃ τὴν εὐθύνην, ἀναχωρεῖ μὲν αὐτὸς διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου τὴν Παρασκευὴν, δίδει δὲ παραγγελίαν καὶ ὁδηγίας εἰς τὸν ἀρεδρον καὶ τὸν γραμματέα νὰ προβῶσι δῆθεν μὲν εἰς ἀντέρρευαν, πράγματι δὲ ἵνα κατορθώσωσι, καθ' ἃ τὰ μετέπειτα ἔδειξαν, καὶ ἀποσπάσωσι μὲν τὰ πρωτόκολλα παρὰ τοῦ τελώνου, παρακωλύσωσι δ' αὐτὸν εἰς τὴν περαιτέρω ἔρευαν, καθ' ἣν ἀναμφιβόλως πολλὰ θ' ἀνεκάλυπτε. Παραλαμβάνουσι λοιπὸν τὸν κ. λιμενάρχην Ι. Μιαοῦλην ἐν διαστάσει πρὸς τὸν τελώνην εὐρισκόμενον, ὀπλίζουσι δι' ὄπλων τῆς δημαρχίας πολίτας καὶ ἡγουμένων τοῦ παρέδρου καὶ τοῦ λιμενάρχου, πράγματι δὲ ἀρχηγούντος τοῦ γραμματέως τῆς δημαρχίας, πολιορκοῦσι καὶ ἀποκλείουσι τὸ τελωνεῖον, ζητούντες νὰ εἰσέλθωσιν ἐν αὐτῷ, καὶ πάντα ἐξερχόμενον ὑποβάλλουσιν εἰς σωματικὴν ἔρευαν. Οὕτω τὸν δικαστικὸν κλητῆρα Ἀν. Μιτζέλον λαβόντα παρὰ τοῦ τελώνου ἐγγράφα ὅπως τὰ μεταφέρῃ εἰς τὸ εἰρηνοδικεῖον συλλαμβάνουσιν οἱ πολιορκηταὶ καὶ ζητοῦσι νὰ παραδώσῃ αὐτοῖς τὰ ὁποία ἔφερον ἐγγράφα, νομίζοντες ὅτι ἦσαν τὰ διὰ τὸ λαθρεμπόριον πρωτόκολλα [...]²⁴

Στις 28 Μαΐου, πριν λάβει δηλαδή απάντηση στην προηγούμενη επιστολή του, ο Γιώργος ξαναγράφει επαναλαμβάνοντας τα αιτήματά του για το καπελάκι του παιδιού και τα χρήματα για την κλήτευση του ειρηνοδίκη Σκιάθου: «Δεν πρέπει να μείνω άνυπεροπistos, αφού δύναμαι ν' αποδείξω τὴν ἀθωότητά μου».²⁵

Μετά τη δίκη γράφει και πάλι, αλλά η επιστολή του δεν έχει σωθεί. Σε κατοπινὴ επιστολή του, στις 8.7.1893, προτείνει στον Αλέξανδρο να ενεργήσει για την μεταγωγή του στις αθηναϊκὲς φυλακὲς: «Τὴν 14 παρελθόντος σοὶ ἔγραψα καὶ ἀπάντησίν σου δὲν ἔλαβα. Ἦδη ἀπελπισθεὶς διὰ καλὸν τι, ἐσκέφθην ἐὰν ἡδύνασο καὶ τὸ θεωρῆς καλὸν νὰ ἐνεργήσῃς περὶ μεταφορᾶς μου εἰς τὰς αὐτόθι φυλακὰς». Του ζητάει καὶ «χαρτζηλίκι» γιατί το τελευταίον ἔμβασμα το ξόδεψε για να βγει ἀπὸ τὴ φυλακή, να επισκεφθεῖ τὴ σύζυγο καὶ τὸ τέκνο του στην Πορταριά καὶ να τους στείλει στο νησί. Ὅπως ἐξηγεί:

[...] τοὺς ἔστειλα εἰς Σκιάθον ὅπου ἀπὸ τῆς 12 Ἰουνίου εὐρίσκονταί. Ἦτον ἀνάγκη τοῦ ταξειδίου αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης δαπάνης, διότι ἡ περαιτέρω ἐν Πορταριά διαμονὴ των μὲ ἐξέθετε πολὺ ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς ἀναγκαζόμενον εἰς ὑποχρεώσεις ἤτοι παρακλήσεις πρὸς τὸν ἕνα καὶ ἄλλον διὰ νὰ ἐπιτυγχάνω νὰ ἐξέρωμαι τῶν φυλακῶν ὅπως τοὺς βλέπω, ἐξερχόμενος δὲ ὑπεβαλλόμεν καὶ εἰς δαπάνας. Ἴδου λοιπὸν πῶς τὰ κατὰ-φερα νὰ μὴν ἔχω λεπτόν τὴν 10 Ἰουνίου ἀφοῦ τὴν 8 ἔλαβα 40 δραχμὰς. Ἦδη, ἐπειδὴ σὲ ἐζάλισα μὲ αὐτὰ, παῦω, καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ ἔχω ἀπάντησίν σου, ἐὰν εἶναι ἐλπίς νὰ βελτιωθῇ ἡ τύχη μου.²⁶

Εἶναι ἀγνωστο πόσο ἔμεινε ἡ σύζυγος του Γιώργου με τὸ νήπιο στὴ Σκιάθο, κοντὰ στα πεθερικά καὶ τις ἀνδραδέλφους τῆς. Ἡ συμβίωση δὲν θὰ ἦταν εὐκόλη, λόγω τῆς οικονομικῆς δυσπραγίας, τῆς στενότητος χώρου, ὑπὸ τὸ βάρος τῆς θλίψης, τῆς ἀγωνίας, τῆς ντροπῆς για τὴ φυλάκιση του Γιώργου. Τα γεγονότα φαίνεται πως ἔχουν καταβάλλει τὸν π. Αδαμάντιο. Σε επιστολὴ του τῆς 31.7, με τὴν ὁποία ἐπιβεβαιώνει ὅτι μέσω συγγενῶν καὶ φίλων ἔχει λάβει 100 δρχ. που του ἔστειλε ὁ Αλέξανδρος, γράφει: «Ἐγὼ γνωρίζεις καλῶς ὅτι ἐξηγνήθην, ἀπηύδησα. Ὁ Σωτήριος²⁷ ἔρχεται, δι' αὐτοῦ γράφον, διότι ἔχεις καιρὸν νὰ μᾶς γράψῃς».²⁸

Τὴν ἐπόμενη μέρα, 1.8.1893, ὁ Γιώργος, ἀδημονώντας που δὲν ἔχει νέα για τὴν ὑπόθεσή του, γράφει:

Ἔλαβα πρὸ 20 ἡμερῶν τὰς 25 δραχ. Διατί δὲν ἀπαντᾷς εἰς τὰς ἐπιστολάς μου νὰ εἰξεύρω καὶ ἐγὼ ἂν εἶναι ἐλπίς νὰ γίνῃ τι καλόν; Ἦ νομίζεις ὅτι εὐχαριστοῦμαι νὰ τρέφωμαι ὡς κηφὴν;

Προχθὲς ἐξήλθον δι' ἀνάκρισιν εἰς ὑπόθεσιν ξένων, καὶ ἐδανείσθην ὑποδήματα, ἂν δύνασαι στείλῃ μου νὰ κάμω ἰδικά μου, διότι εἶμαι ξυπόλυτος. Σὲ εὐχαριστεῖ λοιπὸν νὰ μὲ ἔχῃς βάρους; Φρόντισε ὅσον ἡμπορεῖς νὰ ἀνακουφισθῆς καὶ σύ, νὰ μὴν τήκωμαι καὶ ἐγώ.²⁹

Απὸ τὴν ἐπιστολογραφία του Σεπτεμβρίου ἔχουν σωθεῖ μόνο δύο σημειώματα τῆς πρεσβυτέρας Ἀγγελικῆς πρὸς τὸν Αλέξανδρο, γραμμένα στις 13 καὶ τις 19 του μήνα,³⁰ με τὰ ὁποία ἐνημερώνει τὸν γιο τῆς για διαδοχικὲς ἀποστολές, με τὸν Ἀλ. Μωραϊτίδη καὶ τὸν Σωτήρη Οικονόμου, ὀρισμένων ἀσπρορροῦχων που τῆς ἔχει παραγγεῖλει.³¹ Στὸ πρῶτο ἐπιστόλιον ἡ Ἀγγελικὴ ἐπιβεβαιώνει παραλαβὴ χρημάτων, χωρὶς να προσδιορίζει τὸ ποσόν, καὶ διηγείται πως, ὅταν πήγε στὸν Μωραϊτίδη τὰ ρούχα, ἀνακάλυψε ὅτι ὁ σύζυγός τῆς εἶχε παραδώσει ἐπιστολή για τὸν Αλέξανδρο, ἐνῶ στὴν ἴδια, που τὸν παρακινούσε να γράψῃ, εἶχε ἀποκριθεῖ ὅτι «βαρύνεται». Ἡ παπαδιά συμπεραίνει ὅτι ὁ ἀνδρας τῆς ἔδωσε κρυφὰ τὴν ἐπιστολή, εἰσεὶδή γράφει «ἀνάποδα» (δηλ. βαριές κουβέντες, πικρά πράγματα): «γράφει φαίνεται ἀνάποδα καὶ γι' αὐτὸ δὲ μᾶς εἶπε, καὶ μὴ συνερίζῃσαι, γνωρίζεις τὰς ἰδιοτροπίας του». Διαφαίνεται κι ἐδῶ ἡ δυσθυμία που εἶχε καταλάβει τὸν π. Αδαμάντιο κατὰ τις ἡμέρες αὐτῆς τῆς δοκιμασίας.

Ἡ «ἀνάποδη» ἐπιστολή του ἱερέα δὲν σώθηκε, ὅπως δὲν σώθηκαν οὔτε ἡ ἐπιστολή του Αλέξανδρου τῆς 27.9 στὸν ἀδελφὸ του, με τὴν ὁποία τὸν πληροφοροῦσε ὅτι ὑπέβαλε ἔγγραφο για ἀπονομὴ χάριτος, οὔτε ἡ ἀπάντηση του Γιώργου στις 1.10. Στις 6.10 ὁ Γιώργος ξαναγράφει, βεβαιώνοντας ὅτι ἔλαβε 50 δρχ. καὶ ζητώντας διευκρινίσεις για τὴν ὑποβολὴ του ὑπομνήματος. Πιέζει τὸν ἀδελφὸ του να ζητήσει τὴ μεσολάβηση του ἐργοδότη του, ὥστε να υπάρξει αἰσία ἐκβασή:

[...] σὲ παρακαλῶ νὰ καταβάλῃς πᾶσαν προσπάθειαν, ὅπως ἐπέλθῃ (διὰ τοῦ κ. Γ. δυναμένου, ἐὰν θέλῃ), καλὸν ἀποτέλεσμα.

Εἰς τὴν ὑποβολὴν τοῦ ὑπομνήματος πῶς προέβης; Σοὶ τὸ ἐζήτησαν, ἢ μὴ ἀπωλέστησαν τὰ προηγουμένα³² ἔγγραφα; Νὰ ἔχω ταχεῖαν ἀπάντησιν. Ἐὰν ἐπὶ τῆς ἐνεστώσης Κυβερ. δὲν γίνῃ τι καὶ ἐπέλθῃ μεταβολὴ πραγμάτων (ὅπερ διόλου ἀπίθανον) εἶναι ἀπελπισία.

Φρόντισε νὰ πάρῃς τὸ ρουσφέτι αὐτὸ ἀπὸ τὸν κ. Γ. ἐνόσω εἶναι καιρὸς.³³

Ἡ εἶδηση τῆς ἀπονομῆς βασιλικῆς χάριτος δημοσιεύεται στις αθηναϊκὲς ἐφημερίδες στις 13.10.1893. Ἡ Ἀκρόπολις ἀναγγέλλει:

Ἀπηλλάγησαν τοῦ ὑπολοίπου τῆς ποινῆς ὁ Νικ. Παπαδιαμαντόπουλος, καταδικασμένος εἰς πέντε ἐτῶν φυλάκισιν ἐπὶ πλαστογραφία ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1890 καὶ ὁ Γ. Παπαδιαμάντης, καταδικασμένος ἐπὶ λαθρεμπορία καὶ ἐξυβρίσει τῆς ἀρχῆς εἰς διετὴ φυλάκισιν ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1892. [...] ³⁴

Ἡ ἀντιπολιτευομένη φιλοτριστικὴ Παλιγγενεσία συνοδεύει τὴν εἶδηση με ἐπικρίσεις ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως:

Ἡ χρηστὴ Κυβέρνησις ἔβαλε τὴν χεῖρα καὶ ἐπὶ τῶν χαρίτων πρὸς καταδίκους. Ὅλα εἰς ἐνέργειαν οἱ νέοι ἄνδρες, ἵνα πλάσωσι νέον κόμμα. Κατ' ἀρχὰς δειλῶς, ποῦ καὶ ποῦ ἀνεφαίνετο ἀνὰ μία χάρις. Χθὲς, ἴσως διότι ἐξηγνήθησαν αἱ διδασκαλικαὶ ἀπολυμάνσεις, ἐξεφουρνίσθησαν διὰ μᾶς δώδεκα πρὸς διαφόρους πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς καταδίκους. Ὁ κ. Σωτηρόπουλος ἔρχεται εἰς ἐπικουρίαν τοῦ κ. Εὐταξία ὡς πιστὸς σύντροφος. Ἐκαστος μὲ τὴν σειράν του.

Ὁὐτῶ ἀπενεμήθη χάρις εἰς τὸν Νικόλαον Παπαδιαμαντόπουλον καταδικασθέντα τῷ 1890 εἰς πενταετὴ φυλάκισιν ἐπὶ πλαστογραφία. Εἰς τὸν Γιώργον Παπαδιαμάντην ἐπὶ λαθρεμπορία εἰς διετὴ φυλάκισιν τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1892 [...] ³⁵

Στις 18.10 ὁ Αλέξανδρος γράφει μια ἐπιστολή που δὲν σώθηκε καὶ ἐμβάζει πάλι 50 δρχ. στὸν ἀδελφὸ του. Ἡ σύζυγος του Γιώργου με τὸ μωρό ἔχει ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴ Σκιάθο, ἀγνωστο πότε, καὶ πρόκειται τώρα να φύγουν κι οἱ τρεῖς για τὸ νησί. Ὁ Γιώργος γράφει στις 22.10, ἐπιφορτίζοντας τὸν Αλέξανδρο να πληρώσει ἕνα χρέος του, ὑπαινισσόμενος ὅτι δὲν θὰ εἶναι αὐτὴ ἡ τελευταία συνδρομὴ του:

Χθὲς ἔλαβα τὴν ἀπὸ 18 τρέχοντος καὶ τὰς 50 δρ. Ἀκόμη δὲν ἡμπορῶ νὰ συνέλθω.

Θὰ σὲ παρακαλέσω νὰ οἰκονομήσῃς ἀκόμη 25 δρ. νὰ στείλῃς εἰς τὸν Ν. Δημητριάδην, διὰ νὰ τὰς δώσῃ εἰς τὸν Ἐπιστάτην τῶν φυλακῶν παρὰ τοῦ ὁποίου τὰς ἔλαβα διὰ νὰ εὐκολύνω τὰς πολλὰς ἀνάγκας μου, καὶ εἶθε νὰ ἦναι ἡ τελευταία αὐτὴ συνδρομὴ σου, ἐὰν δὲν κατορθώσω ἐγκαίρως νὰ εὐρῶ ἐργασίαν.

Ἄποψε ἀναχωρῶ μετὰ τῆς Κατίγκως καὶ τοῦ μικροῦ διὰ Σκιάθου.

Σὲ ἀσπάζομαι μετὰ τῆς Κατίγκως καὶ τοῦ υἱοῦ μου.

Ὁ ἀδελφός σου
Γ. Παπαδιαμάντης³⁶

Πρόκειται για τὴν τελευταία γνωστὴ ἐπιστολή του. Μνεῖα του θὰ συναντήσουμε ξανά στὴν παπαδιαμαντικὴ ἀλληλογραφία το 1904, ὅταν, δημογραμματεὺς στὴν Πορταριά καὶ πατέρας πέντε τέκνων, «ἔπαθε τὰς φρένας», ἀπολύθηκε ἀπὸ τὴν υπηρεσία

του και «μετέβη φαμιλικῶς» στην Σκιάθο,³⁷ όπου πέθανε το 1905. «Τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα, λευκὴν καὶ μυροβολοῦσαν μετὸ “Χριστὸς Ἄνεστη”, ἐσβήνετο, ἀφήσας τὴσιν ὀρφάνιαν ξοπίσω του, ὁ ταλαίπωρος ἀδελφός μου».³⁸

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αλ. Παπαδιαμάντη, *Αλληλογραφία*, επιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα, Δόμος, 1992, σ. 141, επιστολή 174. Οι επιστολές που εξετάζονται εδώ πρωτοδημοσιεύτηκαν από τον Γιώργο Βαλέτα (Αλ. Παπαδιαμάντη, *Τα Ἄπαντα*, Αθήνα 1954, τ. 5, σσ. 422-426), εκτός από την επιστολή της Αγγελικής της 1.1.1893, που είχε ήδη δημοσιευτεί στο Α. Παπαδιαμάντη *Γράμματα* του Ο. Μερλιέ (1934), και τις επιστολές του Γιώργου της 28.5.1893 και της 1.8.1893, που ανακοινώθηκαν από τον Φώτη Δημητρακόπουλο και την Εύη Σμαρλαμάκη αντίστοιχα και δεν περιλαμβάνονται σε καμιά έκδοση παπαδιαμαντικής αλληλογραφίας.

2. Εφ. *Επιθεώρησις*, 27.9.1892.

3. Εφ. *Επιθεώρησις*, 30.9.1892.

4. Για τον Νεοκλή Αιγιαλειδή, βλ. Ιω. Ν. Φραγκούλα, *Σκιαθίτικα Α'*, Αθήνα, Ιωλκός, 1978, σσ. 291-293. Τα ανώνυμα δημοσιεύματα της Χώρας εντόπισε ο Λ. Βαρελάς ο ίδιος εξακριβώσε την ταυτότητα του συντάκτη: βλ. «Ολίγα ακόμη άγνωστα παπαδιαμαντικά», *Μικροφιλολογικά* 45 (Άνοιξη 2019) 6.

5. Για τον Κωνίνο Μωραϊτή, εκ μητρός θείο και νονό του Παπαδιαμάντη, τρεις φορές δήμαρχο Σκιάθου, βλ. Ιω. Ν. Φραγκούλα, *Ανερεύνητες πτυχές της ζωής του Αλέξ. Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Ιωλκός, β' έκδοση συμπληρωμένη, 2002, σσ. 46-49, καθώς και το μελέτημα του Λ. Βαρελά (σημ. 4).

6. «Πλήρης άναρχία», *Η Χώρα*, 29.3.1892.

7. «Αί λαθρεμπορικαί σκηναί ἐν Σκιάθῳ», *Η Χώρα*, 30.3.1892.

8. Ο Γ. Φιλάρετος και ο Ν. Δημητριάδης είχαν συνεργαστεί παλαιότερα στη χαλκιδική εφημερίδα *Εύβοια*. Για τον Ν. Δημητριάδη βλ. Ιω. Ν. Φραγκούλα, *Σκιαθίτικα Α'*, σσ. 288-289, και *Ανερεύνητες πτυχές...*, 6.π. (σημ. 5), σσ. 79-81.

9. «Τὰ ἐν Σκιάθῳ», *Η Χώρα*, 2.4.1892.

10. «Τὰ ἐν Σκιάθῳ. Ἄλλη ἀφήγησις. Ἀνακριτὴς εὐσυνείδητος ἄς τὰ ξελαναρίσῃ», *Ακρόπολις*, 9.4.1892. Την επιστολή του Γ. Παπαδιαμάντη ανακάλυψε και αναδημοσίευσε ο Φ. Α. Δημητρακόπουλος, βλ. «Λαθρεμπόριο στη Σκιάθο το 1892 και ένα σχετικό άρθρο του Γεωργίου Παπαδιαμάντη», *Παπαδιαμαντικά Τετράδια 1* (1992) 129-132. Ο Δημητρακόπουλος δεν συνδέει τις λαθρεμπορικές ταραχές με τις κατοπινές δικαστικές περιπέτειες του Γιώργου.

11. Ενωσί ένα δημοσίευμα εκτάκτου ανταποκριτού από τον Βόλο με τίτλο «Ο Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης» (*Ακρόπολις*, 11.4.1892), το οποίο προφανώς αποδίδει στον Γ. Παπαδιαμάντη.

12. «Αί ἐν Σκιάθῳ σκηναί καὶ ὁ κ. Φιλάρετος», *Η Χώρα*, 15.4.1892.

13. Βλ. Λ. Βαρελά, «Ολίγα ακόμη άγνωστα παπαδιαμαντικά», 6.π. (σημ. 4), σ. 6.

14. Βλ. Αλ. Παπαδιαμάντη, *Ἄπαντα* («Δόμος») 5.312-3· Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου - Λαμπρινῆς Τριανταφυλλοπούλου, «Ζητήματα δημόσιας παπαδιαμαντικής αλληλογραφίας. Δύο άγνωστα επιστόλια του Παπαδιαμάντη», *Νέα Εστία* 1808 (Φεβρ. 2008) 338-353, και Λάμπρου Βαρελά, «Για ποιον ερίζουν ο Παπαδιαμάντης και ο Αίολος (1887)», *Μικροφιλολογικά* 43 (Άνοιξη 2018) 42-46.

15. Βλ. Λ. Βαρελά, «Ολίγα ακόμη άγνωστα παπαδιαμαντικά», 6.π. (σημ. 4).

16. Μπόεμ, «Σύγχρονοι Έλληνες συγγραφείς - Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης», *Το Άστυ*, 26-27.3.1893.

17. *Αλληλογραφία*, επιστολή 175, σ. 142.

18. Για τον Γεώργιο Δημητριάδη, βλ. Παπαδιαμάντη, *Ἄπαντα*, 5.337-338 και Ιω. Ν. Φραγκούλα, *Σκιαθίτικα Α'*, σ. 290.

19. *Αλληλογραφία*, επ. 176, σσ. 142-143.

20. Στο χρονολόγιο του Φ. Δημητρακόπουλου μεταξύ των συμβάντων του 1893 αναφέρεται εσφαλμένα: «Ο αδελφός του Γεώργιος εμπλέκεται πάλι σε δίκες γιατί χειροδίκησε εναντίον ενός δικαστικού κλητήρα στον Βόλο όπου εργαζόταν» (*Λεύκωμα Παπαδιαμάντη, Σκιάθος, Αναπτυξιακή ΔΕ*, 2001, σ. 114).

21. Ο «δήμαρχεύων» είναι ο πάρεδρος που αντικαθιστούσε τον απόντα δήμαρχο. Στις δημοτικές εκλογές του 1891 α' πάρεδρος του δήμου Σκιάθου εξελέγη ο Σαραφιάνος Θωμά Ιωάννου (βλ. Φραγκούλα, *Σκιαθίτικα Γ'*, σ. 59). Πρόκειται για τον Σαραφιάνο, τον γιο του «γέρω Θωμαδάκη» στο διήγημα «Η νοσταλγία του Γιάννη», το οποίο ανακάλυψε ο Νίκος Σαραντάκος. Βλ. και Φραγκούλα, *Ανερεύνητες πτυχές...*, 6.π. (σημ. 5), σσ. 149-150.

22. *Αλληλογραφία*, σσ. 143-144, επ. 177.

23. Πιθανώς ταυτίζεται με τον Α. Μετζέλο, που μαζί με τον Γ. Παπαδιαμάντη κι άλλους Σκιαθίτες δήλωναν το 1890 ότι κατά τις βουλευτικές εκλογές υπηρέτησαν την αντιπολίτευση ως ανεξάρτητη ομάδα: βλ. Λ. Βαρελά, «Ολίγα ακόμη...», 6.π., σ. 5. Πιθανολογώ επίσης ότι πρόκειται για συγγενή του

Ευσταθίου Α. Μετζέλου, που τηλεγράφησε τα συμβάντα στην Χώρα. (Δεν γνωρίζω αν οι δύο τύποι του ονόματος λέγονταν στη Σκιάθο ή αν ο ένας οφείλεται σε τυπογραφικό λάθος.)

24. «Πρώτη λεπτομερής έκθεσις τῶν ἐν Σκιάθῳ συμβάντων. Λαθρεμπορικὴ ἑταιρία ἀπὸ φίλους τοῦ Δημάρχου», *Ακρόπολις*, 7.4.1892. Για την ανώνυμη αυτή ανταπόκριση έκανε πρώτος λόγο ο Λ. Βαρελάς στο παραπάνω μελέτημά του. Ο ίδιος εντόπισε κι έθεσε υπόψη μου την επιστολή του Ν. Δημητριάδη στην εφ. *Παγασαί* (16.4.1892), στην οποία αποκαλύπτεται η ταυτότητα του ανώνυμου ανταποκριτή. Τον ευχαριστώ γι' αυτό, καθώς και για τη θεώρηση του κειμένου και τις πολύτιμες υποδείξεις του.

25. Την επιστολή ανακάλυψε ο Φ. Δημητρακόπουλος στο Αρχείο Μερλιέ και την ανακοίνωσε στα *Παπαδιαμαντικά Τετράδια 1* (Πρωτοχρονιά 1992) 133.

26. *Αλληλογραφία*, επ. 178, σ. 145.

27. Ο Σωτήριος Οικονόμου, πρώτος εξάδελφος του Παπαδιαμάντη.

28. *Αλληλογραφία*, επ. 179, σ. 145.

29. Την επιστολή δημοσίευσε η Εύη Σμαρλαμάκη, μαζί με φωτοτυπία του πρωτοτύπου και πληροφορίες για την προέλευση του ντοκουμέντου: βλ. «Αποκλειστικό: Ανέκδοτη επιστολή προς τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη από τον αδερφό του Γεώργιο (Βόλος, 1η Αυγούστου 1893)», *Θράκα 1* (Φθινόπωρο 2013) 3-4.

30. *Αλληλογραφία*, επιστολές 180 και 181, σσ. 145-146.

31. Στην επιστολή 180 η πρεσβυτέρα, που γράφει ανορθόγραφα, κάνει λόγο για κάποιες κάλτσες που ο Σωτήρης έστειλε με τον «Γρηγόρη τῆς συραϊνός». Οι εκδότες της παπαδιαμαντικής αλληλογραφίας Γ. Βαλέτας και Εμμ. Μοσχονάς γράφουν εσφαλμένα τῆς Ούρανίας. Ο Τριανταφυλλόπουλος αναρωτιέται στον πίνακα προσώπων της έκδοσής του (σ. 239) ποιος είναι ο Γρηγόρης της Σεραϊνός κι αν πρόκειται για παραδρομή αντί του «Ούρανιός». Κανείς από τους γιους της αδελφής του Παπαδιαμάντη Ουρανίας δεν λεγόταν Γρηγόρης. Πρόκειται για τον δευτερανιψιό του Παπαδιαμάντη Γρηγόριο Επιφανίου Καλοειδή η μητέρα του Σεραϊνιά (ή Σεραϊνιά) ήταν αδελφή του Σωτήρη Οικονόμου, πρώτη εξαδέλφη δηλαδή του Παπαδιαμάντη. Για τον ίδιο Γρηγόρη γίνεται λόγος και στις παλαιότερες επιστολές 159α και 165. Βλ. «Παπα-Γρηγόρης Ε. Καλοειδής» στις *Ανερεύνητες πτυχές...* του Φραγκούλα, σσ. 61-62.

32. Τα «προηγούμενα» είναι προφανώς τα έγγραφα για τα οποία είχε κάνει λόγο ο Γ. Δημητριάδης.

33. *Αλληλογραφία*, επ. 182, σσ. 146-147.

34. «Βασιλικαί χάριτες», *Ακρόπολις* 13.10.1893.

35. «Καί βασιλικαί χάριτες», *Παλιγγενεσία* 13.10.1893. Η είδηση δημοσιεύτηκε την ίδια ημέρα και στην *Εφημερίδα*, την *Πρωία*, ίσως και αλλού.

36. *Αλληλογραφία*, επ. 183, σ. 147.

37. *Αλληλογραφία*, επ. 201 και 202, σσ. 156-157.

38. «Νεκράνθεμα», *Ἄπαντα*, 4.578.24-26.

Λαμπρινή Τριανταφυλλοπούλου

Ἡ «συντέκνισσα» καὶ ἡ «κουμπάρα»

Ὁ Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις σὲ μιὰ ἐκτενὴ παρενθετικὴ παράγραφο τῆς *Γενικῆς Γλωσσικῆς* του (σελ. 106) μνημονεύει τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη «Ἡ Συντέκνισσα». Παραθέτω τὶς δύο πρώτες συντακτικὲς περιόδους τοῦ Γ. Ν. Χ. γιὰ νὰ κατανοηθεῖ τὸ παπαδιαμαντικὸ ἀπόσπασμα:

(Ἐπ' ἐσχάτων δ' ὁμως ἔνεκα τῆς πρὸς νεωτερισμοὺς νοσηρᾶς τάσεως ἐνίων παρατηρεῖται οὐ μόνον νωθρότης τὶς καὶ ἀφιλοτιμία περὶ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ αὐτόχροημα ξενολατρεία καὶ προτίμησις τῶν ξένων λέξεων. Οὕτω λ.χ. ἔγραψαν στόφα ἀντὶ ὕλη, ντισσονάντσες ἀντὶ διαφωνία, κονκλουζία ἀντὶ συμπέρασμα κττ. κττ.)

Ἀκολουθοῦν ἄλλα παραδείγματα ξενισμῶν καὶ ἡ παρενθετικὴ παράγραφος καταλείπεται μετὸ ἀπόσπασμα τοῦ παπαδιαμαντικοῦ διηγήματος:

Ἄξιοσημείωτα εἶναι ὅσα ἔγραψε περὶ τούτων ὁ μακαρίτης Παπαδιαμάντης ἐν τῷ διηγήματι «Ἡ Συντέκνισσα». «Ἐἶχε ζήσει εἰς τὰ ἡμερα βουνὰ τὰ ἐγγὺς τῆς πολίχνης, ὅπου ὁ

παράσιτος νεωτερισμός ακόμη δεν είχε ποδάρια διὰ ν' αναρριχηθῆ, ὠνόμαζε τὸ πιάτο **πινάκι**, τὴν σουπιέρα* **λοπάδα**, τὸ μπαρμποῦνι **τριγλί**, τὸ τσεκούρι **ἄξιναρι**, τὴν πουλάδα **νοσσίδα**, καὶ τὴν κουμπάρα εἰς τὴν ὁποίαν ὠμίλει τὴν προσηγόρευε **συντέκνισσα**».).

Ἔσα ἀντέγραφα ἀνήκουν στὸ Στ' κεφάλαιο τῆς Γενικῆς Γλωσσικῆς ποῦ τιτλοφορεῖται «Ἡ ἀνάμειξις ἐν τῇ γλώσσῃ».

Τὸ εὐτύχημα γιὰ τὸν Κρητικὸ γλωσσολόγο καὶ τὸν Σκιαθίτη διηγηματογράφου εἶναι ὅτι δὲν διαβάζουν σημερινὰ ἑλληνικὰ ἔντυπα.

*Ὁ Γ. Ν. Χ. ἐκ παραδρομῆς γράφει *σκουτέρα*.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Καβαφικά γενεαλογικά Ὁ Ηλίας Τανταλίδης καὶ ἡ οικογένεια Καβάφη

Ὁ Καβάφης στὴ γενεαλογία του ἀναφέρει ὅτι ὁ παππούς του Ἰωάννης «εγενήθη τὸ 1782 στὰ Ψωμαθειά, Κ/πόλεως κι ἐκεῖ πέθανε τὸ 1842, [...] εἶναι θαμμένος στὴν Ζωοδόχου Πηγῆ στὴν Κωνσταντινούπολι, ὁ τάφος του σώζεται».¹ Τα χειρόγραφα με τὴ γενεαλογία ποῦ εἶχε συντάξει ὁ Καβάφης καθὼς καὶ τὸ ἀντίστοιχο του ἀδελφοῦ του Τζων εἶναι σήμερα ψηφιοποιημένα ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Καβάφη καὶ προσιτὰ στο κοινό: Ἀρχεῖο Καβάφη, Φάκελος 25, Υποφάκελος 2, Τεκμήριου 0004 [GR-OF CA CA-SF02-S02-F25-SF002-0004 (464)].

Εἰς ἐπιμετρωθούμε σε δύο συγγενεῖς του Καβάφη, στὸν παππού του Ἰωάννη Πέτρου Καβάφη καὶ στὴ θεία του Μαρία Καβάφη Πιτ(τ)αρίδου. Γιὰ τὴ θεία του αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ εἶχε ἀκούσει περισσότερα ὁ Καβάφης, γιὰτὶ ἡ κόρη τῆς Ἀμαλία Πιταρίδου-Πάππου ἦταν ἡ νονὰ του. Γιὰ τοὺς δύο αὐτοὺς συγγενεῖς του Καβάφη ὁ Ηλίας Τανταλίδης εἶχε γράψει ἐπιτάφια ποιήματα, τὰ ὁποῖα ἀναδημοσιεύονται παρακάτω. Στὸ ἕνα μάλιστα διευκρινίζεται καὶ τὸ ἔτος θανάτου του παππού του Καβάφη. Στὴ γενεαλογία ὁ Καβάφης εἶχε γράψει ἀρχικὰ 1844, μετὰ τὸ ἐσβησε, ἔγραψε ἄλλη χρονιά, τὴ διόρθωσε καὶ αὐτὴ καὶ τελικὰ ἔγραψε ἕνα 2, δηλαδὴ ὅτι ὁ παππούς του πέθανε τὸ 1842, ἀλλὰ αὐτὴ εἶναι λανθασμένη χρονολογία σύμφωνα με τὸ ποίημα τοῦ Τανταλίδου. Αὐτὴ τὴ λανθασμένη πληροφορία μάλλον τὴν ἔδωσε στὸν Καβάφη ἡ θεία του καὶ μικρότερη κόρη του Ἰωάννη, Ροζάνδρα Πλέσσου, ὅταν ὁ Καβάφης ζοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολι στα 1882-1885 καὶ συντάξε αὐτὴ τὴ γενεαλογία με παράκληση καὶ προτροπὴ τοῦ ἀδελφοῦ του Τζων.

Ὁ ποιητὴς Ηλίας Τανταλίδης (Κωνσταντινούπολι 1818 - Χάλκη 1876) μας εἶναι πιὸ γνωστός ὡς ὁ τυφλὸς καθηγητὴς στὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης καὶ δάσκαλος καὶ μέντορας τοῦ Γ. Μ. Βιζυηνού. Τα πιὸ γνωστὰ του ποιήματα ποῦ ἔχουν ἐπιβιώσει ὡς σήμερα εἶναι τὰ παιδικὰ «Ἐνας γάτος χοντρός» καὶ «Μια ωραία πεταλούδα» (τὸ δεύτερο εἶναι διασκευὴ ἀπὸ ρωσικὸ ποίημα). Ὁ Τανταλίδης σπούδασε ἀρχικὰ στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολὴ τῆς Σμύρνης, ἐνῶ με τὴν ἐπιστροφὴ του στὴν Κωνσταντινούπολι, τὸ 1837, ἦταν οἰκοδιδάσκαλος στὸ σπίτι τοῦ Στέφανου Καραθεοδωρή. Στα ἕξι χρόνια ποῦ ἔμεινε στὸ ἀρχοντικό του Καραθεοδωρὴ ἔγραψε καὶ τὴν πρώτη του ποιητικὴ συλλογὴ *Παίγνια ἢ ποιήματα διάφορα*, τὰ ὁποῖα ἐκδόθηκαν στὴ Σμύρνη τὸ 1839. Ἡ προστάτιδά του Λουκία Καραθεοδωρὴ τὸν βοήθησε νὰ πάει στὴν Ἀθῆνα καὶ νὰ σπουδάσει στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀπὸ ὅπου ἀποφοίτησε. Ὅταν ἐπέστρεψε στὴν Κωνσταντινούπολι, διορίστηκε στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης καὶ δίδαξε ἐκεῖ γιὰ 30 χρόνια.

Τὸ 1845 ἔχασε ὀλοκληρωτικὰ τὴν ὄρασή του, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ συνεχίσει τὸ διδακτικὸ καὶ συγγραφικὸ ἔργο του. Ἡ δεύτερη ποιητικὴ συλλογὴ του με τὸν τίτλο *Ἰδιωτικὰ στιχογραφήματα* ἐκδόθηκε στὴν Τεργέστη τὸ 1860. Εἰς περιλαμβάνονται καὶ ποιήματα σε ἀρχαῖζουσα γλώσσα. Στὴν ἐνότητά με τὰ ἐπιτύμβια ποιήματα βρίσκουμε καὶ τὰ «Ἐἰς Ἰωάννην Πέτρου Καβάφη» καὶ «Ἐἰς τὴν αὐτοῦ θυγατέρα μεθ' ὥρας οκτῶ κοιμηθῆσαν».² Δὲν ξέρουμε τὸν λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Τανταλίδης παρακινήθηκε νὰ γράφει αὐτὰ τὰ ἐπιτύμβια ποιήματα· μήπως τὸ γεγονός ὅτι πατέρας καὶ κόρη πέθαναν με διαφορά οκτῶ ὡρῶν; Ἢ μήπως ὁ ποιητὴς γνώριζε τὴν οικογένεια Καβάφη, ποῦ ἦταν ἴσως ἀπὸ τὶς σημαντικὲς οικογένειες τῆς Κωνσταντινούπολης; Τεῖνω νὰ δεχτῶ τὴ δεύτερη ὑπόθεση, γιὰτὶ τὰ περισσότερα ποιήματα τῆς συλλογῆς ἀπευθύνονται σε ἐπιφανὴ πρόσωπα τῆς Κωνσταντινούπολης.³ Ἡ ταφὴ του παππού καὶ τῆς θείας τοῦ Καβάφη ἐγένετο στὸ νεκροταφεῖο τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, δηλαδὴ στὸ Μπαλουκλί, ὅπου ἔχουν ταφεῖ καὶ οἰκογενειακοὶ πατριάρχες.

Σε δημοσίευμα κάποιου Ε. Σ. Διαβάτη στὴν εφ. *Νεολόγος* τῆς Πόλης (14/26.6.1875), σε μονόστιχο ἀρθρο με τίτλο «Ἄρτος καὶ πενία», ὁ συγγραφέας ἀναφέρει ὅτι «διερχόμενος τὴν μεγάλη ὁδὸν τοῦ Γαλατὰ ἐστὴν προ μεγάλης συρροῆς ἀνθρώπων ἔξωθεν νεοδημῆτου κλιβάνου κατὰ τὰ *Καβάφικα*».⁴ Γνωρίζουμε ὅτι, ὅταν ἡ Χαρίκλεια Φωτιάδου ἀντρεῦτηκε τὸν Πέτρο Καβάφη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι, πέρασε στὴν ἀσιατικὴ ἀκτὴ, στὸ Πέραν, καὶ ἐξῆσε στὸ πατρικὸ σπίτι τοῦ ἀντρα τῆς. Τὸ 1875, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πέτρος Ἰωάννη Καβάφης εἶχε πεθάνει, οἱ εταίρειες ποῦ εἶχε ἰδρύσει μαζί με τὰ ἀδελφία του καὶ τοὺς γαμπρούς του ἀνθίζαν στὴν Ἀγγλία. Οἱ Καβάφηδες ἦταν γνωστοὶ μεγάλοι ἐμπόροι καὶ, ὅπως ἦταν φυσικὸ, μιὰ περιοχὴ κοντὰ ἢ γύρω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ παππού Καβάφη λεγόταν «Καβάφικα». Ὁ δεσμός τῆς οικογένειας Καβάφη με τὴν ἐκκλησία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ «ἀρχιερατικὸ μνημόσυνο [εν] Βαλουκλίῳ Ζωοδόχου Πηγῆς» γιὰ μιὰ Κορνηλία Π. Καβάφη, ποῦ πέθανε στὴν Χίο. Ἡ ἀγγελία τοῦ μνημόσυνου δημοσιεύτηκε στὴν εφημερίδα *Κωνσταντινούπολις* (14.6.1903) καὶ τὴν υπογράφει ἡ τεθλιμμένη μητέρα.⁵ Δυστυχῶς δὲν μπόρεσα νὰ τοποθετήσω αὐτὴ τὴ συγγενὴ στὸ οἰκογενειακὸ δέντρο τοῦ Κ. Π. Καβάφη.

Με βάση τὴν πληροφορία ποῦ μας δίνει ὁ Τανταλίδης, μπορούμε νὰ εἴμαστε πιὰ σίγουροι ὅτι ὁ παππούς του Καβάφη πέθανε τὸ 1844, δηλαδὴ ὅπως εἶχε γράψει ἀρχικὰ ὁ τελευταῖος στὴ γενεαλογία. Τὸ ἔτος θανάτου τῆς θείας τοῦ Καβάφη παραμένει τὸ ἴδιο καὶ στὴ γενεαλογία καὶ στὸ ποίημα τοῦ Τανταλίδου. Ὁ Καβάφης δὲν πρέπει νὰ γνώριζε αὐτὰ τὰ ποιήματα, γιὰτὶ δὲν τὰ ἀναφέρει.

Μεταφέρουμε ἐδῶ τὰ δύο ἐπιτάφια ποιήματα τοῦ Η. Τανταλίδου ἀπὸ τὴν πολύτιμη ἱστοσελίδα τῆς «Ἀνέμης», διατηρώντας τὴν ὀρθογραφία τοὺς ἀλλὰ μονοτονίζοντάς τα.

Ἐἰς Ἰωάννην Πέτρου Καβάφη,
κειμένον περὶ τὴν Ζωοδόχον Πηγῆν
1844, Δεκεμβρίου 29

Τίς ὀ ενθάδε νεκρός; – Ἰωάννης ὁ Πέτρου Καβάφη,
Ὅστις διήνυσ' ἐν γῆ τὸν ἐπίκηνον βίον οσίας,
Πρὸς οὐρανὸν ἀποβλέπων καὶ ζῶν ὡς ἐκεῖνου πολίτης.
Σύζυγος ἦν ἐρατὸς καὶ πατὴρ ἀγαθός, γεγηθότως
Περὶ τὴν τράπεζαν τέκνων καὶ ἐγγόνων ἰδῶν εὐκληρίαν.
Πλὴν ἐκ τοῦ μέσου αὐτῶν ἐκ μελαίνης κηρὸς ἀνηπάγη
Πρὸς τὸν ἀκῆρατον βίον πρεσβύτης, ὃν ἔκπαλ' ἐπόθει,
Πρὶν θυγατρός προσφιλοῦς ἐπικλαύση τὸν ἄωρον πότμον,
Ἐπιθανούσης αὐτίκα, κἀνθάδε πλησίον κειμένης.
Ἀλλὰ παρέρχου, θνητέ, καὶ τοῦ βίου τοῦ μάταιον σῖνες.

Ηλίας Τανταλίδης

Εις την αυτού θυγατέρα, μεθ' ώρας οκτώ κοιμηθείσαν

Αύτη εκείνη ΜΑΡΙΑ, γυνή Μανουήλ Πιτταρίδου,
Κόνις ψυχρά υπό τήνδε την πλάκα την άχαριν εϋδει,
Γείτων πατρός σεβαστού, προ μηδ' όλης ημέρας θανόντος.
Έτι γαρ ούτος νεκρός εθρηγείτο εντός των δωματων,
Η δ' ετελεύτα· και μόνη πασών θυγατέρων πατέρα
Ούτε θανόντα εδάκρυσεν, ούτ' εδακρύθη θανούσα,
Πλην τα εν τούτοις οικτρά· αλγεινόν δε το δίνεκρον πάθος!
Πένθος εχόμενα πένθους και θρήνοι τους θρήνους νικώντες,
Παρά δε πρόσφατον τάφον σκαπτόμενος πρόσφατος άλλος.
Πάμφωνος ήν συναυλία θρηνούτων πατέρα, μητέρα,
Πάππον, γυναίκα, αδελφήν, πενθερόν, θυγατέρα και άνδρα.
Συ δ' επιστάς, παροδίτα, επίσπεισον φόρον δακρύων,
Και παραμείβων ειπέ· - Αιώνι' αμφοτέρων η μνήμη!¹⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δημοσιεύτηκε στο *Λεύκιμα Καβάφη* 1863-1910, επιμ. Λένα Σαββίδη, Αθήνα, Ερμής, 1983, σ. 15. Την ίδια περίπου πληροφορία μεταφέρει και ο Βαγγέλης Καραγιάννης στο βιβλίο του *Σημειώσεις από την Γενεαλογία του Καβάφη*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1983.

2. Τα ποιήματα αυτά τα αποδελτιώνει και ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος, *Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη* 1886-2000, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2003, σ. 459 (Δ1. Δ2.)

3. Για την τάση αυτή, ποιητές να γράφουν και να αφιερώνουν ποιήματά τους σε πάτρωνές τους, βλ. Κομνηνή Δ. Πηδώνια, «Ανώνυμο επιθαλάμιο ποίημα κατά μίμηση ποιήματος του Ηλία Τανταλίδη», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης* (ΕΕΦΣΠΘ), περίοδος Β', τχ. 8, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 175-181. Αλλά και ο μαθητής του Τανταλίδη Γ. Μ. Βιζυηνός, ακολουθώντας το παράδειγμά του, γράφει στη συλλογή του *Ατθίδες αύραι* εγκωμιαστικά ποιήματα για τον προστάτη του· π.χ. «Γεωργίω Ζαρίφη τῷ σεβαστῷ κηδεμόνι» και «Ελένη Γ. Ζαρίφη. Τῇ σεβαστῇ προστάτιδι».

4. Ευχαριστώ τον Λάμπρο Βαρελά για την πληροφορία.

5. Ευχαριστώ την κ. Αναστασία Τσαπανίδου για την πληροφορία. Σημειώνω ότι στην εφ. *Κωνσταντινούπολις* ο Καβάφης είχε δημοσιεύσει το 1893 το άρθρο του «Λάμμα».

6. Ηλίας Τανταλίδης, *Ίδιωτικά στιχουργήματα*, Εν Τεργέστη, Τύποις του Αυστριακού Λούδ, 1860, σ. 248-249.

Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού

«Το στεφάνι», ένα (αθησαύριστο;) σονέτο του Παύλου Γνευτού για τον θάνατο του Ελευθερίου Βενιζέλου

Στο φύλλο της 19^{ης} Απριλίου 1936, έναν ακριβώς μήνα μετά την αγγελία θανάτου του μεγάλου κρητικού πολιτικού, δημοσιεύεται στην εφ. *Παρατηρητής* της Λεμεσού, σε στήλη με την επιγραφή «Θλιμμένη Μούσα», ένα θρηνητικό σονέτο για τον Βενιζέλο.¹ Έχει τίτλο «Το στεφάνι», είναι γραμμένο στη δημοτική και υπογράφεται από τον Παύλο Γνευτό. Μεταφέρουμε εδώ το ποίημα στο μονοτονικό, κρατώντας όμως την ορθογραφία της αρχικής δημοσίευσης:

Το στεφάνι

Ξένα τραγούδια τόσα τραγουδούσα
Και θλιβερό είνε τώρα το δικό μου.

Έλα κοντά βοήθησέ τη, Μούσα,
Τη λύρα μου να κρούσω το σκοπό μου.

Νεράιδα του γιαλού, πενθηφορούσα,
Ήρτε, της μίλησα, είπε - ναι κ' εχάθη
Και τα μαργαριτάρια που ζητούσα
Μου τα 'φερεν απ' των γιαλών τα βάθη.

Και τα περνά σ' ένα χρυσό συρίτι
Με φυλλαράκια ελγιάς απ' τη χώρα
Της Ολυμπίας κ' από τον Ψηλορείτη.

Και το στεφάνι το 'πλεξα και τώρα
Βρεγμένο από τα δάκρυά μας το στέλλω
Για το νεκρό σου, Λευτέρη Βενιζέλο.

Ο Παύλος Γνευτός (Σύμη 1861 - Αλεξάνδρεια Αιγύπτου 1956) έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στην Αλεξάνδρεια. Σπούδασε ιατρική στην Αθήνα και στη Γερμανία και εργάστηκε ως παιδίατρος στην Αλεξάνδρεια. Ξεκίνησε τη λογοτεχνική του πορεία με πολυάριθμες μεταφράσεις ποίησης από τα γερμανικά (ήταν ένθερμος θαυμαστής του Heine, του οποίου ποίημα μετέφρασε και δημοσίευσε ήδη το 1895),² από τα γαλλικά³ και τα αραβικά.⁴ Δημοσίευσε τρεις ποιητικές συλλογές (*Μαύρα ρόδα*, 1925· *Εσπερινά*, 1930· *Μυστικές λειτουργίες*, 1937) καθώς και συλλογή ροδίτικων δημοτικών τραγουδιών (*Τραγούδια Δημοτικά της Ρόδου*, 1926). Τον κύκλο του έργου του συμπληρώνει το σύγγραμμα *Η επιστήμη και το πρόβλημα της ζωής* (1926).

Το ποίημα που παρουσιάζεται εδώ δεν δημοσιεύεται στις *Μυστικές λειτουργίες*, συλλογή που δημοσιεύθηκε το 1937 και περιέχει, σύμφωνα με το εσώφυλλό της, κείμενα τα οποία ο Γνευτός έγραψε την περίοδο 1930-34.⁵ Στη συνέχεια δεν εξέδωσε άλλη ποιητική συλλογή, αν και συνέχισε να δημοσιεύει (λ.χ. σε περιοδικά της Κύπρου εντοπίστηκαν άλλα τέσσερα ποιήματά του).⁶

Δεν γνωρίζουμε αν η εμφάνιση του σονέτου στον φιλοβενιζελικό *Παρατηρητή* του Πάνου Φασουλιώτη⁷ αποτελεί την πρώτη δημοσίευση ή αναδημοσίευση από άλλο έντυπο. Δεν αποκλείεται ο Γνευτός να είχε επαφές με τον Φασουλιώτη. Δεν γνωρίζουμε τις πολιτικές πεποιθήσεις του, αν και είναι γνωστό ότι η ελληνική παροικία στην Αίγυπτο (ειδικά στην Αλεξάνδρεια) προσέκειτο στον χώρο του βενιζελισμού.⁸ Όμως υπάρχουν ενδείξεις ότι ο στενός οικογενειακός κύκλος του Γνευτού ανήκε μάλλον στο βασιλικό στρατόπεδο.⁹

Ο Γνευτός θεωρούνταν από τους σύγχρονούς του σημαντικό ανάστημα των ελληνικών γραμμάτων, τουλάχιστον στην Αίγυπτο.¹⁰ Βραβεύθηκε από την Ακαδημία Αθηνών στη συνεδρία της 30ής Δεκεμβρίου 1947, «μετά γνώμην της τάξεως γραμμάτων και τεχνών», «διά το λογοτεχνικόν έργον και την πατριωτικήν του πνοήν». Στην ίδια συνεδρία βραβεύθηκαν, μεταξύ άλλων, η Αθηνά Ταρσούλη, ο επίσης αιγυπτιώτης Σταύρος Σταυρινός και (σε άλλη κατηγορία βραβείων) η αγωνίστρια της Εθνικής Αντίστασης Λέλα Καραγιάννη και η «Φανέλλα του Στρατιώτου».¹¹

Η στάση του απέναντι στον Καβάφη φαίνεται να ήταν μάλλον αμφίθυμη, αν όχι απορριπτική, παρά το γεγονός ότι οι δύο (μαζί με τον αντικαβαφικό Ι. Γκίκα) συνδέονταν φιλικά για χρόνια.¹² Ο Γνευτός ήταν αποδέκτης δύο καβαφικών συλλογών (το 1911 και το 1916),¹³ ενώ χάρισε με τη σειρά του στον Καβάφη τις δύο πρώτες συλλογές του με αφιέρωση.¹⁴ Αν και αναφέρεται ότι ο Γνευτός «ανήκε στον κύκλο των φίλων και υποστηρικτών του Κ. Π. Καβάφη»,¹⁵ ο ίδιος αποφεύγει να τοποθετηθεί υπέρ της καβαφικής ποίησης (λ.χ. στο αφιέρωμα του αθηναϊκού περιοδικού *Νέας Τέχνης*).¹⁶ Αργότερα κατονο-

μάζει τον Καβάφη ανάμεσα στους λογοτέχνες που εκτιμά, αλλά τον τοποθετεί δίπλα στο όνομα του Ι. Γκίκα.¹⁷ Εξάλλου, σύμφωνα με εκτίμηση αλεξανδρινού δημοσιογράφου που συνομίλησε με τον Γνευτό, ο τελευταίος παρουσιάζεται ως «αυστηρός στις διατυπώσεις του και η άρνησή του έφτανε μέχρι τον Καβάφη».¹⁸

Σήμερα ο Γνευτός είναι σχεδόν άγνωστος στο ευρύ κοινό, καθώς «η τρυφερή και λυρική ποίησή του, ξεπεράστηκε από τις νεότερες τεχνολογίες».¹⁹ Το ποίημά του «Το στεφάνι», πιθανότατα αθησαύριστο, ένα λυρικό σονέτο που συνάδει με τα ποιητικά συμφραζόμενα της εποχής του, είναι ένα καλό παράδειγμα της μετριοπαθούς προσωπολατρικής τάσης που περιέβαλλε τον Ελευθέριο Βενιζέλο, εν ζωή αλλά και μετά τον θάνατό του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Παρατηρητής, 19.4.1936, αρ. φύλλου 675, σ. 5.
2. Σύμφωνα με πληροφορία που έδωσε ο ίδιος στον δημοσιογράφο Αλέκο Λιδωρίκη, η δημοσίευση αυτή έγινε το 1905 (σε άλλο σημείο του ίδιου κειμένου όμως αναφέρεται το 1895). Βλ. «Μια συνέντευξη με τον Παύλο Γνευτό», στο Α. Λιδωρίκης, *Η προπολεμική Αίγυπτος και οι Έλληνες*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2005, σσ. 167-168.
3. Το μεταφραστικό του έργο συγκεντρώθηκε το 1946 σε τόμο με τίτλο *Ξένη Λύρα*.
4. Ομάρ Καγιάμ, *Ρουμπαγιάτ*, Αλεξάνδρεια 1918.
5. Το αντίτυπο που συμβουλευθήκα βρίσκεται στο Ε.Λ.Ι.Α. (Αθήνα).
6. Βλ. Νίκος Παναγιώτου, *Ελλάδος κάτοπτρον*, τ. Β', Λευκωσία 2005, σ. 528.
7. Για τον Π. Φασουλιάτη βλ. ενδεικτικά, Αρ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικών λεξικών Κυπρίων 1800-1925*, Λευκωσία 2010, σ. 613.
8. Ο Γνευτός, στη συνέντευξη που έδωσε πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στον Αλ. Λιδωρίκη, αναφέρεται σε συγχαρητήριο γράμμα του Νικολούδη, υπουργού τουρισμού του Ι. Μεταξά. Βλ. Αλ. Λιδωρίκης, *Η προπολεμική Αίγυπτος...*, ό.π. (σημ. 2), σσ. 189-170.
9. Από την άλλη, ο γιος του Γνευτού, Εμμανουήλ Παύλου Γνευτός, αθλητής της προπολεμικής περιόδου, που ανέπτυξε αργότερα κάποια συγγραφική δράση, προτάσσει στα βιβλία του *Ολυμπιάδες και η Ελλάδα* (Αλεξάνδρεια 1947) και *Εικοστή Πέμπτη Μαρτίου* (Αλεξάνδρεια 1949) φωτογραφία του βασιλιά της Ελλάδας Παύλου. Στο άρθρο του Κ. Λιβανού «Παύλος Γνευτός, ο ποιητής, ο άνθρωπος, ο επιστήμων», *Ταχυδρόμος-Αίγυπτος* (Αλεξάνδρεια), 22.3.1963, σ. 2, αναφέρεται ότι μελέτες του «παραμένουν ανέκδοτοι εις χείρας της σύζυγού του, ήτις είχε την πρόθεσιν να τας εμπιστευθεί εις χείρας της Βασιλίσσης, προς έρευναν και έκδοσιν».
10. Βλ. Δ. Δασκαλόπουλος, λήμμα «Παύλος Γνευτός», *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα*, τ. 18, Αθήνα 1996, σ. 401. Σύντομη αναφορά στον Π. Γνευτό υπάρχει και στο Γ. Φ. Πιερίδης, «Τα Νεοελληνικά Γράμματα στην Αίγυπτο», *Κυπριακά Χρονικά* 67 (1971) 16.
11. Ακαδημία Αθηνών, *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, έτος 1947*, τ. 22, Αθήνα 1951, σ. 83. Σύμφωνα με πληροφορία του Λιβανού («Παύλος Γνευτός...», ό.π.), η διαδικασία κρίσης από την Ακαδημία διήρκεσε έναν χρόνο.
12. Βλ. Απ. Κωνσταντινίδης (Πήλιος Ζάγρας), *Βίος* (Αλεξάνδρεια), τχ. 102-107 (Ιούλ. 1959) 8. Σ. Τσίρκας, *Ο πολιτικός Καβάφης*, Αθήνα, Κέδρος, 1971, 2007, σ. 97. Ευχαριστούμε τον κριτικό Αλ. Ζήρα για τις πληροφορίες του.
13. Γ. Π. Σαββίδης, *Οι καβαφικές εκδόσεις (1891-1932)*. Περιγραφή και σχόλιο, Αθήνα, Ίκαρος, 1991 (1966), σ. 221, 229.
14. Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού, *Η βιβλιοθήκη Κ. Π. Καβάφη*, Αθήνα, Ερμής, 2003, λ. 3.88, 3.127.
15. Α. Ζ(ήρας), «Γνευτός Παύλος», *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 424.
16. *Νέα Τέχνη* 7-10 (Ιούλ.-Οκτ. 1924) 91. Σε απαντητική επιστολή του προς τον Μ. Βαϊάνο, που του ζήτησε την άποψή του για τον Καβάφη, περιορίζεται να απαντήσει με υπεκφυγές και αμφιθυμίες όπως: «Εάν έχετε αμφιβολία για έναν ποιητή, μην απευθύνεσθε στους λογίους. Διότι κάθε λόγιος έχει και μία γνώμη, και πολλές φορές και δυο».
17. Αλ. Λιδωρίκης, *Η προπολεμική Αίγυπτος...*, ό.π. (σημ. 2), σσ. 166-171.
18. Βλ. Δημ. Στουπάκης, «Παύλος Γνευτός, ένας αλεξανδρινός ποιητής», *Ταχυδρόμος*, 26.7.1971. Βλ. και Δ. Δασκαλόπουλος, *Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη*, Θεσσαλονίκη, ΚΕΓ, 2003.
19. Βλ. Δ. Δασκαλόπουλος, ό.π. (σημ. 11).

Γιώργος Καζαμιάς

Ελληνικός Μεσοπόλεμος: Ομοερωτισμός, παρακμή (decadence) και ορατότητα στην ποίηση του Μίμη Λιμπεράκη

Πράγματι, οι «νέοι του 1930» προώθησαν δυναμικά τη ρήξη με το «μίζερο» λογοτεχνικό παρόν τους, διαμορφώνοντας, παράλληλα, μια διπλή και αντιφατική ταυτότητα αναφορικά με τον νέο τύπο του έλληνα λογοτέχνη: ήταν «αισχυρότατοι, οι ανικανοποίητοι, οι τυχοδιώκτες της ψυχής και του πνεύματος» και, συγχρόνως, «οι νέοι διανοούμενοι, ανεκδήλωτοι ακόμα και άγνωστοι, που θα αναλάβουν αύριο την πνευματική καθοδήγηση του Ελληνισμού» και θα προώθησουν «μια ελληνική πνευματική αναγέννηση».¹ Η Γενιά του '30, όπως σημειώνει ο Δ. Τζιόβας, αισθητικοποίησε τις βασικές ιδέες του λαϊκού, του χώρου και της ιστορίας, εισήγαγε μια ελληνικότητα δημιουργική που βοήθησε στη συνομιλία του παρόντος με το παρελθόν και επεξεργάστηκε μια αμφίδρομη σχέση με την Ευρώπη.² Σε μια περίοδο με έντονη την πολιτική αστάθεια, τις ταξικές εντάσεις, τη ρευστότητα και τη διαμόρφωση νέων ιδεολογικών ταυτοτήτων, οι λογοτέχνες της γενιάς αυτής φαίνεται να είχαν συνείδηση της ιστορικής τους αποστολής. Το ερώτημα που τίθεται είναι: αν σε αυτή την ομάδα των νέων ελλήνων λογοτεχνών, με πρωτοποριακές φιλοδοξίες και διάθεση να έρθουν σε ρήξη με το παρελθόν, βρίσκει τόπο μια νέα και σύγχρονη αντίληψη αναφορικά με την ομοφυλοφιλία, που συνδέει τον ομοφυλόφιλο έρωτα με τις κοινωνικές και πολιτικές διεκδικήσεις.

Οι ομοφυλόφιλοι ποιητές της γενιάς του '20 και του '30 στην Ελλάδα παρουσιάζουν μία ομοφυλόφιλη κουλτούρα και ευαισθησία, παρ' όλο που οι όροι «ομοφυλόφιλη κουλτούρα» και «ομοφυλόφιλη ευαισθησία» δεν είχαν, ακόμη, πλήρως διαμορφωθεί. Αυτοί οι συγγραφείς θέλησαν να γνωριστούν μεταξύ τους, ενώ εντύπωση προκαλεί το ενδιαφέρον τους για τις διεθνείς εξελίξεις. Διάβαζαν και ανέπτυξαν θεωρητική σκέψη σχετικά με την ομοφυλόφιλη ερωτική ποίηση των προηγούμενων γενεών: του Καβάφη από την Αίγυπτο, του Whitman, του Wilde και των Ουράνιων ποιητών στην Αγγλία, του Stefan George στη Γερμανία, αλλά και των Rimbaud και Verlaine στη Γαλλία.

Τα θεματικά ενδιαφέροντα των ποιητών αυτών, οι μεταφορικές χρήσεις των λέξεων, οι κοινοί τόποι και οι παραδόσεις που εμφανίστηκαν στα έργα τους, αποτελούν πλέον αρχειακό υλικό προς επεξεργασία με σκοπό την πληρέστερη κατανόηση της ομοφυλόφιλης σεξουαλικής ταυτότητας της περιόδου αυτής.³ Ένα από τα κύρια θέματα ήταν ο εκθειασμός του πλατωνισμού, ο οποίος καθιέρωσε τον ομοφυλόφιλο έρωτα στο πλαίσιο των κλασικών μύθων, της συντροφικότητας, της αντρικής αρετής και του ιπποτισμού, και είχε την τάση να μιμείται κλασικές θρησκευτικές ποιητικές φόρμες και φόρμες υψηλής λογοτεχνίας. Ποιητές όπως ο Μίμης Λιμπεράκης αντλούσαν τη θεματολογία τους από κλασικά παραδείγματα ομοφυλόφιλου έρωτα: Δίας και Γανυμήδης, Ποσειδώνας και Πέλοπας, Απόλλων και Υάκινθος, Ηρακλής και Ύλας, Αχιλλέας και Πάτροκλος, Αδριανός και Αντίνοος, Ιωνάθαν και Δαβίδ. Μια άλλη θεματολογία πραγματευόταν την εικόνα του μαρτυρίου και του πόνου του Χριστού και τον θάνατο του συντρόφου, χρησιμοποιώντας ελεγειακό στίχο. Αυτή η ποίηση έτεινε να ακολουθεί τη χριστιανική εικονογραφία ως απόδειξη του ότι η έκφραση του έρωτα από άνδρα προς άνδρα ήταν ενάρετη.

Άλλοι ποιητές, όπως οι Ναπολέων Λαπαθιώτης, Άρης Δικταίος και Μήτσος Παπανικολάου, επέλεξαν να μιλήσουν για τον ομοφυλόφιλο έρωτα αναζητώντας πιο ανοικτές φόρμες ή απλές μπαλάντες, όπου χρησιμοποίησαν πιο λαϊκή γλώσσα, προσδίδοντας ένα ποιητικό αποτέλεσμα που ήταν πιο ερωτικό και άμεσο. Παράλληλα, η εμπειρία της πόλης και του αστικού τοπίου, όπως διαγράφεται μέσα από την ποίησή τους, φαίνεται να κινείται σε μια αρχή αμφισβήτησης των αστικών αξιών. Οι ποιητές αυτοί στο σύνολό

τους, παρά τις όποιες διαφορές τους, είναι μεταβατικοί ποιητές που κινούνται προς μια νέα προοπτική μιας απελευθερωτικής ομοφυλόφιλης υποκουλτούρας.

Η περίπτωση του Μίμη Λιμπεράκη (1880-1967) είναι ενδεικτική μιας ποίησης ομοερωτικής με χαρακτήρα εξελικτικό. Ιδιαίτερα μορφωμένος, γνώστης της ελληνικής και ευρωπαϊκής παράδοσης, πολυμαθής, με ενδιαφέρον για τον ομοφυλόφιλο αισθητισμό, ο Λιμπεράκης διαμορφώνει ένα έργο ανοικτό σε ερμηνείες, συγγένειες και φιλολογικές αναφορές. Η παρουσία του ποιητή στα περιοδικά της εποχής υπήρξε έντονη. Πιο συγκεκριμένα, από το 1901 μέχρι και το 1912 εμφανίζεται σε περιοδικά της Αθήνας, του Πειραιά, της Πόλης και της Αλεξανδρείας, όπως *Το Περιοδικόν μας* του Γ. Βώκου, η *Ζωή* του Α. Μελαχρινού, ο *Ακρίτας* του Σ. Σκίπη, η *Ηγησώ*, ο *Παν* του Α. Καμπάνη και τα αλεξανδρινά *Γράμματα* του Στ. Πάργα. Στα περιοδικά αυτά δημοσίευσε ποιήματα, μικρές πρόζες, αισθητικές μελέτες καθώς και κριτικές και μεταφράσεις από τους Mallarmé, Verlaine, Whitman, Poe και Yeats. Υπογράφει άλλοτε με το όνομά του (Δ. ή Μ. ή Μίμης Λιμπεράκης) και άλλοτε με το ψευδώνυμο «Fingal», που παραπέμπει στον θρυλικό ήρωα και πολεμιστή της Ιρλανδίας. Ως τόπος συγγραφής τις περισσότερες φορές αναφέρεται το Μεσολόγγι. Δύο πεζά («Ηρωική Συμφωνία» και «Κιάρο ντι λούνα», δηλ. Υπό το σεληνόφως) τα έγραψε το 1903 στην Κέρκυρα, ενώ το ποίημα «Ενδυμίον» το 1910 στη Ρώμη. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε τις συγγένειες που δημιουργούνται ανάμεσα στο ποίημα «Ενδυμίον» (1910) του Λιμπεράκη και στο «Ενώπιον του αγάλματος του Ενδυμίονος» (1916) του Καβάφη. Και στα δύο αυτά ποιήματα η ομοφυλόφιλη ταυτότητα συνδέεται άρρηκτα με το αρχαίο και ελληνορωμαϊκό παρελθόν, με τρόπο ώστε οι ομοφυλόφιλες αναπαραστάσεις του παρελθόντος να αποτελούν δυναμικά πολιτικές και πολιτιστικές παρεμβάσεις στο παρόν, προσφέροντας εναλλακτικές αφηγήσεις του σύγχρονου κόσμου.⁴ Στα ποιήματα «Ενδυμίον» και «Ενώπιον του αγάλματος του Ενδυμίονος» του Λιμπεράκη και του Καβάφη, αντίστοιχα, παρατηρούμε τη στροφή του ομοερωτικού βλέμματος προς τα αγάλματα των αρχαίων Ελλήνων, όχι βέβαια τους πρωτόγονους κούρους αλλά τα απόλυτα εξιδανικευμένα γλυπτά της κλασικής περιόδου, όπως τα διέσωσε η συστηματική αντιγραφή τους από τους Ρωμαίους των αυτοκρατορικών κυρίως χρόνων. Το σώμα του Ενδυμίωνα στα ποιήματα αυτά λειτουργεί ταυτόχρονα ως πολιτισμικό σύμβολο αλλά και ως αντικείμενο ερωτικού πόθου.

Για τον μεσολογγίτη ποιητή δεν έχουν γραφτεί πολλές εργασίες, ενώ ό,τι γνωρίζουμε το οφείλουμε αποκλειστικά στον Γιώργο Κοκοσούλα (1926-2019), ιστορικό και μελετητή από το Μεσολόγγι.⁵ Ο Γ. Κοκοσούλας μάς παραχώρησε το βιβλίο του, στο οποίο συγκεντρώσε τα ποιήματα, τα πεζά και τα γράμματα του Λιμπεράκη.⁶

Οι *Παιδικοί ύμνοι* (1934), η μοναδική συλλογή του ποιητή, αποκαλύπτουν αντιφατικούς τύπους ανδρικής ομοφυλοφιλίας. Η συλλογή των ποιημάτων αυτών, η οποία αποτελείται μονάχα από δεκαπέντε κείμενα, λυρικού χαρακτήρα κατά βάση, εκδόθηκε το 1934 στην Αθήνα, σε δεκαπέντε μόλις αντίτυπα, από μία ευκατάστατη κυρία, φίλη και θαυμάστρια του Λιμπεράκη.⁷ Δεκαπέντε ποιήματα, δεκαπέντε αντίτυπα, «μονάχα για τους εκλεκτούς», θα υπαινιχθεί ο Κοσμάς Πολίτης στην *Eroica*, έργο αφιερωμένο στον μεσολογγίτη ποιητή («Στον κ. Δ. Λ. αισθητικό από το Μεσολόγγι»), ενώ δεν είναι λίγοι αυτοί που συνέδεσαν τον Λιμπεράκη με το πρόσωπο του αρχαιολάτρη και ωραιολάτρη κυρίου Κλήμη.⁸ Παραθέτω το εν λόγω απόσπασμα από την *Eroica*:

Μας είχε συχνά μιλήσει ο Αντρέας για το κύριο Κλήμη. Τον είδαμε και μια ή δυο φορές μαζί του πριν από καιρό. Μα ο Λοΐζος έκανε την παρατήρηση στον Αντρέα – σα να 'γινε κάποια σκηνή – και από τότε έκοψε τις σχέσεις. Είναι φιλόσοφος, μας είχε πει. Να δείτε πόσα ξέρει. Λέει κάτι περίεργα ποιήματα – θαρρώ πως είναι και δικά του, τα τύπωσε μονάχα για τους εκλεκτούς, μου 'πε μια μέρα – παράξενα, μια σε τραβούν θαρρείς και

θες ν' ακούσεις και μια λες όχι, τα σιχαίνεσαι. Στην ομιλία του ανακατεύει αγάλματα, ζωγράφους, εκκλησίες, παπαδοπαίδια μαζί με αγένειους Χριστούς και ιστορίες καλογέρων. – Νά, μας λέει, μου έδωσε φωτογραφίες από αρχαία, και μας έδειξε κάμποσες. Στη μια, παρμένη από αγγείο, ένας γενάτος άντρας κρατάει απ' το πηγούνι έναν έφηβο γυμνό. Κι έγραφε πλάι του λοξά: ο παις καλός. [...]⁹

Το παραπάνω απόσπασμα αποτελεί μια πρώτη απόπειρα κριτικής προσέγγισης των κειμένων του Λιμπεράκη από τον Κ. Πολίτη. Ο συγγραφέας της *Eroica* φαίνεται να επιμένει στο περιεχόμενο των κειμένων αυτών, εντοπίζοντας και υπογραμμίζοντας την ιδιαίτερη θεματολογία τους. Κείμενα στα οποία το ομοφυλόφιλο πρότυπο, είτε ακραία εκθλυμένο είτε ακραία αρρενωπό, εκεί όπου εκδηλώνεται παίρνει μια εύκολη επαναληπτική μορφή, χρησιμοποιώντας θέματα του πλατωνισμού, συμμετέχοντας, αλλά με άχαρο τρόπο, στην ενεργοποίηση της κλασικής παιδείας. Το αξιοσημείωτο στους *Παιδικούς ύμνους* είναι ότι όλα τα στοιχεία τους ανάγονται στην παραδοσιακή ερωτική της παιδεραστίας, διαιωνίζουν δηλαδή το παιδεραστικό μοντέλο με την ερωτική έλξη και την επιθυμία προς τον έφηβο και το αγόρι, επαν-εδραιώνοντας, παράλληλα, το δίπολο εραστή και ερώμενος. Ωστόσο, η εικόνα αυτή του αισθητικοποιημένου λογοτεχνικού και φιλοσοφικού παιδεραστικού έρωτα, που δημιουργείται και προβάλλεται ως η μοναδική έκφραση της ομοφυλοφιλίας, σταδιακά απομακρύνεται από τις αρχαιοελληνικές του καταβολές, με τον (ομο)ποιητικό λόγο του Λιμπεράκη να γίνεται πιο σύγχρονος, κριτικός και επιτηδευμένα καταγγελλτικός. Ταυτόχρονα, η σεξουαλικότητα παρουσιάζεται ως πολιτική πράξη, ενώ παράγονται στρατηγικές ηθικής εμπλοκής, με τον αναγνώστη να αντιλαμβάνεται πλέον την αρχαιότητα στο έργο του ποιητή ως μια queer μυθοπλασία του παρελθόντος. Με λίγα λόγια, η πρόσληψη και η χρήση της αρχαιότητας από το ομοφυλόφιλο κίνημα και τους ομοφυλόφιλους συγγραφείς και καλλιτέχνες εμπεριέχει εκείνες τις στιγμές της σύγκρουσης, της εξέγερσης, της αντίθεσης, αλλά και την ουτοπική επιθυμία για χειραφέτηση, που χαρακτηρίζουν τη μαζική κουλτούρα του νεωτερικού ανθρώπου και των σύγχρονων κοινωνιών του.¹⁰ Αισθητικός, ερωτικός και βαθιά ποιητικός, ο λόγος του Λιμπεράκη σχετίζεται με ένα νέο τρόπο κοινωνικού ανήκειν του ομοφυλόφιλου «τύπου» και χαρακτήρα των δεκαετιών του '20 και του '30.

Αναφορικά με τα ποιήματα αυτά, λοιπόν, αξίζει να επισημάνουμε το γεγονός ότι η μορφή και το περιεχόμενο είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα. Και τα δεκαπέντε αυτά κείμενα είναι γραμμένα σε έναν μετριοπαθή ελεύθερο στίχο. Σίγουρα εντοπίζουμε κάποιους δημοτικοφανείς δεκαπεντασύλλαβους, ωστόσο η μετρική αυτή ελευθερία ψαλιδίζεται κάπως από την εκφραστική επαναληπτικότητα και από κάποια συντακτική ομοιομορφία, κοινές τεχνικές στην παλαιότερη της Γενιάς του '30 ποίηση. Στο περιεχόμενο των ποιημάτων αυτών εντοπίζουμε μια οργανική αλληλουχία με βάση τη θεματική του έρωτα, της φιλίας και της αγάπης μεταξύ ατόμων και υποκειμένων του ίδιου φύλου, η οποία είναι κάτι παραπάνω από πρόδηλη. Ο Λιμπεράκης είναι ιδιαίτερος αποκαλυπτικός, κάτι που πετυχαίνει συνήθως με την καταφυγή στον ουτοπικό χώρο του ονείρου, δηλαδή έξω από τα πραγματικά συμφραζόμενα. Σχεδόν και στα δεκαπέντε αυτά ποι-

Μίμης Λιμπεράκης, πορτρέτο από τον Θωμά Θωμόπουλο (1902)

ήματα, η παρουσίαση της ερωτικής επιθυμίας πραγματώνεται μέσω νοσταλγικών αναπολήσεων, της παιδικής και εφηβικής ηλικίας, κυρίως, με τον αποκλεισμό του παρόντος χρόνου να υποδηλώνει μια πάγια ποιητική τεχνική του καλλιτέχνη. Ο ποιητής δεν προβάλλει ποτέ άμεσα ό,τι θα μπορούσε να προσβάλει την ηθική ή την αισθητική του αναγνώστη ή του θεατή του. Με βάση αυτή την αρχή, ο Λιμπεράκης αναπτύσσει μια προσωπική αφηγηματική τεχνική, όπου η ερωτική απόκλιση δεν περιγράφεται άμεσα, αλλά δίνεται υπαινικτικά, μέσω της μνήμης. Έτσι, το βάρος μετατοπίζεται από το γεγονός καθαυτό στην ανάμνησή του, στον νοσταλγικό ρεμβασμό, στη συγκίνηση που προκύπτει από την ανάκληση της προσωπικής εμπειρίας ή ακόμη από τη βασανιστική αίσθηση της απουσίας ή της οριστικής απώλειας του αγαπημένου προσώπου. Ακολουθούν ενδεικτικά αποσπάσματα από τα άτιτλα ποιήματα του Λιμπεράκη:

Σ' απάντεχα ω φίλε,
που αργά κι ωραία έπλασε ο λογισμός μου
και το κορμί σου σημάδι φωτεινό υψώθη στα όνειρά μου.
Έφηβε που το κορμί σου ανασταίνει
απ' τους αδρούς χυμούς που του 'δωσεν η φύση,
έφηβε με τον ανασασμό σου που ανασταίνει.
Σ' απάντεχα για ν' αντικρύσω τη ματιά σου
ν' αγροικήσω τη μελωδικότατη λαλιά σου
να βγαίνει απ' τη δροσιά των ροδοχειλιών σου.

Κ' είπα πως θα 'σαι σαν τους παλαιστρίτες
που έτρεχαν γυμνοί στ' αλόγατά τους
κι ανάλαφρα στο διάβα τους οι άνεμοι
φιλούσαν τα γαλήνια μέτωπά τους.
Κι όθε περνούσαν, ο Έρωτας σαΐτευε
τις φλογερές ψυχές κάποιων ανθρώπων
κι αντρίευε η παλληκαριά μέσα στα στήθια τους.
Κι αλλοι έπλατταν κόσμους αθάνατους στο λογισμό τους. (II)

Εσένα το τραγούδι σου καϊμός γενιών αντρίκων
όπου λατρέψανε τη δροσερή σου ωμορφιά
φέρνει το μήνυμα της χαραυγής στην κοιμισμένη πόλη
καθώς παγαίνεις χαρωπό στην πρωινή δουλειά. (V)

Βλαμάκι, δε θα σου χαλάσω ποτέ χατήρι
θυσιά θα γένω στο θέλημά σου
με το μαχαίρι μου θα λαβωθώ στα γόνατά σου
να ιδείς ποιο είναι της αγάπης το βασανιστήρι.

Κρίνε μου, η παιδιάστικη φωνή σου πώς με λύνει
καθώς σ' ακούω το κορμί μου σα να φλογίζεται κι απέ μαργώνει
χαμόγελο απ' τα χείλια σου όπου δεν ιδρωσε το χνούδι ας πάρω
και τότε περιμένο αβόγγητα το γλυτωμό μου χάρο. (XI)

Το επίστρωμα της decadence έρχεται να νομιμοποιήσει αυτές τις ιστορίες σεξουαλικής ενηλικίωσης του αφηγητή. Η ομοερωτική ατμόσφαιρα στα ποιήματα αυτά ισορροπεί ανάμεσα σε μια ιστορία ζωής και τη στιγμή της ηδονής, ανάμεσα στην παρατήρηση και τη γραφή. Και τα δεκαπέντε αυτά ποιήματα αποτελούν ένα συνεχές και βιωματικό πεδίο γραφής, μέσα στο οποίο κατασκευάζεται η υποκειμενικότητα εντός της ιστορικής στιγμής. Υπάρχει ένα εμφανές πέρασμα από την αρχαιότητα στο σήμερα, στο τώρα

του Λιμπεράκη, και την πρόσληψη του μύθου ως μια queer μυθοπλασία του παρελθόντος, δηλαδή μια έμφυλη και σεξουαλικά πολιτικά τοποθετημένη ομοφυλόφιλη φωνή, που μιλά σε ιστορικό παρελθόν, σε δύσκολο παρόν και σε δυστοπικό μέλλον. Και εδώ βρισκόμαστε αντιμέτωποι με ζητήματα «μεθόδου» θέτοντας το ερώτημα: Πώς ο Λιμπεράκης συναιρεί διαφορετικά επίπεδα, όπως το μυθολογικό υπόβαθρο, την προσωπική μνήμη και τον σύγχρονο προβληματισμό του, πάνω στο ζήτημα της ομοερωτικής έλξης, και, κατ' επέκταση, πώς λειτουργεί ο μυθολογικός συντελεστής σε σχέση με τον ιστορικό συντελεστή και την ιδιωτική εμπειρία;

Τα ερωτικά αυτά ποιήματα του Λιμπεράκη παίζουν συνέχεια με την ιδέα της αυτοέκθεσης και της ερωτικής εξομολόγησης, ενώ αναφέρονται επίσης καθοριστικά και στο κοίταγμα της ερωτικής εμπειρίας άλλων ανθρώπων, των εξομολογήσεων, των πράξεων και της ζωής τους. Η γραφή του Λιμπεράκη, επομένως, οργανώνεται σε δύο βασικές πλευρές: ως προς τη σχέση του εγώ με τον εαυτό του γίνεται λόγος αισθητικής και ποιητικής· ως προς τη σχέση του εγώ με τους άλλους και τον κόσμο του, γίνεται λόγος ηθικός, διαμορφώνοντας μια κοινότητα «φίλων», η οποία αναδύεται και αποκτά νέα δυναμική:

Λοξές ματιές ο κόσμος θα μας ρίχνει όπου κι αν πάμε,
άλλοι με φτόνο κι άλλοι με καταφρόνια,
ποιος ξέρει πόσους η αγάπη μας να καίει
σε πόσους θα θυμάει παλιά τους χρόνια.

Μα εμείς αγκαλιαστοί θα σιγολέμε
μέσα στις γειτονιές μερακωμένοι
παληά κουρσάρικα τραγούδια του Λεβάντε
με τριδίπλο ζουνάρι κόκκινο ζωσμένοι. (VIII)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τάκης Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο. Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διάνοης στην Ελλάδα του 1930*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σσ. 183-185.
2. Δημήτρης Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του '30. Νεοτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Αθήνα, Πόλις, 2011, σ. 21.
3. Για την έννοια και τη μελέτη του αρχείου στη διαμόρφωση της σύγχρονης queer κουλτούρας, βλ. Ann Cvetkovich, *An Archive of Feelings: Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures*, Ντάραμ, Duke University Press, 2003, αλλά και Δημήτρης Παπανικολάου, *Σαν κ' εμένα καμωμένοι*, Αθήνα, Πατάκης, 2014.
4. Χ. Οταμπάσης, "The reception of (queer) antiquity and the ancient myth in Cavafys and Mimis Limperakis. The case of Endymion", Εισήγηση στο Διεθνές Θερινό Σχολείο Καβάφη 2018, *Καβάφης και Αρχαιότητα*, Αρχείο Καβάφη του Ιδρύματος Ωνάση, Αθήνα, 9-15.7.2018.
5. Για τη ζωή και το έργο του Μ. Λιμπεράκη, βλ. Γιώργος Κοκοσούλας, «Η ζωή και το έργο του αγνώστου αλλά σημαντικού Μεσολογγίτη ποιητή», *Η Καθημερινή / Επτά Ημέρες*, 24.4.1994, σ. 19. Εδώ αποσιωπάται ο σεξουαλικός προσανατολισμός του Λιμπεράκη, ενώ προβάλλεται ο γάμος του και η σχέση του με τη σύζυγό του. Περισσότερες πληροφορίες βλ. στα Πρακτικά Συνεδρίου *Η λογοτεχνία της περιόδου του Μεσοπολέμου στο χώρο της Δυτικής Ελλάδας*, επιμ. Χρυσούλα Σπυρέλη - Απόστολος Βεστόπουλος, Μεσολόγγι, Γράμμα, 2019. Επίσης, *Λογοτέχνες της λιμνοθάλασσας*, Ναύπακτος 2002.
6. Για τη σχετική βιβλιογραφία και εργογραφία του Μ. Λιμπεράκη: Γιώργος Κοκοσούλας (επιμ.), *Μίμης Λιμπεράκης. Ποιήματα - πεζά - γράμματα (όσα βρεθήκανε)*, Μεσολόγγι 2011· του ίδιου, *Μίμης Λιμπεράκης (1880-1967). Ο ποιητής και αισθητικός από το Μεσολόγγι*, Αθήνα, Φιλippότης, 1997· του ίδιου, *Πύρω από μία φίλια*, Μίμης Λιμπεράκης - Απόστολος Μελαχρινός. *Επιστολές 1903-1924*, Αθήνα, Φιλippότης, 1998.
7. Πρόκειται για την ποιήτρια Ιωάννα (Ζανέτ) Λοβέρδου, κόρη του Διονύσιου Λοβέρδου (από την Κεφαλονιά), ο οποίος διετέλεσε διοικητής της Ιονικής Τράπεζας. Η Ζανέτ γνώρισε στον Λιμπεράκη τον Κ. Πολίτη, ανώτερο υπάλληλο της Ιονικής και προστατευόμενο του πατέρα της. Βλ. Γ. Κοκοσούλας, *Μίμης Λιμπεράκης (1880-1967)*, ό.π. (σημ. 6), σ. 57.

8. Για τη σχέση ανάμεσα στον Λιμπεράκη και σε πρόσωπα των έργων του Κ. Πολίτη, όπως στην *Eroica* (περίπτωση Κλήμη), στο *Γυρί* (περίπτωση Κύριλλου), καθώς και σε πρόσωπα των έργων Λεμονοδάσος και Εκάτη, βλ. Ασπασία Γιώκα, *Η διακειμενικότητα στο έργο του Κοσμά Πολίτη: Λόγος - εικόνα - μουσική*, διδακτ. διατριβή, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2012, σ. 111.

9. Κοσμάς Πολίτης, *Eroica* (Δ' έκδοση), Αθήνα, Καραβίας, χ.χ., σ. 59.

10. Βλ. Δημήτρης Πλάντζος, *Το πρόσφατο μέλλον. Η κλασική αρχαιότητα ως βιοπολιτικό εργαλείο*, Αθήνα, Νεφέλη, 2016.

Χαράλαμπος Οταμπάσης

Τί είπε ο διάβολος; Μια περίπτωση διακειμενικότητας στο *Γυρί* του Κοσμά Πολίτη

Το *Γυρί* (1945) του Κοσμά Πολίτη είναι ένα έργο όπου παίζουν σημαντικό ρόλο οι καθημερινοί ανθρώπινοι τύποι μιας ταπεινής γειτονιάς στην προπολεμική Πάτρα. Το έργο αυτό σηματοδοτεί τη στροφή του καλού πεζογράφου της Γενιάς του '30 σε έργα με κοινωνικό προβληματισμό¹ το μότο του άλλωστε αποτελεί μια φράση από έργο του Anatole France, όπου συμπυκνώνεται επιγραμματικά το μαρτύριο της ανθρώπινης κατάρστασης.²

Στο *Γυρί* η περιγραφή της ανθρώπινης δυστυχίας πολλές φορές φτάνει σε σημεία έντονης δραματικότητας, όπως θα δούμε να συμβαίνει με την περίπτωση ενός ποιητικού διακειμένου που παρατίθεται στο τέταρτο μέρος του μυθιστορήματος (σσ. 85-86).³ Είναι η στιγμή που ο Φίλιππος, το κεντρικό πρόσωπο της ιστορίας, επισκέπτεται μία γειτόνισσα, για να τη συλλυπηθεί που πέθανε ο δίχρονος γιος της. Διαβάζουμε:

Της έσφιξε το χέρι, λίγο τρεμουλιαστά όπως το συνηθίζουν σε τέτοιες περιστάσεις. Η καρέκλα ήταν άβολη. Δεν αποφάσιζε αν πρέπει να της κάνει ομιλία για το πένθος, για την ακρίβεια της ζωής ή για πολιτικά. Έμενε σε αμηχανία, δεν ήξερε – ποιος είναι τόσο βέβαιος που να μην αμφιβάλλει αν θα 'πρεπε να κλάψει μπρος στο θάνατο ή να γελάσει; Μια ιστορία πολύ διασκεδαστική τού γαργαλούσε το λαρύγγι ενώ μες στο μυαλό του πηγαίνανε κ' ερχόντανε οι στίχοι από το κολασμένο ποίημα του Στήβεν.⁴

Στο σημείο αυτό παρατίθενται σε πλαγιογράμματη γραφή, που ξεχωρίζει από το υπόλοιπο κείμενο, στίχοι ενός ποιήματος το οποίο αποκαλείται από τον Φίλιππο «κολασμένο» και αποδίδεται σε ποιητή με το όνομα Στήβεν. Το ποίημα, όπως θα δούμε, έχει θεματική συνάφεια με την αφήγηση στο σημείο αυτό της πλοκής, αφού αναφέρεται στον θάνατο ενός μικρού παιδιού, τονίζοντας προσέτι τις απρόβλεπτα υπερφυσικές αντιδράσεις που προκαλεί το θέαμα μιας μάνας η οποία γονατίζει μπροστά στο νεκρό παιδί της.

Η προσωπική έρευνα έφερε κάποτε τους καρπούς της και απέδειξε ότι οι στίχοι αποτελούν μετάφραση στα ελληνικά μέρους του ποιήματος του Ιρλανδού ποιητή James Stephens με τίτλο «What The Devil Said», από τη συλλογή του *The Hill of Vision / Το όραμα στον λόφο* (1912).⁵ Ας δούμε το ποίημα στο πρωτότυπο και τη μεταφρασμένη του μορφή στο *Γυρί*:

What The Devil Said

*It was night time! God, the Father Good,
Weary of praises, on a sudden stood*

*From His great Throne, and leaned upon the sky:
For He had heard a sound; a little cry,
Thin as a whisper, climbing up the Steep.*

*And so He looked to where the Earth, asleep,
Rocked with the moon: He saw the whirling sea
Swing round the world in surgent energy,
Tangling the moonlight in its netted foam;
And, nearer, saw the white and fretted dome
Of the ice-capped pole spin back again a ray
To whistling stars, bright as a wizard's day.*

*But these He passed, with eyes intently wide,
Till, closer still, the mountains He espied
Squatting tremendous on the broad-backed Earth,
Each nursing twenty rivers at a birth!
And then, minutely, sought He for the cry
That had climbed the slant of space so hugely high.*

*He found it in a ditch outside a town:
A tattered hungry woman, crouching down
By a dead babe – So there was nought to do,
For what is done is done! And sad He drew
Back to His Heaven of ivory and gold:
And, as He sat, all suddenly there rolled,
From where the woman wept upon the sod,
Satan's deep voice – O thou unhappy God!*

Ήτανε νύχτα. Ξάφνου ο καλός Πατέρας ο Θεός,
βαριεστημένος από τις δοξολογίες, σηκώνεται
από το θρόνο του και σκύβει έξω από τον ουρανό:
Γιατί σα ν' άκουσ' έναν ήχο, μια φωνούλα
αδύναμη σαν το μουρμουρητό να σκαρφαλώνει τα ουράνια.
Κοιτάζει τότε προς τα κει όπου η κοιμισμένη Γη
κυλάει μαζί με τη Σελήνη...
Βρήκε σ' ένα χαντάκι, κοντά σε κάποια πολιτεία,
μια κουρελού γυναίκα, πεινασμένη, γονατιστή
πλάι στο πεθαμένο της παιδί. Τίποτα δε μπορούσε πια να κάνει.
Γέγνε ο γέγνε! Λυπημένος, ξαναγυρίζει
στο χρυσαφή του φιλντισένιον ουρανό.
Και όπως ξανακάθισε στο θρόνο, ξάφνου βροντάει
μέσ' από τη λάσπη όπου κλαίει μια γυναίκα,
η βαθιά φωνή του Σατανά: «Ω Θεέ! Θεέ δυστυχισμένε!»

Από την παράλληλη ανάγνωση των δύο κειμένων βλέπουμε ότι η μετάφραση, χωρίς να τηρεί την ομοιοκαταληξία, ακολουθεί πιστά το πρωτότυπο, από το οποίο λείπουν η τρίτη στροφή, ενώ από τη δεύτερη παρατίθενται μόνον ο πρώτος στίχος και το πρώτο ημιστίχιο του δεύτερου. Στην πρώτη δημοσίευση μάλιστα του μυθιστορήματος στο περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα*⁶ είχαν παραλειφθεί και άλλοι τρεις στίχοι (ο δεύτερος, ο τρίτος και μέρος του δέκατου), οι οποίοι προστέθηκαν στις επόμενες εκδόσεις.

Ο James Stephens (και όχι Στήβεν, όπως αναφέρεται σε όλες τις εκδόσεις στο *Γυρί*)⁷ γεννήθηκε στο Δουβλίνο το 1882 και πέθανε στο Λονδίνο το 1950. Αν και όχι πολύ γνω-

στός σήμερα, στην εποχή του υπήρξε αναγνωρισμένος ποιητής και πεζογράφος, συμμετείχε με το έργο του ενεργά στην ιρλανδική λογοτεχνική αναγέννηση που παρατηρήθηκε κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές 20ού αιώνα και ήταν φίλος του μεγάλου συμπατριώτη του James Joyce.⁸ Από τα πιο γνωστά βιβλία του είναι το *The Crock of Gold* του 1912 που έχει μεταφραστεί και στα ελληνικά με τον τίτλο *Το χρυσό λαγύνη*.⁹

Ο τίτλος του ποιήματος του Stephens «What The Devil Said» («Τί είπε ο διάβολος») αναφέρεται σε μια φράση που φαίνεται να αναφωνεί ο σατανάς (διάβολος) στον τελευταίο στίχο, που αποτελεί και την κορύφωση του δράματος, επιφέροντας παράλληλα την ανατροπή της προσδοκίας του αναγνώστη, μέσα από μίαν έντονη ειρωνική χροιά.

Το ποίημα στην αρχή αφηγείται πως ο καλός πατέρας Θεός, ενώ κάθεται στον πολυτελή θρόνο του, ακούει μίαν αδύναμη κραυγή οδύνης να ανεβαίνει προς τον ουρανό. Σηκώνεται τότε, βαριεστημένος από τις προσευχές, και, κατεβαίνοντας από τα ουράνια στη γη, προσπαθεί να ανακαλύψει από πού έρχεται το κλάμα. Ο ποιητής έχει τότε την ευκαιρία σε μια πανοραμική λήψη να αποδώσει με θαυμαστές, συμπαντικές εικόνες που θυμίζουν William Blake,¹⁰ τον ουρανό, τη σελήνη, τη θάλασσα και τη γη σε όλο το μεγαλείο τους, καθώς περιγράφει το ταξίδι του Θεού προς τα κάτω, έως ότου αποκαλυφθεί από πού προέρχεται η κραυγή. Είναι όμως ένα παγερό σύμπαν, όπου φαίνεται η απομόνωση του δημιουργού από το δημιούργημά του και προοικονομείται η δυσάρεστη εξέλιξη που θα ακολουθήσει. Πράγματι, στο τέλος ο Θεός αντικρίζει μια κουρελιάρη γυναίκα που, ριγμένη μέσα στη λάσπη, θρηνεί πλάι στο πεθαμένο παιδί της. Ο Θεός αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να κάνει τίποτα να βοηθήσει, αφού «ό γέγονε, γέγονε», όπως συμπεραίνει, και ξαναγυρίζει στον πολυτελή θρόνο του. Τότε ακούγεται από τα βάθη της γης η βαθιά φωνή του Σατανά: «Ω Θεέ! Θεέ δυστυχημένε!». Έτσι ολοκληρώνεται το ποίημα το οποίο ο Φίλιππος στο *Ιυρί* αποκαλεί κολασμένο,¹¹ με την έννοια του βλάσφημου ή βέβηλου, ίσως διότι αντιστρέφεται εκεί η τάξη των πραγμάτων, αφού περιγράφει έναν Θεό που δεν μοιάζει καθόλου με τον παραδοσιακό Θεό των χριστιανών, ο οποίος εμφανίζεται μόνος και τρομαγμένος μπροστά στο μέγεθος της ανθρώπινης δυστυχίας και αδικίας, όντας ανίκανος να την αποτρέψει. Ο άνθρωπος είναι και αυτός μόνος και αβοήθητος: η ανατροπή προέρχεται από την αντίδραση του Σατανά, που φαίνεται να λυπάται τον Δημιουργό αλλά και τα δημιουργήματά του, σε ένα ρόλο που ενέχει στοιχεία ειρωνείας.¹²

Η αντίθεση ανάμεσα στο μεγαλείο της άψυχης φύσης και τη δυστυχία της ανθρώπινης ψυχής είναι υποτονισμένη στο *Ιυρί*, αφού η αφήγηση επικεντρώνεται στη λιτή και σοκαριστική σκηνή που αφορά τον θάνατο ενός παιδιού και την απόγνωση της μάνας. Βέβαια, νύξεις από τις θαυμάσιες συμπαντικές περιγραφές της φύσης, θάλασσας-γης-ουρανού, που κάνει ο Stephens μπορούμε να αναγνωρίσουμε και στις παρυφές του κειμένου του Κ. Πολίτη, διατυπωμένες όμως υπαινικτικά και περισσότερο υποβλητικά.¹³

Στο έργο του Stephens οι μελετητές βλέπουν να επανέρχεται συχνά το ερώτημα γιατί να υπάρχει κακό σε έναν κόσμο που δημιουργήθηκε από τον Θεό¹⁴ αλλά και προβληματισμός για τα μεγάλα υπαρξιακά πανανθρώπινα θέματα, όπως τις σχέσεις ανάμεσα στο καλό και το κακό, τον Θεό και τον άνθρωπο, τον άνθρωπο και τον Σατανά, αλλά και για τον ανθρώπινο πόνο ή τη χαρά.¹⁵ Τα θέματα αυτά έχουν απασχολήσει κατά καιρούς φιλοσοφικά συστήματα, όπως και άλλοι επιφανείς σύγχρονοι του ιρλανδοί λογοτέχνες (George Russell, κοινώς «ΑΕ», W. B. Yeats),¹⁶ όπως άλλωστε και ο Κ. Πολίτης. Και ενώ για τον Stephens έχει υποστηριχτεί ότι με το έργο του δεν υπεισέρχεται στη φιλοσοφία του θεοσοφισμού, αλλά προσεγγίζει περισσότερο λεκτικά και μηχανικά τις ιδέες του,¹⁷ στον έλληνα πεζογράφο έχει αναγνωρισθεί στενότερη σχέση με αυτόν, κυρίως

στα πρώτα του έργα.¹⁸ Φαίνεται όμως ότι και στο *Ιυρί*, έργο ρεαλιστικών και κοινωνικών προδιαγραφών, ενυπάρχει παρόμοιος προβληματισμός.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. κυρίως, Νόρα Αναγνωστάκη, «Κοσμάς Πολίτης», *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. 7, Αθήνα, Σοκόλης, 1993, σ. 288 και Mario Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Μυρσίνη Ζορμπά, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1987, σ. 387.
2. «La terre où l'on aime, où l'on souffre, où l'on lute» (Η γη όπου αγαπάμε, όπου υποφέρουμε, όπου αγωνιζόμαστε), βλ. και Τάσος Βουρνάς, Κοσμά Πολίτη: «Η κορομηλιά», *Επιθεώρηση Τέχνης* 73-74 (Ιαν.-Φεβρ. 1961) 120.
3. Κοσμάς Πολίτης, *Το Ιυρί*, Αθήνα, Ερμής, 1987.
4. Κοσμάς Πολίτης, *ό.π.*, σ. 85.
5. Το ποίημα περιλαμβάνεται και στη συγκεντρωτική συλλογή του James Stephens *Collected Poems*, 1926.
6. Κοσμάς Πολίτης, «Το Ιυρί», *Τα Νέα Γράμματα*, έτος Ζ', αρ. 3 (Μάης 1944) 172-173.
7. Εκτός από τις δύο εκδόσεις που αναφέραμε, βλ. Κοσμάς Πολίτης, *Το Ιυρί*, Ίκαρος, 1945 και Κοσμάς Πολίτης, *Το Ιυρί*, Α. Καραβία, χ.χ. Βιβλιογραφία για το *Ιυρί* και το συνολικό έργο του Πολίτη, βλ. Γιώργος Καλλίνης, *Σχεδιάγραμμα Βιβλιογραφίας Κοσμά Πολίτη (1930-2006)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2008.
8. Patricia Macfate, *The Writings of James Stephens*, Λονδίνο, Macmillan Press, 1979, σ. 1.
9. Γζέμης Στήβενς, *Το χρυσό λαγύνη*, μτφ. Κώστας Κουντούρης, Αθήνα, Κανάκης, 1994.
10. Με τον άγγλο μυστικιστή ποιητή και ζωγράφο W. Blake έχει αναγνωριστεί η σχέση του πρώιμου έργου του Stephens, βλ. Augustine Martin, *James Stephens, a critical study*, Δουβλίνο, Gill and Macmillan, 1977, σσ. 21-28. Επίσης, Augustine Martin, «James Stephens: Lyric Poet», *Studies: An Irish Quarterly Review*, τόμ. 49, αρ. 194 (1960) 178-180: JSTOR, www.jstor.org/stable/30099144.
11. Αξίζει να αναφέρουμε ότι το ποίημα αυτό του Stephens, όπως και άλλα με σχετικό θέμα, είχε θεωρηθεί βλάσφημο από σύγχρονο του Stephens κριτικό. Βλ. σχετικά στο Augustine Martin, «James Stephens: Lyric Poet», *ό.π.*, σσ. 174-175.
12. Βλ. Α. Martin, *James Stephens, a critical study*, *ό.π.*, σσ. 23-25, και «James Stephens: Lyric Poet.» *ό.π.*, σσ. 173-182.
13. Κοσμάς Πολίτης, *Το Ιυρί*, Αθήνα, Ερμής, 1987, σ. 84.
14. Patricia Macfate, *ό.π.*, σ. 94.
15. Augustine Martin, «James Stephens: Lyric Poet», *ό.π.*, σ. 173.
16. Βλ. Patricia Macfate, *ό.π.* και Augustine Martin, *ό.π.*, σσ. 180-182.
17. Βλ. *The Theosophical Movement 1875-1950*, The Cunningham Press, Los Angeles 32, California, 1951, σ. 309. Ανακτήθηκε στις 24.11.2019 από <http://www.phx-ult-lodge.org/theosophica%20lmovement.htm>
18. Η σύνδεση του Κ. Πολίτη με τον θεοσοφισμό επισημάνθηκε από τη Νόρα Αναγνωστάκη, «Κοσμάς Πολίτης», *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. 7, Αθήνα, Σοκόλης, 1993, σσ. 268-278. Στη συνέχεια η Αγγέλα Καστρινάκη μελέτησε το *Λεμονοδάσος* και μέσω θεοσοφικής οπτικής: βλ. «Επίμετρο» Κοσμάς Πολίτης, *Λεμονοδάσος*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2010, σσ. 207-412.

Ασπασία Γκιόκα

Μικροσκαριμπικά: μια λανθάνουσα κριτική και ένα ποίημα για τον Μαριάμπα

Η πληρέστερη εικόνα που διαθέτουμε σήμερα για το έργο του Γιάννη Σκαριμπά οφείλεται κυρίως στην εκ νέου πρόσληψή του, μόλις τις τελευταίες δεκαετίες. Αρχής γενομένης από τη δεκαετία του 1990, με προεξάρχουσα την Κατερίνα Κωστίου σε ένα εξαι-

ρετικά δύσκολο – ναρκοθετημένο συχνά και από τον ίδιο τον Σκαρίμπα – εγχείρημα,¹ επανεκδόθηκε το σύνολο του έργου, εκπονήθηκαν διδακτορικές διατριβές, γράφτηκαν μελέτες και διοργανώθηκαν συνέδρια, επανεξετάζοντας και ανανεώνοντας τη σχέση του συγγραφέα με την κριτική και το αναγνωστικό κοινό. Στο πλαίσιο αυτό, με ένα άλμα στον χρόνο σχεδόν ενός αιώνα, θα μεταφερθούμε στο καλοκαίρι του 1935· σε αυτό το – κατά κοινή ομολογία – έτος-ορόσημο της νεοελληνικής λογοτεχνίας, όταν κυκλοφορεί το πρώτο (αντι)μυθιστόρημα του Γιάννη Σκαρίμπα, ο *Μαριάμπα*.

Μια κρίσιμη περίοδος του όψιμου μεσοπολέμου, όχι μόνο για τις καθοριστικές γραμματολογικές εξελίξεις με τις οποίες συνδέθηκε αλλά και για μείζονα ιστορικά γεγονότα. Ένα βιαστικό βλέμμα σήμερα ίσως προσπερνούσε τη διαφαινόμενη αντίθεση λογοτεχνικού και πολιτικού πεδίου, θαμπωμένο από την προοπτική αλλαγής του λογοτεχνικού παραδείγματος με την οποία ταυτίστηκε – δικαίως – η χρονιά.² Η πανοραμική αυτή θεώρηση εμπεριέχει την ασφάλεια της χρονικής απόστασης, που της επιτρέπει να υπερβεί τη συγχρονία στην οποία στηρίζεται η παραπάνω αντίθεση. Με άλλα λόγια, η ματιά του σημερινού μελετητή δύσκολα θα διασταυρωνόταν με εκείνη ενός ανθρώπου του 1935. Όπως όμως η λογοτεχνία, έτσι και η κριτική ως μεταγλώσσα, αποτελεί ένα διαρκώς εξελισσόμενο σώμα λειτουργώντας σε δύο επίπεδα: συγχρονίας και διαχρονίας. Εκεί ακριβώς εδράζεται το ενδιαφέρον τής άγνωστης βιβλιοκριτικής και του λανθάνοντος ως σήμερα ποιήματος, που παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Η εν λόγω κριτική, από τις πρώτες που δημοσιεύτηκαν με την έκδοση του μυθιστορήματος, προέρχεται από τον τύπο της Θεσσαλονίκης και εντοπίστηκε από επί μέρους μελέτη της ανέκδοτης αλληλογραφίας του συγγραφέα με τον Αλκιβιάδη Γιαννόπουλο.³ Συγκεκριμένα, στις 18.9.1935 ο Σκαρίμπα τού γράφει: «Στην κοινωνική Αλήθεια της Θ/ης έμαθα πως δημοσιεύθηκε μια κριτική για μένα προ ημερών. Με υποχρεώνεις αν φροντίσεις να μου την στείλεις».

Πράγματι, στις 12 Σεπτεμβρίου (έξι μέρες πριν) είχε δημοσιευτεί στη στήλη «Η ζωή εδώ και αλλού» της θεσσαλονικιώτικης εφημερίδας *Νέα Αλήθεια* (1909-1971) κριτική του Γ. Κ. Ζωγραφάκη (1903-1991) για τον *Μαριάμπα*.⁴ Είναι βιβλιογραφικά γνωστές οι σχέσεις του Σκαρίμπα με τους λογοτέχνες της συμπρωτεύουσας και ειδικά με τον κύκλο της ομάδας των *Μακεδονικών Ημερών*.⁵ Η κριτική του Ζωγραφάκη ωστόσο παρέμεινε άγνωστη, αφού δεν είχε συμπεριληφθεί στο «Επίμετρο» της Κατερίνας Κωστίου στη φροντισμένη από την ίδια τελευταία έκδοση του *Μαριάμπα* (Νεφέλη, 1992), ούτε εντοπίστηκε από άλλους μελετητές που ακολούθησαν. Χρονολογικά, τοποθετείται λίγες μέρες μετά την πρώτη καταγεγραμμένη «πολεμική» κριτική του Πέτρου Θνητού («Η κοινωνία και ο ποιητής», *Νέα Ημέρα*, 7.9.1935), ενώ ως προς το περιεχόμενο συμπίπτει περισσότερο με αυτή του Κλέαρχου Μιμίκου, που αμέσως έπεται («Μαριάμπα-μυθιστόρημα του κ. Γιάννη Σκαρίμπα», *Έρευνα Αιγίου*, 6.10.1935), καθώς μοιράζονται τη γνώμη πως το συγκεκριμένο μυθιστόρημα δεν συμβάλλει στην εξέλιξη της τέχνης του συγγραφέα, αναγνωρίζοντας όμως ταυτόχρονα τη γλωσσοπλαστική ικανότητά του. Παρατηρούνται επιπλέον κοινά μοτίβα με τον μέσο όρο της κριτικής πρόσληψης του *Μαριάμπα* στην εποχή του, όπως η αδυναμία της ειδολογικής του κατάταξης, η εμφανέστατη αμηχανία της κριτικής και το αναμφισβήτητο ξάφνιασμα που προκάλεσε η έκδοσή του.

Ο υπογράφων το κείμενό της Γιώργος Ζωγραφάκης υπήρξε μεταφραστής, φιλόλογος εκδότης, δημοσιογράφος, λογοτέχνης και κριτικός, γνωστός κυρίως για την εκδοτική επιμέλειά του στο έργο του Γιώσεφ Ελιγιά και για τις εργασίες του με άξονα την πολιτισμική ζωή της Θεσσαλονίκης.⁶

Η κριτική του αναδημοσιεύεται σε μονοτονικό, η ορθογραφία εκσυγχρονίζεται, ενώ γίνονται μικρές επεμβάσεις στη στίξη:

ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ / «ΜΑΡΙΑΜΠΑΣ» / ΓΙΑΝΝΗ ΣΚΑΡΙΜΠΑ / Χαλκίδα 1935

Ο κ. Σκαρίμπα είχε την καλοσύνη να μου στείλει το νέο του βιβλίο που το επιγράφει «Μαριάμπα». Ο κ. Σκαρίμπα είναι πια γνωστός στους λογοτεχνικούς κύκλους με τα δυο προηγούμενα έργα του, που του εξησφάλισαν μια ξεχωριστή θέση ανάμεσα στους νέους πεζογράφους μας.

Το νέο του βιβλίο, ενώ φέρει την σφραγίδα της ιδιότυπης προσωπικότητάς του, δεν συνεχίζει καθόλου την παράδοση που 'χαν δημιουργήσει τα δύο πρώτα του έργα γύρω από το όνομά του.

Τον «Μαριάμπα» ομολογώ πως δεν μπορώ να τον χαρακτηρίσω. Βλέπω βέβαια πάντα έναν Σκαρίμπα πλούσιο από ιδέες και παρατήρηση, δυνατό στη γλώσσα και στην έκφραση, μ' αισθητό το αυθόρμητο ξεχειλίσμα των σκέψεων και των αισθημάτων του, έναν Σκαρίμπα κάτοχο της τέχνης τού γράφειν λογοτεχνικά, μα δεν μου είναι βολετό να βρω το μίτο της Αριάδνης που θα με βγάλει από τον Λαβύρινθο των εντυπώσεων που μου γέννησε το νέο του έργο.

Είναι ένα μεγάλο διήγημα; Ένα μυθιστόρημα; Μια νουβέλα; Μια ηθογραφία; Αδύνατο να το βρω. Είναι απ' όλ' αυτά και κάτι άλλο μαζί.

Ο Μαριάμπα, ο ήρωας του έργου, είναι ένας παράξενος νέος με αρκετήν δόσιν νευρασθενείας ή ανισορροπίας, που αναστατώνει τη μικρή κοινωνία της Χαλκίδας με τις εκκεντρικότητές του. Άγνωστη η καταγωγή του, η μόρφωσις, ο χαρακτήρας του. Ερωτεύεται, κι ο έρωτάς του είναι ασύνδετος με τάσεις επαναστατικές, που ακολουθούνται από αστικές ονειροπολήσεις. Κι ο έρωτάς του αυτός είναι ατυχής και τον οδηγεί στο θάνατο. Αυτή είναι η υπόθεση του έργου, που είναι περισσότερο μία αφορμή για λεπτομερειακές περιγραφές και δροσερές παρατηρήσεις, παρά στημένη για την πλούσια σκηνοθετημένη σύγκρουση χαρακτήρων.

Ο «Μαριάμπα» είναι έργο λογοτεχνικό, χωρίς αμφιβολία. Δεν ξέρω όμως αν είναι μυθιστόρημα.

Ο κ. Σκαρίμπα έχει μίαν θαυμαστήν ιδιότητα. Σε λίγες λέξεις ξέρει να χαρακτηρίσει ένα πρόσωπο, να ζωγραφίσει μια κατάσταση, να περιγράψει ένα γεγονός. Κατέχει την τέχνη να αναλύει ψυχικές καταστάσεις με μαεστρία εξαιρετική.

Αλλά θα μπορούσε θαυμάσια αυτό τον τεχνικό και συναισθηματικό του πλούτο να τον κατευθύνει σε έργα μεγαλύτερας πνοής που θα του δώσουν αφορμή να δείξει όλη του την λογοτεχνική δυναμικότητα.

Το βιβλίο του κ. Σκαρίμπα δεν προσθέτει καινούργια στοιχεία στην γνωστή του εργασία. Στερεώνει τη φήμη του, ενώ θα έπρεπε να είχε την δύναμη να την μεγαλώσει.

Γ. Κ. ΖΩΓΡΑΦΑΚΗΣ

Στα επόμενα φύλλα της ίδιας εφημερίδας, εντοπίζεται και ένα ποίημα για τον *Μαριάμπα*. Στη νεοσύστατη «Φιλολογική – καλλιτεχνική» σελίδα τής 22.1.1936, τέσσερις περίπου μήνες μετά την παραπάνω κριτική, δημοσιεύονται υπό τον τίτλο «Ένας Τζουτζές» στίχοι του Παύλου Δημάρατου, αφορμώμενοι από τον *Μαριάμπα* και αφιερωμένοι στον χαλκιδιαίο δημιουργό του. Ο συγγραφέάς τους, άγνωστος σήμερα, δημοσιογράφος, περιστασιακός λογοτέχνης και συνεργάτης τότε της *Νέας Αλήθειας*, μοιάζει να κατανοεί περισσότερο από τον Ζωγραφάκη το πνεύμα του αντισυμβατικού σκαριμπικού ήρωα, αποσπάζοντάς το σε δύο «παιγνιώδεις» σατιρικές στροφές.

Το ποίημα του Δημάρατου αναδημοσιεύεται επίσης σε μονοτονικό, με ελάχιστες επεμβάσεις στην ορθογραφία και τη στίξη.⁷

Γιάννης Σκαρίμπας
Σχέδιο Μιχ. Νικολινάκος

Ένας Τζουτζές⁸

Στο Σκαρίμπα για / τον «Μαριάμπα» του

Ένας τζουτζές χοροπηδάει μέσ' τα στήθια μου
και γέλια κουδουνάτα σκάει, και κλωτσάει στα έγκατά μου.
Τί πρόστυχος, τί ποταπός και τί χυδαίος που 'ναι!...
– Βαρώνη Σταφφ πώς θα μου συγχωρήσεις την απειθείά μου
στ' αβρά διδάγματά σου;... Θε μου, Θε μου, τί θα πούνε
οι «καθώς πρέπει» κύκλοι για τ' άσεμνα καμώματά μου;
Τη βρώμικη γλώσσα του δυο πήχες μού βγάξει
να γλείψει το καθάριο κι έντιμο μέτωπό μου.
Με βρίζει;.. Μπράβο, να του πω. Με δέρνει;... Τον χαϊδεύω.
Κι όλο με τρώει ένα πικρό και νοσηρό μαράζι,
μη τάχα σε μια αποστροφή στον γνήσιον εαυτό μου
τον βλαστημήσω τον Τζουτζέ που εντός μου αναδεύω.

ΠΑΥΛΟΣ ΔΗΜΑΡΤΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ευχαριστώ τον καθηγητή μου Λάμπρο Βαρελά για τη βοήθειά του και την Επιτροπή του Αρχείου για την άδεια πρόσβασης στο υλικό (βλ. σημ. 3).

1. Βλ. Κατερίνα Κωστίου, *Ασύμβατη Συνοδοποιρία. Όψεις της έκκεντρης γραφής και ιδεολογίας του Γιάννη Σκαρίμπα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2017, σσ. 11-23 και «Εισαγωγή» στο *Για τον Σκαρίμπα. Κριτικά κείμενα*, επιμ. Κ. Κωστίου, Λευκωσία, Αιγαίον, 1994.

2. Πέρα από την έκδοση του *Μαριάμπα*, το 1935 συστεγάζει την τελευταία εμφάνιση του Παλαμά (*Νύχτες του Φήμιου*) με το μοντερνιστικό *Μυθιστόρημα του Σεφέρη*, την πρώτη εμφάνιση του υπερρεαλισμού στην Ελλάδα (*Υψικάμινος*) με την έκδοση των 154 αναγνωρισμένων ποιημάτων του Καβάφη, την έκδοση του περιοδικού *Νέα Γράμματα* που φιλοξενεί και τα πρώτα ποιήματα του Ελύτη κ.ά., ενώ σε πολιτικό επίπεδο το «Κίνημα», η κατάλυση της δημοκρατίας, το νόθο δημοψήφισμα προετοιμάζουν την επερχόμενη Μεταξική δικτατορία. Βλ. και Λέυλας Ανδριώτη, 1935: *Ένα θαυμαστό έτος της λογοτεχνίας μας*, υπό δημοσίευση διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία στο Τμήμα Φιλολογίας του ΑΠΘ.

3. Το σωζόμενο τμήμα της αλληλογραφίας των δύο συγγραφέων βρίσκεται στο αρχείο Αλκιβιάδη Γιαννόπουλου, το οποίο απόκειται στο σύνολό του στο Αρχείο Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Τομέα ΜΝΕΣ του Τμήματος Φιλολογίας του ΑΠΘ.

4. Η πιθανή σύγκυβη που προκαλεί η αποσιώπηση του προσδιορισμού «Νέα» αναιρείται από το γεγονός πως πρόκειται ουσιαστικά για την ίδια εφημερίδα, καθώς η *Νέα Αλήθεια* αποτελεί συνέχεια της *Αλήθειας* (1903-1909) του ιταλού τυπογράφου Salvatore Muratori και του Ιωάννη Κούσκουρα. Βλ. Μανώλης Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης. Συμβολή στην ιστορία του Τύπου: τ. Α' Τουρκοκρατία, Θεσσαλονίκη, Έκφραση, 1998 και τ. Β' (1912-1923)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2000.

5. Για τις σχέσεις του Σκαρίμπα με το κύριο εκφραστικό όργανο της ομάδας, το περιοδικό *Μακεδονικές Ημέρες*, βλ. τη διδ. διατριβή της Παρασκευής Σιόλα *Το περιοδικό Μακεδονικές Ημέρες (1932-1939, 1952-1953)*, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ, 2010.

6. Αλέξης Ζήρας, «Ζωγραφάκης Γιώργος», στο *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σσ. 784-785, και Άγγελος Στεργίου, «Νεκρολογία», εφ. *Θεσσαλονίκη*, 2.9.1991.

7. Η αναφερόμενη στο ποίημα Βαρώνη Σταφφ είναι η γαλλίδα συγγραφέας Baronne Staffe (=Blanche-Augustine-Angèle Soyeg 1843-1911), ευρέως γνωστή για το *savoir vivre* που έγραψε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στη Γαλλία, το οποίο κυκλοφόρησε με μεγάλη εκδοτική επιτυχία και στην Ελλάδα στις αρχές του 20ού: *Οδηγός της καλής συμπεριφοράς*, Αθήνα, Σαλίβερν, χ.χ. (α' έκδ., Baronne Staffe, *Usages du Monde - Règles du savoir-vivre dans la société moderne*, Paris, V. Havard, 1889). Στην αναδημοσίευση του ποιήματος επέλεξε να διορθώσει σε «βρώμικη» (αντί βρώμικη) και «πήχες» (αντί πήκες), επειδή τα θεώρησα τυπογραφικά λάθη.

8. Ο νάνος, ο μικρού αναστήματος άνθρωπος· ο γελωτοποιός· κωμικό, ανόητο, γελοίο πρόσωπο.

Παναγιώτης Λύγουρης

Μια αθησαύριστη ανταπόκριση του Θεόδωρου Ντόρρου στον *Εθνικό Κήρυκα* της Νέας Υόρκης (1923)

Οκτώ χρόνια πριν από την έκδοση της πρωτοποριακής ποιητικής συλλογής *Στου Γλυτωμού το Χάζι* (Παρίσι 1930, 1931), ο Θ. Ντόρρος (1895-1954) εξακολουθούσε απρόσκοπτα την επιτυχημένη επιχειρηματική του δραστηριότητα, ως διευθυντής και συνδιοκτής του κορυφαίου εργοστασίου νυφικών ειδών της «Dorros Bros Inc.». Στις 21.9.1922, μία μόλις ημέρα μετά την απόκτηση της αμερικανικής υπηκοότητας, συμπλήρωσε στην αρμόδια υπηρεσία την απαραίτητη αίτηση για την έκδοση διαβατηρίου προκειμένου να πραγματοποιήσει το πρώτο του ταξίδι στην Ευρώπη, στις 26.9.1922, με το «S/s Mauretania».¹

Το προγραμματισμένο αυτό ταξίδι, σύμφωνα με τα στοιχεία τής εν λόγω αίτησης, περιελάμβανε συγκεκριμένους σταθμούς (Αγγλία, Γαλλία, Ελβετία, Τσεχοσλοβακία, Γερμανία, Αυστρία), όπου ο Θ. Ντόρρος επρόκειτο να συνάψει εμπορικές συμφωνίες και να «...αγοράσει υλικά, αναγκαία για τη διατήρηση του εργοστασίου», δρομολογώντας, παράλληλα, την – αποφασισμένη, ήδη από το 1920 – επέκταση της οικογενειακής επιχείρησης στην Ευρώπη, η οποία ολοκληρώθηκε τελικά στα 1925 με την ίδρυση ενός εργοστασίου στο Παρίσι.²

Ο Θ. Ντόρρος, με το πέρας αυτής της πρώτης, μεγάλης επαγγελματικής περιόδου σε χώρες της Ευρώπης (αλλά και των Βαλκανίων, όπως θα δούμε στη συνέχεια) αναχώρησε τελικά με το «S/s Olympic» στις 10.1.1923 από το λιμάνι του Χερβούργου, επιστρέφοντας στη Νέα Υόρκη μία εβδομάδα αργότερα.³ Την εμπειρία αυτή και τις επαγγελματικές εντυπώσεις του, αποτυπώνει ο ίδιος σε μια αθησαύριστη ανταπόκριση, ενσωματωμένη σε δημοσίευμα «νυφικής μόδας», στο κυριακάτικο φύλλο της 10.6.1923 του *Εθνικού Κήρυκα* της Νέας Υόρκης, και πιο συγκεκριμένα, στο τετρασέλιδο του εντύπου που επιγράφεται «Ο Ελληνισμός εν Αμερική».⁴

Από το καθαυτό περιεχόμενο, τη χρονική συγκυρία, αλλά κυρίως από την περίοπτη θέση του δημοσιεύματος, το οποίο δεν παρουσιάζεται, όπως θα ήταν αναμενόμενο, στο καθιερωμένο δισέλιδο προς το τέλος του εντύπου (σσ. 24-25) που είναι αφιερωμένο στις τελευταίες εξελίξεις της μόδας,⁵ μπορούμε δικαιολογημένα να υποθέσουμε ότι μάλλον αποτελεί πληρωμένη δημοσίευση και εγγραφή κατά παραγγελία των αδελφών Ντόρρου, προκειμένου να διαφημιστούν, εκτάκτως, τα καινούργια εισαγόμενα είδη τους σε ένα σημαντικό έντυπο της ελληνικής ομογένειας με μεγάλη απήχηση.

Αυτή η εντύπωση φαίνεται να ενισχύεται κι από την προσπάθεια να παρουσιαστούν, μεσούντος του «γαμήλιου μήνα» Ιουνίου, τα καινούργια αυτά προϊόντα, ως η αδιαμφισβήτητη «τελευταία λέξη» της μόδας, τόσο από τον αρθρογράφο με την αναφορά στη δήθεν πρόσφατη επάνοδο του Ντόρρου («...μόλις επέστρεψεν από μίαν εκτεταμένην περιόδειαν εις την Ευρώπην»), παρότι αυτή συνέβη, όπως είδαμε, στις 17.1.1923, όσο και από τον ίδιο τον Ντόρρο, ο οποίος στην ανταπόκρισή του υποστήριζε με νόημα ότι «Ελάβομεν ακριβώς τώρα μίαν μικράν ποσότητα...», για να συμπληρώσει ότι οι συγκεκριμένες εκλεκτές γυφάντες και ανθοδέσμες είναι «...αι πρώται του είδους των, αι οποία εισάγονται εις την Αμερικήν...», διεγείροντας έτσι το ενδιαφέρον των μελλονόμφων.⁶

Εντούτοις, παρά τις χρηστικές πληροφορίες του δημοσιεύματος, που παρουσιάζουν και κοινωνιολογικό ενδιαφέρον λόγω των αναφορών στα αγοραστικά ήθη αλλά και στις συνθήκες εργασίας με τις διαρκώς αυξανόμενες απαιτήσεις για περισσότερη καλλιτεχνική πρωτοτυπία και αφιέρωση παραγωγικού χρόνου στον βωμό της «πολυτέλειας του γούστου» και της «τελευταίας αριστοκρατικής φρεσκάδας»,⁷ το σημαντικότερο όφελος

για εμάς είναι ότι μέσω αυτής της ανταπόκρισης αποτυπώνεται αυτούσιος ο λόγος του Ντόρρου – με ό,τι συνεπάγεται για το μορφωτικό του επίπεδο και την ελληνομάθειά του, για την οποία είχε ελεγχθεί στο παρελθόν⁸ – εν έτει 1923, αν κρίνουμε από τη διπλή διαβεβαίωση του αρθρογράφου («...λέγει ο κ. Θεόδωρος Δόρρος», «Ό,τι λέγει ο κ. Δόρρος...») καθώς και από τις πρωτοπρόσωπες αναφορές του Ντόρρου («Επεσκέφθην την Αγγλία...», «Ανεκάλυφα μίαν νέαν...»), ο οποίος ομιλεί εδώ ως άριστος γνώστης του αντικείμενου του, εκπροσωπώντας επάξια την οικογενειακή επιχείρηση και προωθώντας με επιδειξιότητα τα εμπορικά της συμφέροντα.

Η ανταπόκριση – η οποία, ωστόσο, δεν αποκλείεται και να εστάλη γραπτώς στη διεύθυνση του εντύπου, με σκόπιμη προφορικήτητα, για αμεσότερη εντύπωση – είναι καλοζυγισμένη και εύστοχη, σε στρωτή καθαρεύουσα, συμβατή με το γλωσσικό ύφος των εντύπων της εποχής και τις απαιτήσεις των μορφωμένων αναγνωστών.

Παρατίθεται, ακολούθως, ολόκληρο το δημοσίευμα, στο οποίο έχει διατηρηθεί η αυθεντική ορθογραφία, ενώ πλαγιογραφείται, στο δεύτερο σκέλος του, η εντός εισαγωγικών ανταπόκριση του Θ. Ντόρρου.

ΤΑ ΝΕΑ ΝΥΜΦΙΚΑ ΒΕΛΗ. Οι κατασκευασταί βέλων πραγματικοί καλλιτέχναι.

Ήλθε και ο Ιούνιος με τα άνθη του, και τας εξοχάς του και τόσα άλλα ωραία πράγματα, το ωραιότερον των οποίων χωρίς αμφιβολίαν είναι η ολόλευκη νύμφη του Ιουνίου, με το λευκόν της βέλον, την λευκήν της γυρλάνταν και την λευκήν της ανθοδέσμη. Με πόσην προσοχήν δεν τα εκλέγει όλα αυτά, με πόσην σκέψιν και πόσην επιμέλειαν, διά να στολίση την χάριν, ακόμη δε και την ευμορφίαν της κατά την μεγάλην εκείνην ημέραν! Και δεν την ικανοποιούν πλέον τα ίδια στερεότυπα πράγματα. Ό,τι ηγαρίστησε πέρυσι την μεγαλειέταν της αδελφής, δεν είναι αρκετόν δι' αυτήν. Θέλει διαρκώς κάτι νέον, κάτι ωραιότερον, κάτι πολυτελέστερον. Ιδιαίτερος αυτό παρατηρείται εις την Αμερικήν. Η Αμερικανίς δεν έχει τας ίδιας κλίσεις με την νύμφην της Αγγλίας, της Γαλλίας, του Βελγίου, της Ιταλίας. Εκεί η νύμφη μένει ευχαριστημένη με ολίγα πράγματα, αλλ' όχι και η Αμερικανίς. Και αφού σχεδόν πάντοτε το περιβάλλον κάμνει τον άνθρωπον, και η Ελληνίς η οποία θα ήτο ηγαρίστημένη με πολύ μικρά πράγματα εις την «πατρίδα», εδώ δεν ημπορεί παρά να ακολουθήση το παράδειγμα των Αμερικανίδων αδελφών της.

«Η Γαλλίς νύμφη», λέγει ο κ. Θεόδωρος Δόρρος, ο οποίος μόλις επέστρεφεν από μίαν εκτεταμένην περιόδειαν εις την Ευρώπην, διά να αγοράση βέλα δι' Αμερικανίδας νύμφας, ή μάλλον διά Νύμφας της Αμερικής, «είναι ευχαριστημένη εάν η νυμφική της ανθοδέσμη είναι καλλιτεχνική και ωραία. Δεν ερωτά εάν τα άνθη του νυμφικού της βέλου ομοιάζουν πραγματικά άνθη πορτοκαλλιάς. Αλλ' η νύμφη της Αμερικής δεν θέλει τα άνθη της να διαφέρουν από τα φυσικά. Και δι' αυτό παραγγέλλομεν εις τους Ευρωπαίους κατασκευαστάς βέλων να συμμορφώνωνται με τας απαιτήσεις της Αμερικής.

Και αι τελευταίαι νυμφικαί γυρλάνται είναι θαυμάσιαι. Τα άνθη τώρα γίνονται από απαλό γάντι και όταν κηρωθούν δεν διαφέρουν διόλου από φυσικά, και τα φύλλα γίνονται από λινόν. Αι νέαι, αι οποίαι κατασκευάζουν τας γυρλάντας αυτές είναι πραγματικά καλλιτέχνιδες. Μία μόνη γυρλάντα απαιτεί ολόκληρον εβδομάδα και ακόμη πρέπει η εργάτις να έχη την διάθεσιν να εργασθή, ακριβώς όπως και ένας ζωγράφος.

«Ελάβομεν ακριβώς τώρα μίαν μικράν ποσότητα από γυρλάντας και ανθοδέσμας της εκλεκτής αυτής ποιότητος, αι οποίαι πωλούνται προς 24 δολάρια το SET. Είναι αι πρώται του είδους των, αι οποίαι εισάγονται εις την Αμερικήν.

«Επεσκέφθην την Αγγλίαν, Γαλλίαν, Βέλγιον και Γερμανίαν, Τσεχοσλοβακίαν και όλας τας Βαλκανικάς χώρας και παντού οι κατασκευασταί βέλων είναι πολυάσχολοι. Τα βέλα, όπως και αι γυρλάνται γίνονται από υπομονητικάς γυναίκας. Ανεκάλυφα μίαν νέαν η οποία κάμνει θαυμάσια βέλα. Κάθε βέλον της είναι σωστόν αριστούργημα και τελείως πρωτότυπον και

διαφορετικόν από κάθε άλλο, αλλά χρειάζεται οκτώ μήνας και κάποτε και ένα έτος διά κάθε βέλον. Η νύμφη η οποία θα αγοράση ένα από αυτά τα βέλα, θα είναι βεβαία ότι καμμία άλλη δεν θα έχη όμοιον».

Ό,τι λέγει ο κ. Δόρρος ενδιαφέρει βέβαια πολύ τας νύμφας. Τίποτε δεν θα είναι ωραιότερον διά αυτάς από ένα μεγαλοπρεπές, πλούσιον βέλον με λεπτόν πολύτιμον κέντημα ή δαντέλλαν.

Όπως προκύπτει από τα διαθέσιμα στοιχεία, ο Θ. Ντόρρος θα συνέχιζε τα επαγγελματικά του ταξίδια στην Ευρώπη, με τα οποία συντόνιζε αποτελεσματικά την διεύθυνση των εργασιών της «Dorros Bros Inc.» η οποία έμελλε να εξελιχθεί σε έναν πραγματικό επιχειρηματικό κολοσσό.⁹ Παράλληλα, όμως, με τα ταξίδια αυτά, έθετε και τις βάσεις για την προσωπική του δημιουργική αφύπνιση και εξέλιξη, μέσω της αναπόφευκτης επαφής του με σημαντικά πνευματικά κέντρα (ειδικά στο «κοσμογονικό» Παρίσι) που θα τον οδηγούσαν, λίγα χρόνια αργότερα, στην πρώτη του ποιητική εμφάνιση με τη δημοσίευση πέντε πεζοτράγουδων στον *Αγώνα των Παρισίων* (1928-1929),¹⁰ και εν τέλει, στο τύπωμα της ριζηκέλευθης ποιητικής του συλλογής, τον *Δεκέμβριο του 1930*.¹¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τα στοιχεία έκδοσης διαβατηρίου του Ντόρρου, βλ. Σ. Ν. Παππάς, «Μια φωτογραφία του Θεόδωρου Ντόρρου, με αφορμή την έκδοση διαβατηρίου», *Το Δέντρο* 203-204 (Απρ. 2015) 139-142.

2. Ο.π., σσ. 140-141· και επίσης, Σ. Ν. Παππάς, «Θεόδωρος Ντόρρος: “ο άλλοτε γνωστός και ως Θεόδωρος Τραμπαδώρος” (Ανέκδοτα και άγνωστα βιογραφικά στοιχεία)», *Νέα Εστία* 1809 (Μάρτ. 2008) 534-537.

3. Βλ. *Passenger and Crew Lists of Vessels arriving at New York, New York 1897-1957*, (National Archives Microfilm Publication T715, 8892 rolls / Records of the Immigration and Naturalization Service / National Archives, Washington, D.C.), Year: 1923, Microfilm Serial: T715, Microfilm Roll: T715_3244, Line: 19, Page number: 51.

4. *Εθνικός Κήρυξ*, 10.6.1923, τ. 9, αρ. φ. 2966, σ. 7.

5. Πβ. στη σχετική στήλη, και το ανάλογης θεματικής δημοσίευμα: «Ερχεται ο Ιούνιος και αι Νύμφαι», *Εθνικός Κήρυξ*, 20.5.1923, τ. 9, αρ. φ. 2945, σσ. 24, 29.

6. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι το εργοστάσιο των Αδελφών Ντόρρου, το οποίο είχε ιδρυθεί στη Νέα Υόρκη στα 1914 και εμφανιζόταν σε διαφημίσεις της εποχής, ως «Το μόνον εν Αμερική ελληνικόν εργοστάσιον Στεφανών Γάμων και Βαπτιστικών», είχε αποκτήσει από τα 1921 ως ανταγωνιστή του το εργοστάσιο νυφικών ειδών του Β. Σακελλαρόπουλου («V. Sakellaropoulos, Manufacturer, Bridal Wreaths, Bouquets & Veils», 473 Sixth Ave. New York), ο οποίος σε διαφημιστική καταχώρηση εδήλωνε με σαφή ανταγωνιστική διάθεση ότι: «Τα είδη Γάμων και Βαπτίσεων του εργοστασίου Σακελλαρόπουλου διαφέρουν και υπερτερούν όλων των άλλων εν τη αγορά, εις ποιότητα και πρωτοτυπίαν σχεδίου», και επίσης τόνιζε, για ευνοήτους λόγους, ότι τα είδη του κατασκευάζονται «...παρά πεπειραμένων Ελληνίδων» (βλ. *Εθνικός Κήρυξ*, 21.1.1923, σ. 20). Συνεπώς, η απόκτηση ενός υπολογίσιμου ανταγωνιστή, προερχόμενου από την ελληνική ομογένεια, θα πρέπει, πιθανότατα, να προσμετρηθεί στους επιπλέον λόγους που επέβαλλαν, στη δεδομένη χρονική στιγμή, μια δυναμικότερη προώθηση των εμπορευμάτων των Αδελφών Ντόρρου. Μέσα σε αυτό το κλίμα των «εντυπώσεων», θα μπορούσε, ενδεχομένως, να ερμηνευθεί και η έκτακτη εμφάνιση του συγκεκριμένου δημοσιεύματος, με την «εγκιβωτισμένη» ανταπόκριση του Ντόρρου.

7. Βλ. στο ποίημα «Αποικίες και Αμερική», στην ενότητα «Μουσικές και τραγούδια», Θ. Ντόρρος, *Στου Γλυτωμού το Χάζι*, Παρίσι 1930, σσ. 48-49 και πιο πρόχειρα: Μ. Αθανασοπούλου, *Θεόδωρος Ντόρρος*, *Στου Γλυτωμού το Χάζι*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2005, σσ. 90-91.

8. Για το θέμα, ειδικότερα βλ. Ν. Βαγενάς, «Γύρω από τις αρχές του ελληνικού μοντερνισμού», *Η Καθημερινή*, 13, 20 και 27.8.1981 (= Ν. Βαγενάς, *Η ερωτική γλώσσα*, Αθήνα, Στιγμή, 1994, σσ. 68-75) και Μ. Αθανασοπούλου, *Θεόδωρος Ντόρρος...*, ό.π., σσ. 10, 52. Ως ενδεικτικό, πάντως, της ελληνομάθειας του Ντόρρου, θα πρέπει επίσης να θεωρηθεί και ένα ιδιόχειρο νεανικό σημείωμά του σε καθαθείς του Ντόρρου, θα πρέπει επίσης να θεωρηθεί και ένα ιδιόχειρο νεανικό σημείωμά του σε καθαθείς του Ντόρρου, με ημερομηνία 12.2.1917 υπό τον τίτλο «Πλούτος» (Αρχειό Θεόδωρου Ντόρρου / Ιδιωτική συλλογή Σ. Ν. Παππά), το οποίο είχε παρουσιαστεί σε προηγούμενη ευκαιρία: βλ. Σ. Ν. Παππάς, «Ένα πρώιμο, ανέκδοτο πεζοτράγουδο του Θεόδωρου Ντόρρου: “Χωρίς Πατέρα” (1924)», *Οροπέδιο* 14 (2014) 431.

9. Ήδη εντός του 1923 θα πραγματοποιούσε κι ένα ακόμα ταξίδι στην Ευρώπη, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι στις 4.8.1923 αναχώρησε και πάλι από το λιμάνι του Χερβούργου, αυτή τη φορά με το «S/s Berengaria», με προορισμό τη Νέα Υόρκη, όπου κατέφθασε έξι μέρες αργότερα (βλ. *Passenger and Crew Lists of Vessels arriving at New York...*, ό.π., Year: 1923, Microfilm Serial: T715, Microfilm Roll: T715_3347, Line: 2, Page Number: 68). Τα ταξίδια και οι επαγγελματικές δραστηριότητες του Θ. Ντόρρο στην Ευρώπη αποτέλεσαν κοινωνικό γεγονός, όπως μαρτυρείται και από τρία αθησαύρια δημοσιεύματα των ετών 1925 και 1926, τα οποία, με την ευκαιρία, είναι χρήσιμο εδώ να παρουσιαστούν: 1) «Ο Κος Δόρρος εις Ευρώπην. – Με το υπερωκεανειόν “Majestic” ανεχώρησε σήμερα δι’ Ευρώπην δι’ εμπορικής υποθέσεις του ο γνωστός εν Αμερική εργοστασιαρχής Βαπτιστικών ειδών και παντός ό,τι χρειάζεται διά τας γαμηλίους τελετάς κ. Θεόδωρος Δόρρος εκ των προοδευτικωτέρων Ελληνο-Αμερικανών της Νέας Υόρκης. Ο κ. Δόρρος θα παραμείνη εν Ευρώπη μέχρι του προσεχούς Αυγούστου, οπότε θα επιστρέψη εις την Αμερικήν αφ’ ού επισκεφθή την Αγγλίαν, Γαλλίαν, Βέλγιον, Γερμανίαν και Αυστρίαν. Οι πολυπληθείς φίλοι εύχονται εις τον κ. Δόρρον κατευόδιον και καλήν επάνοδον», (Ατλαντίς, 2.5.1925, σ. 4). Από αυτό το ταξίδι, ο Ντόρρος επέστρεψε στη Νέα Υόρκη στις 12.8.1925, με το «S/s Homeric», αναχωρώντας από το λιμάνι του Χερβούργου στις 5.8 (βλ. *Passenger and Crew Lists...*, ό.π., Year: 1925, Microfilm Serial: T715, Microfilm Roll: T715_3699, Line: 7, Page Number: 16). 2) «Κοινωνική Κίνησις. Αναχωρήσεις. – Αναχωρεί αύριον διά του υπερωκεανειού “Majestic” όπως επισκεφθή τα εν Γαλλία, Αγγλία και Τσεχοσλοβακία Γραφεία της Στεφάνης εν τη πόλει μας εταιρίας Στεφάνων Γάμων και Βαπτιστικών DORROS BROS INC. ο εκ των διευθυντών αυτής κ. Θεόδωρος Ντόρρος προτιθέμενος να παραμείνη εν Ευρώπη περί τους τρεις μήνας.» (Ατλαντίς, 23.4.1926, σ. 4). Από το δεύτερο αυτό ταξίδι, ο Ντόρρος επέστρεψε στη Νέα Υόρκη στις 17.8.1926, αναχωρώντας στις 11.8 και πάλι από το Χερβούργο με το «S/s Olympic» (βλ. *Passenger and Crew Lists...*, ό.π., Year: 1926, Microfilm Serial: T715, Microfilm Roll: T715_3905, Line: 21, Page Number: 151). 3) «Ο κ. Θ. Ντόρρος ανεχώρησε δι’ Ευρώπην. – Διά του ατμοπλοίου “Majestic” ανεχώρησε δι’ Ευρώπην ο κ. Θεόδωρος Ντόρρος του εν Νέα Υόρκη οίκου νυμφικών ειδών Dorros Bros Inc. Η σταθερά πρόοδος του παγκοσμίου φήμης Ελληνικού τούτου Οίκου φέρει διά δευτέραν φοράν εφέτος εις την Ευρώπην τον κ. Ντόρρον προς καλλιτέραν επίβλεψιν των εκεί εργασιών της Εταιρίας. Ο οίκος Dorros Bros Inc., ανεγνωρισμένος ως ο μεγαλύτερος εις το είδος του εν τω κόσμω και ως η αυθεντική διεθνής πηγή της νυμφικής μόδας, τιμά το Ελληνικόν όνομα. Εις τον κ. Ντόρρον οι πολυπληθείς φίλοι του εύχονται κατευόδιον και ασίαν επάνοδον.» (Ατλαντίς, 22.9.1926, σ. 4). Αξίζει εδώ να υπογραμμιστεί ότι το πεζογράφο του Ντόρρου με τίτλο «Το Τραγούδι της Ψυχής» εγράφη εν πλώ, ακριβώς κατά τη διάρκεια του συγκεκριμένου ταξιδιού, σύμφωνα με μια σημείωση του ποιητή στο χειρόγραφο του ποιήματος, το οποίο βρίσκεται στην κατοχή μου («On board the Majestic – Sunday Sept. 19, 1926»): πβ. Σ. Ν. Παππάς, «Ένα πρώιμο, ανέκδοτο πεζογράφο...», ό.π., σσ. 422, 434 (σημ. 3). Από το τρίτο αυτό ταξίδι, ο Ντόρρος επρόκειτο τελικά να επιστρέψει στη Νέα Υόρκη στις 15 Μαρτίου 1927, αναχωρώντας από το Χερβούργο με το «S/s Aquitania» στις 9 Μαρτίου (βλ. *Passenger and Crew Lists...*, ό.π., Year: 1927, Microfilm Serial: T715, Microfilm Roll: T715_4020, Line: 3, Page Number: 191).

10. Βλ. Σ. Ν. Παππάς, «Ένα πρώιμο, ανέκδοτο πεζογράφο...», ό.π., σσ. 422-424· Αθηνά Βογιατζόγλου, «“Μια Νύχτα” (1929): Τέσσερα αθησαύρια πεζά ποιήματα του Θεόδωρου Ντόρρου», *Ποίηση* 8 (1996) 197-207· Σ. Ν. Παππάς, «Θεόδωρος Ντόρρος. Τρία αθησαύρια κείμενα από την εφημερίδα Αγών των Παρισίων: “Το Πεύκο” (1928), “Ύστερα από το Δικαστήριο” (1928), “Το Χρηματιστήριο” (1929)», *Νέα Εστία* 1824 (Ιούλ.-Αύγ. 2009) 137-150.

11. Με την ευκαιρία, θα αξίζει επίσης να παρουσιαστεί και ένα ακόμα αθησαύριστο μικροφιλολογικό στοιχείο, από τη στήλη της «Αλληλογραφίας» του περ. *Νέα Εστία*. Συγκεκριμένα, στο τεύχος της 15.3.1930 (Έτος Δ', τχ. 78, σ. 336), διαβάζουμε το εξής απαντητικό σχόλιο (πιθανότατα του Γρ. Ξενοπούλου): «κ. Θ. Ντ. Παρίσι. Να γραφθή πεζό. Η θεληματική του ασάφεια επιτείνεται υπέρμετρα όπως είναι...». Από την αποκαλυπτική αυτή απάντηση, με αποδέκτη προφανώς τον Θ. Ντόρρο (αν κρίνουμε από το περιεχόμενο, τον συνδυασμό των αρχικών γραμμάτων του ονόματος και την ένδειξη του τόπου), προκύπτει ότι ο Ντόρρος, εννιά μήνες πριν από την έκδοση της ποιητικής του συλλογής, είχε στείλει προς δημοσίευση – ίσως και με την παράτρηση του Θράσου Καστανάκη – κάποιο εκτενές ποίημα στη *Νέα Εστία*, το οποίο όμως, λόγω της «θεληματικής του ασάφειας», δεν κρίθηκε δημοσιεύσιμο υπό τη συγκεκριμένη μορφή. Αντιθέτως, ο Ξενοπούλος (ή ίσως και ο Τ. Άγρας) συμβούλευε τον Ντόρρο να «ξαναγράψει» το κατά τα φαινόμενα πεζόμορφο αυτό ποίημα σε κανονικό πεζό, ώστε να επιτύχει ένα πιο εύληπτο και συμβατό – άρα και δυνάμει δημοσιεύσιμο – αποτέλεσμα, σύμφωνα με τα κριτήρια του περιοδικού. Η μη «συμμόρφωση» του Ντόρρου με την παραπάνω υπόδειξη, μας δείχνει και την οριστική του απόφαση να προχωρήσει συνειδητά, άνευ συμβιβασμών, προς την έκδοση της συλλογής *Στου Γλυτωμού το Χαζί*. Εντούτοις, η σχέση του με τη *Νέα Εστία* δεν επρόκειτο να διακοπεί, καθώς σε αυτήν θα καταχω-

ρήσει δύο ολοσέλιδες διαφημίσεις, για τη δωρεάν απόκτηση της ποιητικής του συλλογής, στο οπισθόφυλλο του χριστουγεννιάτικου τεύχους του Δεκεμβρίου 1930 (αρ. 95-96) και ακολούθως σε εκείνο του τεύχους της 15.1.1931 (αρ. 98)· βλ. Σ. Ν. Παππάς, «Θεόδωρος Ντόρρος: “ο άλλοτε γνωστός και ως Θεόδωρος Τραμπαδώρος”...», ό.π., σ. 524-525 (σημ. 1)· πβ. και Αλ. Πολίτης, «Μια υποσημείωση για τον Θεόδωρο Ντόρρο», *Κονδυλοφόρος* 13 (2014) 255.

Σπύρος Ν. Παππάς

Μία αταύτιστη κριτική του Νίκου Γκάτσου για την *Ξεπάρθενη* της Λιλίκας Νάκου

Στις αρχές του 1932 κυκλοφόρησε στην Αθήνα η πρώτη συλλογή αφηγημάτων της Λιλίκας Νάκου με τον τίτλο *Η Ξεπάρθενη*.¹ Η συγγραφέας ήταν ήδη γνωστή στους λογοτεχνικούς κύκλους.² Από τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας είχαν ξεκινήσει να δημοσιεύονται νουβέλες και διηγήματά της σε γνωστά γαλλικά λογοτεχνικά έντυπα: *Bifur*, *Clarté*, *Europe* και *Nouvelles Littéraires*. Μετά τη μόνιμη εγκατάστασή της στην Ελλάδα, το 1930, διηγήματα και άρθρα της δημοσιεύονταν τακτικά στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο.³

Το βιβλίο, το οποίο προλόγιζε ο δημοσιογράφος και ιστορικός Γεώργιος Βεντήρης, συγκροτούσαν πέντε αφηγήματα: «*Η Ξεπάρθενη*», που είναι το εκτενέστερο, «*Η ιστορία της παρθενίας της δεσποινίδος Τάδε*», «*Ο ακατανόμαστος*», «*Το κουδούνι*», «...Και το παιδί είπε φέματα».

Η συλλογή αυτή δημιούργησε μεγάλη αίσθηση στο αναγνωστικό κοινό της εποχής. Η τόλμη και η ελευθεροστομία των διηγημάτων εντυπωσίασαν.⁴ Σε αρκετά λογοτεχνικά έντυπα δημοσιεύτηκαν βιβλιοκρισίες.⁵ Οι συντάκτες τους, παρά τις επιμέρους επιφυλάξεις τους για το τελικό αποτέλεσμα, εκθείαζαν τη νέα συγγραφέα.

Ανάμεσα σε εκείνους που έγραψαν για την *Ξεπάρθενη*, ήταν ο Νίκος Γκάτσος, φοιτητής τότε της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.⁶ Αναδημοσιεύουμε εδώ τη βιβλιοκριτική αυτή από το περ. *Μελέτη-Κριτική* (Μάιος 1932),⁷ διατηρώντας την ορθογραφία του κειμένου· διορθώνονται μόνο εμφανή τυπογραφικά λάθη.

ΚΡΙΤΙΚΗ / ΛΙΛΙΚΑΣ ΝΑΚΟΥ: «*Η Ξεπάρθενη*»

Η δίδα Λιλίκα Νάκου είναι γνωστή στα ελληνικά γράμματα, ή καλλίτερα στο Ελληνικό κοινό, από δυο-τρία χρόνια τώρα. Κάποια της άρθρα στις εφημερίδες για την εργαζόμενη ελληνίδα που είχαν κάνει εντύπωση με το πολύ τολμηρό, το σχεδόν επαναστατικό ύφος τους, έφτασαν να την παρουσιάσουν στον τόπο μας – που ξαφνιάζεται αν έλθει κι ο παραμικρός θόρυβος να του ταράξει μακάριους ύπνους – σα μια γυναίκα προχωρημένη στα προβλήματα της κοινωνικής ζωής και με κάποια πλατύτερη μόρφωση. Τα λίγα διηγήματά της ακόμα που είχαν διαβαστεί εδώ κι εκεί – ένα μάλιστα δημοσιεύτηκε τότε στους «Πρωτοπόρους» – ενίσχυσαν τη γνώμη αυτή (οι γνώμες είναι λογής-λογής) και της στερέωσαν την πρώτη φήμη. Η δίδα Νάκου άρχισε να μπαίνει στο φιλολογικό μας στερέωμα κάπως θαρραλέα και θριαμβευτικά.

Η «*Ξεπάρθενη*» είναι νομίζω το πρώτο της βιβλίο. Ρομάντσο βέβαια δε μπορούμε απόλυτα να το λέμε. Μια μεγάλη νουβέλλα μονάχα, για να μπορούν έτσι να δικαιολογηθούν και να συχωρευθούν οι αρκετές ελλείψεις, που ευτυχώς δεν υπάρχουν στα άλλα τέσσερα διηγήματα του βιβλίου. Αυτά είναι γραμμένα με τόση απλότητα και τόσο βάθος μαζί, ώστε να στέκονται αξιόλογα στην παραγωγή των τελευταίων χρόνων.

Η δίδα Νάκου ασχολείται σ' ολόκληρο το βιβλίο της μ' ένα προπαντός σπουδαιότατο ζήτημα που την πνίγει και την τυραννεί και την πικραίνει συνεχώς: τις οικογενειακές προλήψεις που καταστρέφουν την άδολη χαρά των παιδιάτικων χρόνων, και τις αμαρτίες των γονιών, ή των προγόνων, που εκδηλώνονται στην κατοπινή ζωή του παιδιού σα δηλητήριο για να του φαρμακώσουν και να του καταστρέψουν, αγιάτρευτα και ανεπανόρθωτα, ανάλογα με τη δύναμη και την ποιότητά τους, το σώμα και την ψυχή. Η ηρωίδα της δίδας Νάκου γεννήθηκε μέσα σε μεγαλοαστική οικογένεια. Από μικρό κορίτσι, δε μπορούσε να συμβιβάσει στο μυαλό της μερικά παράξενα και στραβά πράγματα που ένοιθε να γίνονται στο σπίτι. Ο πατέρας ταξιδεύει συχνά στην Ευρώπη, είναι κύριος μ' όλη τη σημασία της λέξης, περνάει στην κοινωνία σαν άνθρωπος αξιοπρεπής και κρυφά διατηρεί σχέσεις με ύποπτες γυναίκες. Η μητέρα από το άλλο μέρος – που κατά βάθος έχει καλή ψυχή – πνίγει κάτου από το νόημα της κοινωνικής καλής συμπεριφοράς κάθε λαχτάρα και κάθε αίσθημα τρυφερότητας ή ελευθερίας. Μα το κορίτσι όταν μεγαλώσει δε μπορεί να βαστάξει σ' ένα τέτοιο περιβάλλον. Φεύγει για την Ευρώπη. Εκεί περνάει μαύρα και δύστυχα κάμποσα χρόνια, και κατόπι ξανάρχεται στην Ελλάδα με την απόφαση να δουλέψει για να ζήσει (ο πατέρας κοντά σ' άλλα είναι φιλόργυρος κι ένας γάμος της κόρης του τον τρομάζει). Μια μέρα γνωρίζεται στον Πειραιά μ' έναν ξένο νέο, αντιπρόσωπο κάποιου γαλλικού εμπορικού οίκου. Αγαπήθηκαν. Το παιδί πού γενιέται το εμπιστεύεται η Κατίνα στην παλιά γκουβερνάντα της, τη γριά-Κοντύλω, που τώρα ζει μοναχή σ' ένα σπιτάκι της Πλάκας. Στο μεταξύ ο Μισέλ φεύγει για την πατρίδα του κι η Κατίνα βρίσκει δουλιά σε μιαν εφημερίδα. Με τα λεφτά που παίρνει και με τις φροντίδες της αγαθότατης γριάς-Κοντύλως, κατορθώνει ν' αναθρέψει το παιδί της ίσιαμε τα πέντε του χρόνια, όπως καλλίτερα μπορεί. Κρυφά. Οι γονείς της δεν ξαίρουν τίποτα. Μα ο Αλέκος, ένα αισχρό υποκείμενο που η Κατίνα δε θέλει να υποκύψει στις εκβιαστικές απαιτήσεις του, το μαρτυράει στον πατέρα της... Εκείνος τότε, για να μην ατιμαστεί (!) προστάζει τον Αλέκο ή να κλέψει το παιδί ή να το σκοτώσει. Κι αυτός πραγματικά μια νύχτα το σκοτώνει, και τη γριά-Κοντύλω μαζί...

Αυτά είναι τα κύρια σημεία της υπόθεσης του έργου. Η ιστορία σ' όλη της την κατασκευή, και προπαντός σ' αυτό το τέλος, είναι εντελώς απίθανη. Ίσως βέβαια να είναι συμβολική – όπως θέλει να ειπεί στον πρόλόγό του ο κ. Βεντήρης – δεν έχω καμιάν αντίρρηση, αλλά νομίζω πως και τα σύμβολα (προκειμένου για έργα που δεν έχουν σχέση με το δόγμα της «τέχνης για την τέχνη» και που δε γράφονται από μεγάλους τεχνίτες) όταν ξεφεύγουν από τον κύκλο της πιθανότητας, χάνουν την αξία τους. Και η πιθανότητα στην «Ξεπάρθενη» δεν υπάρχει καθόλου. Ούτε το έργο συγχινεί. Το μόνο ανθρώπινο του σημείο είναι στο τέλος το γράμμα του Μισέλ από τον Πειραιά, εκείνο που αντί να φέρει τη χαρά των ελπίδων μιας κουρευλισμένης ψυχής, φέρνει τον αναπάντεχο συντριμμό και την οδύνη.

Αυτό μπορεί να είναι άλλο πράμα. Μα τα ελαττώματα της «Ξεπάρθενης» δε σταματάνε εκεί. Η παραμέληση της επεξεργασίας του ύφους και η γρήγορη μεταπήδηση από το ένα γεγονός στο άλλο, την κάνουν κάπως ρηχή και πρωτόλεια. Εκείνη πάλι η απαντοχή κι η χαρά της ηρωίδας στο πρωί, πρι να πάει στο σπίτι της γριάς-Κοντύλως για να τη βρει σκοτωμένη με το παιδί της, αυτή η προπαρασκευή να πούμε, που βάλθηκε επίτηδες για να παρουσιάσει μιαν αντίθεση τραγική, είναι μανιέρα που θα ταίριαζε ίσως στα παλιότερα μυθιστορήματα. Έπειτα, αδελφέ, αυτά τα πράματα είναι για τους ανθρώπους των προλήψεων – όπως κι εκείνο τ' όνειρο τη νύχτα που αρρώστησε ο Πετράκης – κι όχι για μια γυναίκα με τη νοστροπία της Κατίνας. Αυτά τα ελαττώματα, ίσως να μην οφείλονται και σε αδυναμία της δίδας Νάκου, μα σε μια τέτοια αντίληψη των πραγμάτων. Όμως, αφού το πράμα έρχεται έτσι, πρέπει η συγγραφέας να πάρει και στο κοινωνικό ζήτημα μια θέση. Λέει πως μισεί το χρήμα. Καλά, μα αυτό δεν αρκεί. Όταν ο αδελφός της Κατίνας – γιατί να παρουσιάζεται τόσο αγνός, σε αντίθεση από τη Λουκία; – κι ο κ. Ταντέλ μιλάνε για τον κομμουνισμό (κατά τη γνώμη μου η δίδα Νάκου παρασύρεται πολύ έξω από το σκοπό της σ' αυτό το σημείο) τους αφήνει ίσιαμε κάπου, και σταματάει σα να βρίσκει σ' αδιέξοδο. Αυτό θα έπρεπε να ξεδιαλυθεί, αλλιώς δεν είχε θέση στο έργο. Δε θέλω πάλι να πιστεύω πως μπήκε για διακοσμητικό στοιχείο, κατά τη συνήθεια των μοντέρνων μας συγγραφέων.

Όστόσο παρ' όλα τα παραπάνου ελαττώματα που είναι φυσικό να υπάρχουν στα πρώτα έργα κάθε συγγραφέα, δε μπορούμε να μην ομολογήσουμε πως το βιβλίο της δίδας Νάκου έχει μέρη πολύ δυνατά και πως αξίζει να διαβαστεί. Μέσα στις σελίδες του ένα αναμφισβήτητο ταλέντο κινείται και το δονεί ολόκληρο. Θαυμαστή η τόλμη που το χαρακτηρίζει. Εκείνη η περιγραφή της θύμησης του Αλέκου όταν η Κατίνα είταν εφτά χρονώ στο πάρκο, η τόσο ωμά ρεαλιστική, είναι κάτι που μαζί με την αηδία και με τη φρίκη που σε γιομίζει για το ανθρώπινο τέρας, – το ανθρώπινο χτήνος αν θέλετε: ποια σημασία μπορεί να έχουν τα λόγια; – σε κάνει να σκεφτείς πολλά πράματα. Και δεν είναι βέβαια μόνο η τέτοια τόλμη που ξεχωρίζει, ούτε φτάνει αυτό για ν' αποδείξει την αξία του έργου. Μα ένα σωρό άλλες αρετές που δε μπορούν να γραφτούν εδώ, και προπαντός το ιδιαίτερο αντίκρουσμα της ζωής από τη συγγραφέα, που κάνει να ξεχύνεται περισσότερο η πικρία μές' από τις σελίδες της «Ξεπάρθενης», ακρούν. Για κείνους που κάτι ένιωσαν παραπάνου από τις ταπεινότητες της ζωής, τα πολλά λόγια κι οι αναλύσεις είναι πράματα περιττά. Μακάρι η «φλόγα της Λιλίας» να φωτίσει τους άλλους.

ΓΚ.

Ο Γκάτσος φαίνεται ότι γνώριζε καλά το ως τότε συγγραφικό έργο της Λιλίας Νάκου. Μεταξύ των διηγημάτων της, επισημαίνει ένα που είχε δημοσιευτεί στο περιοδικό *Πρωτοπόροι*. Πρόκειται για τη νουβέλα «Νικου».⁸

Ως προς την *Ξεπάρθενη*, εκφράζεται θετικά, σε γενικές γραμμές, για τα τέσσερα μικρότερα διηγήματα του βιβλίου. Το κύριο βάρος της κριτικής του εστιάζεται στην «Ξεπάρθενη» που είναι και το μεγαλύτερο. Αναλύει την υπόθεση του διηγήματος και επισημαίνει τις ατέλειές του. Όστόσο, αναφέρεται και σε ορισμένες καλές στιγμές του, που τον συγκίνησαν. Κλείνοντας, γράφει θετικά σχόλια για τη συγγραφέα. «Μέσα στις σελίδες του ένα αναμφισβήτητο ταλέντο κινείται και το δονεί ολόκληρο», γράφει χαρακτηριστικά για το βιβλίο.

Το κείμενο είναι γραμμένο σε άψογη δημοτική γλώσσα. Η προσεκτική ανάγνωση του επιβεβαιώνει τη μεγάλη παιδεία του συντάκτη του. Όταν ήλθε από την Ασία της Αρκαδίας στην Αθήνα για να εγγραφεί στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, διέθετε ήδη αρκετά πνευματικά εφόδια.⁹ Κατά την παρουσία του στην πόλη ενημερωνόταν διαρκώς για τη λογοτεχνική κίνηση της εποχής του. Παρακολουθούσε συστηματικά τα περιοδικά που εκδίδονταν.

Έντονη δραστηριότητα, την ίδια περίοδο, ανέπτυξε ως μέλος του «Ακαδημαϊκού Ομίλου». Ο προοδευτικός φοιτητικός σύλλογος λειτουργούσε τα χρόνια 1925-1936 στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, με κύριο στόχο την επικράτηση των δημοτικιστικών ιδεών.¹⁰ Η δράση του κορυφώθηκε τα χρόνια 1930-1933. Τότε γράφτηκαν πολλά νέα μέλη και αποφασίστηκε η επανέκδοση του περιοδικού του. Ο τίτλος του όμως άλλαξε και από *Δελτίον Ακαδημαϊκού Ομίλου Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου* μετονομάστηκε σε *Μελέτη-Κριτική*.¹¹ Συνολικά κυκλοφόρησαν επτά τεύχη του νέου εντύπου, από τον Φεβρουάριο του 1932 ως τον Μάρτιο του 1933. Στις σελίδες του συνεργάστηκαν δίνοντας κείμενά τους πολλοί φοιτητές αλλά και καθηγητές της Σχολής.¹² Ο Γκάτσος, ο οποίος για μικρό χρονικό διάστημα τα χρόνια 1930-1933 υπήρξε και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του «Ακαδημαϊκού Ομίλου»,¹³ συμμετείχε στο εκδοτικό εγχείρημα.

Το κείμενο του, όπως διαπιστώνουμε, υπογράφει με τα αρχικά ΓΚ. Το γεγονός αυτό δημιουργεί την υποψία ότι πρόκειται για άλλο πρόσωπο.¹⁴ Ότι ανήκει σε εκείνον, όμως, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία. Για τη συνεργασία του με το περιοδικό *Μελέτη-Κριτική* έχει γράψει ο Γιώργος Αλιανδράτος,¹⁵ που ήταν κι αυτός μέλος του «Ακαδημαϊκού Ομίλου» τα χρόνια 1932-1936 και τελευταίος γραμματέας του την περίοδο 1935-1936. Ο

ίδιος, σε συζήτηση που είχα μαζί του το φθινόπωρο του 1999, μου επιβεβαίωσε ότι συντάκτης της συγκεκριμένης βιβλιοκρισίας ήταν ο Νίκος Γκάτσος, που επέλεξε να την υπογράψει κατ' αυτό τον τρόπο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Λιλίκα Νάκου, *Η Ξεπάρθενη*, Αθήνα, «Χρονικά», 1932, σελ. 149.
2. Για τη ζωή και το έργο της βλ. γενικά: Ν. Παρίσης, «Λιλίκα Νάκου», *Η μεσοπολεμική πεζογραφία*, τ. Στ', Αθήνα, Σοκόλης, 1996, σσ. 184-225. Α. Ζήρας], «Νάκου, Λιλίκα», *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σσ. 1527-1528. Κ. Α. Δημάδης, «Νάκου, Λιλίκα», *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, επιμ. Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου, τ. Γ', Αθήνα, ΙΝΣ / ΕΙΕ, 2008, σσ. 207-208.
3. Βλ. ενδεικτικά, Χ. Λ. Καραόγλου (εποπτεία), *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940)*. Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση, Τόμος Δεύτερος Αθηναϊκά περιοδικά (1926-1933), Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2002, σσ. 268 (Πρωτοπόροι, 1930), 285 (Τα Νέα, 1930).
4. Αλ. Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1940)*, τ. Β', Αθήνα, Καστανιώτης, 2002, σ. 622.
5. Αποσπάσματα από κριτικές της εποχής αναδημοσιεύτηκαν στις *Τομές* 48 (Μάης 1979) 16. Βλ., επίσης, Χ. Λ. Καραόγλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης...*, ό.π. (σημ. 3), σσ. 364, 367.
6. Ένας πρώτος κατάλογος δημοσιευμάτων του περιέχεται στα άρθρα: Αγγελική Πασσιά - Φ. Μανδηλαράς, «Νίκος Γκάτσος: Εργογραφία», *Ελί-τροχος* 11 (Χειμώνας 1996-1997) 8-13, και Κ. Μπουρναζάκης, «Για τον Νίκο Γκάτσο», *Ελί-τροχος* 13 (Φθινόπωρο 1997) 73-75.
7. [Νίκος] Γκάτσος], «Λιλίκα Νάκου: "Η Ξεπάρθενη"», *Μελέτη-Κριτική* 4 (Μάης 1932) 18-19. Η κριτική αυτή αναφέρεται στην έκδοση Χ. Λ. Καραόγλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης...*, ό.π. (σημ. 3), σ. 364, αλλά δεν αποδίδεται στον Γκάτσο.
8. Λιλίκα Νάκου, «Νικίου», *Πρωτοπόροι* 2 (Μάρτης 1930) 41-44.
9. Οδυσσέας Ελύτης, *Εν λευκώ*, Αθήνα, Ίκαρος, 1992, σ. 227. Περισσότερα, βλ. Δ. Δασκαλόπουλος, «Ο Γκάτσος πριν από τον Γκάτσο», *Ένας χαμένος ελέφαντας. Εκατό χρόνια από τη γέννηση του Νίκου Γκάτσου. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*, επιμ. Α. Δημητρίου - Δ. Αρβανιτάκης, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 2015, σσ. 133-141 (κυρίως 135-136).
10. Αναλυτικότερες πληροφορίες για τον φοιτητικό σύλλογο βλ. Γ. Αλισανδράτος, «Ο "Ακαδημαϊκός Όμιλος" της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1925-1936)», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου: Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, τ. 2, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1986, σσ. 667-680. Επίσης, Georges G. Alissandratos, «Le "Groupe académique" de la faculté de Philosophie de l'Université d'Athènes», *Actes du Colloque International: Historicité de l'enfance et de la jeunesse. Athènes, Athènes, Secrétariat Général à la Jeunesse*, 1986, σσ. 585-598. Οι παραπομπές, στο εξής, θα γίνονται στο πρώτο δημοσίευμα.
11. Για τη δράση του την περίοδο 1930-1933 βλ. Γ. Αλισανδράτος, «Ο "Ακαδημαϊκός Όμιλος"...», ό.π. (σημ. 10), σσ. 671-678.
12. Περισσότερα για το περιοδικό *Μελέτη-Κριτική* βλ. Κ. Τσιγκάκης, *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1915-1936)*, *Καταγραφή*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1986, σσ. 530-532, αρ. 228. Χ. Λ. Καραόγλου (εποπτεία), *Περιοδικά λόγου και τέχνης...*, ό.π. (σημ. 3), σσ. 361-364, αρ. 1932.1 (συντάκτης του λήμματος ο Κ. Φρουζάκης): Αλ. Δημαράς (εποπτεία) - Χ. Αθανασιάδης (εισαγωγή-επιμέλεια), *Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά. Βιβλιογραφία 1831-1974*, Αθήνα, Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, 2004, σσ. 280-282, αρ. 148. Ελ. Γεωργοστάθη], «Μελέτη-Κριτική», *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π. (σημ. 2), σ. 1381. Κ. Τσιγκάκης, «Μελέτη-Κριτική», *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, ό.π. (σημ. 2), τ. Γ', σσ. 131-132.
13. Γ. Αλισανδράτος, «Ο "Ακαδημαϊκός Όμιλος"...», ό.π. (σημ. 10), σ. 672.
14. Βλ. Χ. Λ. Καραόγλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης...*, ό.π. (σημ. 3), σ. 362, όπου τα αρχικά Γ.Κ. της *Μελέτης-Κριτικής* αποδίδονται με ερωτηματικό στον Γ. Κοτζιούλα. Το κείμενο υπογράφεται, όμως, με τα αρχικά ΓΚ., όχι Γ.Κ.
15. Γ. Αλισανδράτος, «Ο "Ακαδημαϊκός Όμιλος"...», ό.π. (σημ. 10), σ. 677. Πρβλ. Κ. Τσιγκάκης, «Μελέτη-Κριτική», ό.π. (σημ. 12), σ. 132.

Κώστας Γ. Τσιγκάκης

Ο δοσίλογος Σπύρος Μελάς και η αντιμετώπισή του από λογοτέχνες

Μια διαγραφή για δοσιλογισμό. Όπως είναι γνωστό, η γερμανική εισβολή στην Ελλάδα, στη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, άρχισε στις 6 Απριλίου 1941 και η είσοδος τους στην Αθήνα έγινε στις 27 του ίδιου μήνα. Λίγες ημέρες αργότερα κι ενώ ο αγώνας συνεχιζόταν ακόμη στα νησιά και δεν είχε αρχίσει καν στην Κρήτη,¹ ο δημοσιογράφος και ακαδημαϊκός Σπύρος Μελάς δημοσιεύει στην *Εστία* χρονογραφήματα που ακόμη κι ο πιο καλοπροαίρετος αναγνώστης θα τα χαρακτηρίζε φιλογερμανικά ή και προδοτικά. Θεωρεί την κατακτημένη και υπόδουλη στους Γερμανούς Ευρώπη «ζώνη της ειρήνης», συνιστά να προσαρμοστούμε στη «νέα οργάνωση», όπως και οι άλλες χώρες, και απορρίπτει οποιαδήποτε προσπάθεια αντίστασης, ενώ μιλά για «σημερινά, λαμπρά κατορθώματα» της Γερμανίας.²

Επίσης, σε έξι συνεχόμενα χρονογραφήματα στην *Καθημερινή* προβάλλει τον προδότη στρατηγό Γ. Τσολάκογλου ως «ήρωα» που θα αναμορφώσει και θα ανασυγκροτήσει την υπόδουλη Ελλάδα,³ μιλά για «γενναιοφροσύνη» των Γερμανών και οφειλόμενη προς αυτούς «ευγνωμοσύνη»,⁴ καλεί πάλι τους Έλληνες να προσαρμοστούν στη «νέα τάξη πραγμάτων» που εγκαθιδρύουν οι γερμανικές κατακτητές,⁵ ενώ στο προτελευταίο γίνεται ακόμη σαφέστερος, καθώς ζητά απερίφραστα την «ειλικρινή και ενεργητική συνεργασία με το νικητή» Γερμανό και απορρίπτει, προκαταβολικά, οποιαδήποτε αντίσταση στα νησιά, όταν, μάλιστα, δεν έχει καν ξεκινήσει η Μάχη της Κρήτης. Γράφει συγκεκριμένα:

Ο κ. Πρωθυπουργός εκάλεσε τους Δημάρχους να εργασθούν «όπως αποκατασταθή παρά τω Λαώ η ειλικρινής και ανυπόκριτος συνεργασία μετά της Γερμανίας». Θα τολμούσα να προσθέσω μία λέξη ακόμα: Και ενεργητική. Ο μόνος τρόπος ν' αντικρύσομεν την «άνευ ορίων» καταστροφήν, όπως την εχαρακτήρισεν εις τον ιστορικόν του λόγον ο Χίτλερ. Ο μόνος δρόμος για να περισώσουμε ό,τι είναι δυνατόν να περισωθεί ακόμη είναι αυτός. *Ειλικρινής και ενεργητική συνεργασία με τον νικητήν.*

Αλλά τί εννοώ ενεργητική; Απλούστατα: Ότι εμείς μόνοι μας, με την εργασία μας, με την αυθόρμητη προσπάθειά μας, πρέπει να πάρουμε τη θέση μας στην νέα οργάνωση στην οποία μας έταξαν τα πράγματα. Πρέπει να προσανατολισθούμε το γρηγορότερο στα κύρια χαρακτηριστικά του κόσμου που ανήκουμε.⁶

Στο τελευταίο χρονογράφημα, μάλιστα, μας θυμίζει τις φιλικές του σχέσεις με τη δικτατορία του Μεταξά και ξανακαλεί σε προσαρμογή στην «καινούργια Ευρώπη» του φασισμού γράφοντας:

Οι Έλληνες είμαστε λαός περίεργος. Είχαμε κράτος ολοκληρωτικό και πολεμούσαμε με την σημαία των Δημοκρατιών... Τέτοιου είδους αντιφάσεις μετάγινε ποτέ στην πολιτική ιστορία;... Φανταζόμουν για μια στιγμή νίκη της σημαίας με την οποία πολεμούσαμε. Και γελούσα μέχρι δακρύων. Τί θα εσήμαινε η νίκη αυτή;... Πολιτική αυτοκτονία του νικητού. Τί θα γινότανε την επαύριον το ολοκληρωτικό καθεστώς μας; Στάχτη και καπνός. Αι αντιφάσεις όμως τελειώνουν εδώ; Τί γυρεύουν σήμερα μερικοί, ελάχιστοι ευτυχώς πια; Νοσταλγούν μετά τη νίκη του ολοκληρωτικού καθεστώτος, την φιλελεύθερη οικονομία και την φιλελεύθερη φλυαρία των πλουτοκρατικών Δημοκρατιών. Ορίστε να συνεννοηθείτε...⁷

Είναι βέβαιο πως τα κείμενα αυτά, και μάλιστα γραμμένα τέτοιες ημέρες από τη γραφίδα ενός έγκριτου και πολύ γνωστού δημοσιογράφου, θα προκάλεσαν πολύ αρνητική εντύπωση. Ο Γ. Θεοτοκάς, για παράδειγμα, εξαιτίας μιας συνοδοιπορίας και συνο-

μιλίας του με το Μελά στην οδό Σταδίου, γράφει πως τον απείλησαν κάποιοι να «του κόψουν και την Καλημέρα», γιατί παραδέχεται πως τα άρθρα εκείνα «κήρυξαν, με καταπληχτικό κυνισμό, τη συνεργασία με τον εχθρό».⁸

Πάντως, ο Σπ. Μελάς ήταν ήδη πολύ γνωστός για τις διαρκείς αλλαγές στάσης του σε πάρα πολλά ζητήματα, και κυρίως πολιτικής και ιδεών. Στην αρχή, γύρω στα 1910, τον συναντούμε ως μέλος της σοσιαλιστικής κίνησης και της ομάδας των Κοινωνιολόγων, κατόπιν συνομιλητή του Κ. Χατζόπουλου περί σοσιαλισμού, ύστερα φανατικό βενιζελικό, λίγο αργότερα υποστηρικτή των αντιβενιζελικών κατά τα Νοεμβριανά του 1916, το 1920 ξανά βενιζελικό, κατόπιν στενά συνδεδεμένο με τον Αλέξ. Παπαναστασίου, το 1932 πάλι βενιζελικό και, τελικά, υποστηρικτή της μεταξικής δικτατορίας του 1936. Μολονότι, λοιπόν, οι συνεχείς μετατοπίσεις του ήταν οπωσδήποτε μειωτικές για την προσωπικότητά του, τα άρθρα του 1941 ήταν ξεκάθαρα προδοτικά και ως τέτοια στιγματίστηκαν και παρέμειναν στην κοινή μνήμη. Έτσι, προτού περάσει μήνας από την αποχώρηση των Γερμανών από την Αθήνα (12 Οκτ. 1944), ο πνευματικός κόσμος έσπευσε να τον τιμωρήσει. Στις 5 Νοεμβρ. 1944, στη γενική συνέλευση της «Εταιρίας Ελλήνων Λογοτεχνών» για τη γιορτή των επινικίων, αποφασίστηκε η διαγραφή του από την Εταιρία. Προτάθηκε μάλιστα και η διαγραφή του από την Ακαδημία,⁹ ενώ κλήθηκε και σε απολογία ως δοσίλογος. Γράφει ο Ριζοσπάστης:

Την Κυριακή 5.11.44 στη συνέλευση της «Εταιρίας Ελλήνων Καλλιτεχνών [sic]» πάρθηκε η απόφαση να διαγραφεί από μέλος της ο ακαδημαϊκός Σπύρος Μελάς, γιατί τον καιρό της κατοχής προέτρεπε με τα άρθρα του στις εφημερίδες τον ελληνικό λαό να συνεργαστεί ενεργά με τον κατακτητή.¹⁰

Ο Γ. Θεοτοκάς περιγράφει πιο γλαφυρά το γεγονός, αλλά και με σχετική προκατάληψη, για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω. Αναφέρει πως στη συνέλευση, στην οποία παρευρισκόταν κι ο ίδιος ο Μελάς, έγινε «καβγάς φοβερός. Έπεσαν απάνω του Μέλπω Αξιώτη, Έλλη Δασκαλάκη [= Αλεξίου] κι άλλες τέτοιες φλογισμένες υπάρξεις και όλη η άκρα αριστερά. Έβγαλαν στη μέση όχι μόνο τα γερμανόφιλα χρονογραφήματα, μα και το τί έλεγε και τί έκανε και τί δεν έκανε ο Σπύρος Μελάς πριν δέκα και είκοσι χρόνια. Αυτός [...] έκανε μίαν απολογία κακή και ψυχρή. Πρόεδρος ο Σικελιανός που δεν καταλάβαινε τίποτα. [...] Στο τέλος εν συλλαλητηρίω ψηφίστηκε η διαγραφή».¹¹

Η ακύρωση της διαγραφής. Ποια υπήρξε, όμως, η εξέλιξη; Διαβάζουμε στην εφημερίδα Ελευθερία λίγες ημέρες αργότερα:

Κατόπιν προσφυγής των συγγραφέων κ.κ. Γ. Ξενοπούλου ακαδημαϊκού, Κ. Ουράνη, αντιπροέδρου της εταιρίας των Ελλήνων λογοτεχνών, Πέτρου Χάρη, συμβούλου, Δ. Κοκκίνου, διευθυντού της Εθνικής Βιβλιοθήκης, Κ. Αθανασιάδου, ναυάρχου, Γ. Θεοτοκά, Ν. Ποριώτη και Γ. Κατσιμπαλή, ο κ. ειρηνοδίκης Αθηνών διά της υπ' αρ. 148-44 αποφάσεώς του εκήρυξεν άκυρον την διαγραφήν του κ. Σπύρου Μελά, την γενομένην υπό της συνελεύσεως της εταιρίας, παρά το καταστατικόν και τον κανονισμόν αυτής.¹²

Αν προκαλεί απορία η ταχύτητα ακύρωσης της διαγραφής του δοσίλογου συγγραφέα, ακόμη μεγαλύτερα ερωτηματικά προκαλεί η παρουσία κάποιων ονομάτων στην προσφυγή: του Κ. Ουράνη, αντιπροέδρου της Εταιρίας, του Π. Χάρη, μέλους του Δ.Σ. και, προπαντός, του Γ. Θεοτοκά, ο οποίος είδαμε πως αναγνώριζε ότι τα άρθρα εκείνα «κήρυξαν, με καταπληχτικό κυνισμό, τη συνεργασία με τον εχθρό». Η απάντηση είναι σχετικά απλή και δίνεται εξομολογητικά (αναλυτικά) πάλι από το Θεοτοκά:

Η Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών, σε μια Γενική Συνέλευση που έκαμε για να εορτάσει τα νικητήρια, αποφάσισε πανηγυρικά να τον διαγράψει από μέλος της για λόγους εθνικής

αναξιοτήτας. Η απόφαση αυτή υποκινήθηκε από το ΕΑΜ και πάρθηκε με τρόπο «λαοκρατικό», χωρίς να τηρηθεί καμιά από τις διατυπώσεις που επιβάλλουν οι κανονισμοί: κλήση προς απολογία, διαδικασία του Πειθαρχικού Συμβουλίου, έφεση εμπρός στη Γενική Συνέλευση, όλα αυτά με ορισμένες προθεσμίες και εγγυήσεις δικαιοσύνης. Η απόφαση λοιπόν ήταν παράνομη και μπορούσε να ακυρωθεί από το Ειρηνοδικείο. Έπρεπε ωστόσο την αίτηση προς το Ειρηνοδικείο να την υπογράψουν οχτώ μέλη της Εταιρίας. Ο Μελάς συμβουλευτήκε δικηγόρους που του ετοίμασαν την αίτηση· δεν ήταν όμως εύκολο να μαζέψει τις υπογραφές τις ημέρες εκείνες που το ΕΑΜ μεσουρανούσε και που βοούσανε σ' όλην την Αθήνα οι κόκκινες διαδηλώσεις: «Στους προδότες θάνατος!»

Θυμάται άραγε μίαν επίσκεψη που μου έκαμε ένα πρωί και τί του είπα και τί μου είπε, ενώ τριγύρω μας παντού έβραζε η επανάσταση; Κρατούσε το χαρτί που δεν το είχε υπογράψει κανείς, έτρεμε και μου έλεγε πως αν δεν υπογράψω ούτε εγώ θα πάει ν' αυτοχτονήσει. Σκέφτηκα λίγη ώρα. Δε χωρούσε αμφιβολία πως ο Σπύρος Μελάς έπρεπε να τιμωρηθεί γ' αυτό που είχε κάμει, η ποιηή όμως έπρεπε να επιβληθεί σύμφωνα με μια νόμιμη διαδικασία κι όχι μέσα στη δημαγωγία και την αναρχία. Δεν αγαπά την αναρχία. Πιστεύω στην ανάγκη μιας νομιμότητας. Αν παραδεχόμασταν την πράξη του ΕΑΜ, η τιμή όλων των Ελλήνων συγγραφέων θα εξαρτιότανε πια στο εξής από την αγόρευση ενός καθοδηγητή κι από τη βοή μιας διαδήλωσης. Πήρα το χαρτί και υπογράψα. Υπογράψαν ύστερα κι άλλοι συνάδελφοι κι η απόφαση τελικά ακυρώθηκε από το Ειρηνοδικείο. Ήτανε μια υπογραφή σύμφωνη με τη συνείδησή μου, μα ήξερα πως θα είχα να την πληρώσω ακριβά. Ούτε το ΕΑΜ τη συγχώρεσε ούτε ο Σπύρος Μελάς. Υποστηρικτές της προδοσίας μάς ονόμασε ο αριστερός τύπος, εμάς που υπογράψαμε.¹³

Τον συγγραφέα, λοιπόν, τον απασχολεί όχι το γεγονός αν υπήρξε ή όχι δοσίλογος ο Μελάς, αλλά αν η απόφαση υποκινήθηκε από το ΕΑΜ. Έπειτα, προβάλλει ως επιχείρημα το διαδικαστικό: απόφαση παρμένη με «λαοκρατικό τρόπο», έξω από κανονισμούς. Η ιστορία διδάσκει και μας πληροφορεί πως ακόμη και αιμοχαρείς εγκληματίες και δοσίλογοι απαλλάχθηκαν από τα τότε ελληνικά δικαστήρια δοσιλόγων αμέσως μετά την απελευθέρωση. Αντίθετα, κατά τη γνώμη του, μια γενική συνέλευση λογοτεχνών δεν είχε το δικαίωμα να καταδικάσει έναν δοσίλογο λογοτέχνη. Επειδή, όπως αναφέρει, η απόφαση αυτή εξαρτιόταν από την «αγόρευση ενός καθοδηγητή κι από τη βοή μιας διαδήλωσης». Οι χαρακτηρισμοί αυτοί προκειμένου για μια συνέλευση κορυφαίων ελλήνων λογοτεχνών της εποχής δεν φαίνονται καθόλου τιμητικοί. Εξάλλου, αυτή η «επανάσταση» που «βούσε σ' όλην την Αθήνα» δεν πρόβαλλε παρά μόνο το λογικό και δίκαιο αίτημα όλου του ελληνικού λαού: τιμωρία των δοσιλόγων.

Ίσως, όμως, να έχει και δίκαιο. Γνωρίζουμε, λοιπόν, πως ο Μελάς, ενώ «διαγράφηκε, επίσης, από την Ένωση Συντακτών, απολογήθηκε στο Διοικητικό και Πειθαρχικό Συμβούλιο των Συντακτών Αθηναϊκών Εφημερίδων ως “πνευματικός δοσίλογος”»¹⁴ καθώς και ότι «προσήχθη ενώπιον του ανακριτού δοσιλόγων και απελογήθη»,¹⁵ αλλά και πάλι απαλλάχθηκε.¹⁶

Λίγο αργότερα η εφ. Ελευθερία επανήλθε στο θέμα αναδημοσιεύοντας αποσπάσματα από τα επονειδιστά χρονογραφήματα, γεγονός που προκάλεσε απολογητική επιστολή του Μελά, στην οποία επιχειρήσε να δικαιολογηθεί με μια σειρά επιχειρημάτων που κάθε άλλο παρά στάθηκαν ικανά να πείσουν οποιονδήποτε. Ομολογεί κατ' αρχήν πως έγραψε τα άρθρα κατ' εντολή και υπόδειξη των Γερμανών και κατόπιν απειλών, ενώ προβάλλει ως επιχείρημα το γεγονός ότι δεν απεκόμισε κανένα όφελος απ' αυτά κι ότι, αντίθετα, υπέστη πολλές ζημιές κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής.¹⁷ Βέβαια, τόσο η εφημερίδα όσο και άλλοι λογοτέχνες απέρριψαν τη δικαιολογία του περί γερμανικών απειλών,¹⁸ μολονότι προβληματίζει η σχεδόν αθωωτική αναφορά του Γ. Θεοτοκά: «Παράτησε το θέμα και δεν ξαναμίλησε ποτέ με τέτοιο τρόπο»,¹⁹ γεγονός που

αποδεικνύει πως η προηγούμενη στάση του ίδιου στη συλλογή των υπογραφών για την αναίρεση της διαγραφής του Μελά μάλλον δεν απορρέει από τα νομικίστικα επιχειρήματα που προβάλλει εκ των υστέρων.²⁰ Θα επανέλθουμε, όμως, σ' αυτό το θέμα λίγο παρακάτω.

Η νέα «ανακάλυψη» του δοσιλογισμού. Ας έλθουμε, όμως, και στον τρίτο σταθμό αυτής της υπόθεσης. Στις αρχές του Εμφυλίου οι δεξιοί και συντηρητικοί λογοτέχνες, με πρωτεργάτη τον Κ. Δ. Τσάτσο, αποφασίζουν πως η «Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών» είναι πολύ «αριστερή» για τα μέτρα τους κι ότι πρέπει να ιδρύσουν τη δική τους εταιρία λογοτεχνών, που να υπερασπίζεται τα «εθνικά ιδεώδη» και την Ελλάδα. Έτσι, μετά από διεργασίες μηνών, στις αρχές Ιουνίου 1948, οι Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος, Λίνος Καρζής, Νίκος Προεστόπουλος, Γ. Φουσάρας, Γιάννης Χατζίνης, Κώστας Ουράνης, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος και Πέτρος Χάρης αποχωρούν από την «Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών» και στις 20 Ιουνίου δημιουργούν την «Ελληνική Εταιρία Λογοτεχνών», που λίγο αργότερα θα πάρει το κανονικό της όνομα, «Εθνική Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών».²¹ Ανάμεσα στα μέλη της συναντούμε και τους Γ. Θεοτοκά, Κ. Ουράνη (αντιπρόεδρο της «Εταιρίας Ελλήνων Λογοτεχνών» και νυν πρόεδρο της «Εθνικής Εταιρίας») και Πέτρο Χάρη, που είχαν σπεύσει να υπογράψουν την αίτηση και να επιτύχουν την ακύρωση της διαγραφής του Μελά από την «Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών». Κι όμως, τώρα ξαφνικά πληροφορούμαστε πως η καινούργια «Εθνική Εταιρία» απέρριψε την εγγραφή του συγκεκριμένου λογοτέχνη διότι υπήρξε δοσίλογος στην Κατοχή! Διαβάζουμε, συγκεκριμένα:

Στο «Έθνος» της 17ης Ιουνίου δημοσιεύτηκε η ακόλουθη επιστολή, που έπεσε σαν βαριά πλάκα κι έκλεισε έναν τάφο:

«Φίλε κ. Διευθυντά.

«Όσοι υπογράφουμε τη δήλωση αυτή, ένα μέρος από τα ιδρυτικά μέλη της νέας Εταιρίας Λογοτεχνών που αποτελείται από το σύνολο σχεδόν των εθνικοφρόνων λογοτεχνών όλων των πολιτικών αποχρώσεων, βέβαιοι πως έχουμε σύμφωνους και όλους τους άλλους συναδέλφους που υπέγραψαν το ιδρυτικό της Εταιρίας και που δεν προφτάσαμε να συγκεντρώσουμε αμέσως τις υπογραφές τους, επιθυμούμε να δώσουμε αποκαλυπτικές πληροφορίες για μια συκοφαντική εκστρατεία, που τόση αναταραχή σήκωσε τις τελευταίες ημέρες, αλλά και για ένα προσωπικό ζήτημα, που κάθε τόσο προκαλεί δυσάρεστες παρεξηγήσεις, και πρέπει επί τέλους να γίνει γνωστό στο ευρύτερο Κοινό όπως ακριβώς είναι.

Όλη η πολεμική του κ. Σπύρου Μελά, από τις δημοσιογραφικές στήλες που δυστυχώς διαθέτει, για τη σύμπληξη νέας Εταιρίας και την πιθανή ίδρυση Λογοτεχνικού Επιμελητηρίου, που πρέπει να αποσαφηνισθεί ότι δεν αποτελεί σημερινή διεκδίκηση των πνευματικών μας ανθρώπων, οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στο γεγονός ότι εκείνοι που είχαν την πρωτοβουλία για την ίδρυση της νέας οργανώσεως, δεν τονε κάλεσαν. Και μολονότι τους παραπονέθηκε ο κ. Σπύρος Μελάς, επέμειναν στην απόφασή τους γιατί οι ιδρυταί της νέας οργανώσεως έκριναν ότι δεν είχε θέση σ' αυτήν.

Ενόμισαν οι ιδρυταί της νέας Εταιρίας ότι πρέπει να μείνουν μακριά από το νέο σωματείο: / 1) Όσοι, ανεξάρτητα από την όποια αξία τους, συνεργάζονται, βοηθούν ή και συμπαιθούν ακόμη τον συμμοριτισμό, που υποδαυλίζεται και συντηρείται από ξένους για να πελεκήσει τον εθνικό κορμό από τη ρίζα του, και 2) Όσοι, στα χρόνια της Κατοχής, από έλλειψη ήθους ή εθνικού σθένους, όχι μόνο δεν εκράτησαν την εθνική αξιοπρέπεια στο ύψος της ελληνικής παραδόσεως, αλλά και έγραψαν στον Τύπο σύμφωνα με τα συμφέροντα των κατακτητών και αντίθετα προς την αγωνιστική ιδεολογία και την πολιτική που επίστευε και πιστεύει ως εθνική ολόκληρο το Έθνος. Στη δεύτερη αυτή κατηγορία αναμφισβήτητα ανήκει ο κ. Σπύρος Μελάς.

Στη συνέχεια παραθέτουν μικρά αποσπάσματα από δύο από τα περιβόητα άρθρα «για όσους λησμόνησαν ή δεν έτυχε» να τα διαβάσουν και καταλήγουν πως τα κείμενα αυτά, «δημοσιευμένα την εποχή που η Κρήτη έκανε τη θαυμαστή αντίστασή της στον κατακτητή [...] μας εμπόδισαν να δεχθούμε τον κ. Σπύρο Μελά στη νέα λογοτεχνική οργάνωση». Υπογράφουν οι: Αλκης Θρύλος, Μ. Καραγάτσης, Γ. Θεοτοκάς, Ν. Προεστόπουλος, Θανάσης Πετσάλης, Τατιάνα Σταύρου, Πέτρος Χάρης, Μανώλης Κανελλής, Τάσος Αθανασιάδης, Αλκ. Γιαννόπουλος, Πάνος Σπάλας, Γιάννης Χατζίνης, Λίνος Καρζής».²²

Για το όλο θέμα της άρνησης εγγραφής του Σπ. Μελά στη νεοϊδρυθείσα Εταιρία γράφτηκαν και εκτοξεύτηκαν, νωρίτερα και αργότερα, πολλά επικριτικά, μέχρι και υβριστικά, κείμενα εκατέρωθεν, κυρίως από τους Πέτρο Χάρη, Αλκη Θρύλο, Μ. Καραγάτση, Κ. Θ. Δημαρά, Ν. Προεστόπουλο, Σταυρούλα Μαρκέτου και Γ. Θεοτοκά και, φυσικά, από το Σπύρο Μελά, στη Νέα Εστία, την Εστία, το Ελληνικόν Αίμα και την Ελληνική Δημοκρατία. Με την αφορμή αυτή ο Π. Χάρης, όπως κι ο Γ. Θεοτοκάς, επιχειρεί να δικαιολογήσει την προηγούμενη στάση του το 1944. Γράφει για τον Μελά:

αν ήταν αληθινά έξυπνος, θ' απέφευγε να συγκρουσθεί τουλάχιστον με όσους επήγαν και στο δικαστήριο ακόμα για να τον βοηθήσουν ν' αμυνθεί όταν δεν τον άφηναν οι αλαλαγμοί της «Εταιρίας Ελλήνων Λογοτεχνών», ούτε ν' απολογηθεί καν στο αρμόδιο πειθαρχικό συμβούλιο, - ως εκεί μόνο να τον βοηθήσουν, εννοείται, όπως θα βοηθούσαν και κάθε άλλον ένοχο ή αθώο, - και δε θα τους υποχρέωνε να τον ρωτήσουν: αφού είναι «αθώος», πώς δε γίνεται δεκτός από την «Εθνική Εταιρία των Λογοτεχνών της Ελλάδος», παρ' όλες τις αγωνιώδεις του προσπάθειες, δηλαδή από μια οργάνωση που μόνο «δεξιούς», μόνο «Έλληνες» λογοτέχνες έχει;²³

Βλέπουμε πως κι αυτός, όπως και ο Θεοτοκάς προηγουμένως, «απολογείται» με τον ίδιο περίπου καθόλου πειστικό τρόπο, ισχυριζόμενος πως τον βοήθησαν, αλλά «ώς εκεί μόνο, εννοείται, όπως θα βοηθούσαν και κάθε άλλον ένοχο ή αθώο», προκειμένου να μπορέσει να «αμυνθεί» απέναντι στους «αλαλαγμούς» της Εταιρίας και να «απολογηθεί στο αρμόδιο πειθαρχικό συμβούλιο». Παράλληλα, βέβαια, θέτει κι ένα ερώτημα, στο οποίο, όμως, θα έπρεπε, παραμερίζοντας τα τυπικά νομικίστικα επιχειρήματα, να απαντήσει μάλλον ο ίδιος: «πώς δε γίνεται δεκτός από την «Εθνική Εταιρία των Λογοτεχνών της Ελλάδος», παρ' όλες τις αγωνιώδεις του προσπάθειες, δηλαδή από μια οργάνωση που μόνο «δεξιούς», μόνο «Έλληνες» λογοτέχνες έχει;». Εκτός κι αν ο Μελάς είχε δικαίωμα απολογίας σε κάποιο «πειθαρχικό», αλλά κανένα δικαίωμα σε μια καινούργια εταιρία που δεν είχε καν συσταθεί. Γιατί ο Π. Χάρης δεν φαίνεται καθόλου να αρνείται την ενοχή του Μελά.

Ίσως, τελικά, την καλύτερη απάντηση στην υπόθεση της μη αποδοχής του Σπ. Μελά στην «Εθνική Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών» αποτελεί ένα σχόλιο της Εστίας, η οποία υπερασπιζόμενη τον συγγραφέα έγραφε: «το μόνον θα μπορούσαμε να προσθέσουμε είναι ότι αποτελεί όχι πολύ καλόν προοίμιον της «εθνικής δράσεως» του νέου σωματείου η επίθεσις εναντίον ενός των μαχητικότερων πνευματικών στοιχείων της εθνικής παρατάξεως».²⁴

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κατάληψη της Χίου και της Λέσβου (4 Μαΐου), της Ιθάκης (5 Μαΐου), της Σάμου (8 Μαΐου) και των Κυκλάδων στο πρώτο δεκαπενθήμερο του ίδιου μήνα. Η επίθεση εναντίον της Κρήτης άρχισε στις 20 Μαΐου και η κατάληψή της ολοκληρώθηκε την 1η Ιουνίου 1941.

2. Σπύρος Μελάς, «Από την ζωή. Η κυψέλη», Εστία, 30.4.1941, και «Από την ζωή. Εξαγνισμός», Εστία, 1.5.1941. Βλ. σχετικά και Τάσος Κωστόπουλος, «Από τις Θερμοπόλες στο Στάλινγκραντ. Η κατοχική προπαγάνδα στον ελληνικό Τύπο», Η Εφημερίδα των Συντακτών, 6-7.4.2019, σσ. 31-32 και 89-90: 31-32.

3. «Το σημειωματάριό μου. Η γη», *Η Καθημερινή*, 2.5.1941. Όμοια επαινετικό για τον Τσολάκογλου είναι το προηγούμενο χρονογράφημά του «Ο στρατηγός», *Εστία*, 30.4.1941. Για τα έξι κείμενα της *Καθημερινής* βλ. πρόχειρα Κατερίνα Καρρά, *Ο Σπύρος Μελάς και το θέατρο της εποχής του. Συμβολή στη μελέτη της δραματογραφίας του*, διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη 2010. <https://ikee.lib.auth.gr/record/124149/files/ENIEO%20ARXIO%20teliko.pdf> τελευταία πρόσβαση 3.4.2019.
4. «Το σημειωματάριό μου. Επιστροφή», *Η Καθημερινή*, 4.5.1941.
5. «Το σημειωματάριό μου. Αλλαγή», *Η Καθημερινή*, 6.5.1941.
6. «Το σημειωματάριό μου. Ενεργητική», *Η Καθημερινή*, 7.5.1941, η υπογρ. του συγγραφέα. Σε όλα τα παραθέματα έχουμε εκσυγχρονίσει την ορθογραφία.
7. «Το σημειωματάριό μου. Η γραμμή», *Η Καθημερινή*, 8.5.1941, η υπογρ. του συγγραφέα.
8. Γ. Θεοτοκάς, «Η περίπτωση του Σπύρου Μελά», *Νέα Εστία* 506 (1.8.1948) 953-956: 954-955.
9. Βλ. Κ. Καρρά, ό.π., σ. 48, και Α. Κ. Μπουφέα, *Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Κατοχής*, Αθήνα, Σοκόλης, 2006, σ. 389.
10. Ανών., «Σπύρος Μελάς, ένας συνεργάτης του κατακτητή», *Ριζοσπάστης*, 7.11.1944.
11. Γ. Θεοτοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953*, Αθήνα, Εστία, 2005, σσ. 506-507· η παραπομπή από το Κ. Καρρά, ό.π. (σημ. 3), σ. 48, η υπογρ. δική μας.
12. Ανών., «Το ζήτημα διαγραφής του κ. Σπ. Μελά», *Ελευθερία*, 26.11.1944.
13. Γ. Θεοτοκάς, «Η περίπτωση του Σπύρου Μελά», ό.π. (σημ. 8), σ. 955, η υπογρ. δική μας.
14. Κ. Καρρά, ό.π. (σημ. 3), σ. 48.
15. «Ενώπιον του ανακριτού δοσιλόγων κ. Μοντσενίγου προσήχθη και απελογήθη χθες ο κ. Σ. Μελάς κατηγορούμενος ότι διά των χρονογραφήματων του εκήρυσσε την υποταγήν εις τον κατακτητήν, και κατέκρινε πάσαν ιδέαν αντιστάσεως κατ' αυτού. Ο κ. Μελάς μετά την απολογίαν του εκρίθη προσωρινώς απολυτός» (Ανών., «Οι πνευματικοί δοσίλογοι», *Ελευθερία*, 18.12.1945).
16. Ανών., «Η "δραματοποίηση" μιας απλής ιστορίας», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. Γ', τχ. 13 (15.8.1948) 51.
17. Βλ. Ανών., «Το χρονογράφημα στον καιρό της Κατοχής. Ας συνεργασθώμεν με τον νικητή. Κηρύγματα και συμβουλαί ενός ακαδημαϊκού», *Ελευθερία*, 16.2.1945, και Ανών., «Το χρονογράφημα κατά την Κατοχήν. Πώς δικαιολογείται ο κ. Σπύρος Μελάς. Μια επιστολή και μια απάντησις», *Ελευθερία*, 22.2.1945.
18. Χ. [άρης], «Η "πίσις της Γερμανικής τυραννίδος"», *Νέα Εστία* 504 (1.7.1948) 858-859, όπου δημοσιεύεται επιστολή του Άλκη Θρύλου με διάφηση των ισχυρισμών του Μελά.
19. Γ. Θεοτοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου*, ό.π. (σημ. 11), σσ. 506-507, η παραπομπή από την Κ. Καρρά, ό.π. (σημ. 3), σ. 47, η οποία σε σημείωση συμπληρώνει: «Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι ο στενός συνεργάτης του Μελά στα ημερολόγια του κατά τη διάρκεια της Κατοχής δεν αναφέρεται καθόλου στην ηθικά επιλήψιμη δημοσίευση αυτών των άρθρων, παρόλο που αναφέρεται εκτενώς στη φιλογερμανική στάση άλλων διανοούμενων», παραπέμποντας στο Γ. Θεοτοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου*, ό.π., σσ. 341-342 (ό.π., σ. 47, σημ. 142). Ο ίδιος ο Θεοτοκάς δίνει δύο αρκετά αντιφατικές ερμηνείες για τα κείμενα αυτά του Μελά. Γράφει: «Επειδή είχε γράψει το χειμώνα '40-'41 διάφορα πράγματα εναντίον του Άξονα, όταν είδε τα αξιόλογα στρατεύματα να μπαίνουν στην Αθήνα φαντάστηκε πως η πρώτη τους δουλειά θα ήταν να τιμωρήσουν τον Σπύρο Μελά. Έγραψε λοιπόν τα χρονογραφήματά του για "να καλυφθεί"» (Γ. Θεοτοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου*, Αθήνα 1987, σ. 522, η παραπομπή από το Τ. Κωστόπουλος, «Από τις Θερμοπύλες στο Στάλινγκραντ...», ό.π., σημ. 2, σσ. 31-32). Την παραπάνω άποψη, όμως, ανατρέπει στο κείμενο του 1948, όπου μιλά για το παράξενο «πάθος» του Μελά για την «εκάστοτε εξουσία»: «Υποστηρίχθηκε τελευταία από ανθρώπους που μάταια προσπαθούν να τον καλύψουν, πως τα έγραψε "υπό την πίεση της γερμανικής τυραννίδος". Είναι ψέμα. Κανείς Γερμανός δεν ασχολήθηκε μαζί του. Ούτε ήξεραν οι Γερμανοί την ύπαρξή του. [...] Η αλήθεια στη θλιβερή αυτή υπόθεση, ολόκληρη η αλήθεια είναι ότι ο Σπύρος Μελάς ούτε πείστηκε ούτε βολιδοσκοπήθηκε ούτε έλαβε καμιά ηθική αμοιβή από τους κατακτητές. Προσφέρθηκε αυθόρμητα, χωρίς να ζητήσει τίποτα, ακολουθώντας μονάχα το παράξενό του πάθος» («Η περίπτωση του Σπύρου Μελά», ό.π., σημ. 8, σσ. 954-955).
20. Μολονότι, όπως γράφει η Κ. Καρρά, «Η σχέση των Θεοτοκά - Μελά αποτελεί αντικείμενο ξεχωριστής εργασίας» (ό.π., σημ. 3, σ. 20, σημ. 31), θυμίζουμε πως ο πρώτος νιώθει ευγνωμοσύνη απέναντι στον δεύτερο γιατί, όπως ομολογεί, «ο Σπύρος Μελάς είναι ο άνθρωπος που πρόσεξε πρώτος τα γραφτά μου και που μου πρόσφερε (πολύτιμο δώρο) ένα αναγνωστικό κοινό, για τούτο και φοβήθηκα ως σήμερα μήπως οι κρίσεις μου για τη δράση του και το έργο του θεωρηθούν σαν επιστροφή λογοτεχνικών φιλοφρονήσεων»: «Σπύρος Μελάς», *Νέα Εστία* 188 (15.10.1934) 918-921: 918.

21. Βλ. ιστοσελίδα της «Εθνικής Εταιρίας Ελλήνων Λογοτεχνών» (<https://ethnikietairilogotechnon.gr/gnoriste-mas/>). Όμως, στον κατάλογο των ιδρυτικών μελών παρουσιάζεται ως χρόνος ίδρυσης της Εταιρίας το 1946. Άλλωστε, όπως θα δούμε παρακάτω, πολλά από τα ιδρυτικά της μέλη αναφέρονται σ' αυτήν σαν να υπάρχει ήδη τουλάχιστον από το 1947. Πριν από την επίσημη εμφάνιση της Εταιρίας, βρίσκουμε αναφορά στον Κ. Δ. Τσάτσο ως πρόεδρό της, και μάλιστα «Εθνικής Εταιρίας των Λογοτεχνών της Ελλάδος» (βλ. Χ[άρης], «Ο απόβλητος», *Νέα Εστία* 503 (15.6.1948) 792-793: 792), ενώ κάποια «Εθνική Εταιρία των Λογοτεχνών της Ελλάδος» με πρόεδρο το Στράτη Μυριβήλη επιτίθεται με οξύτητα εναντίον της «Διαμαρτυρίας των 73 λογοτεχνών» κατά των «έκτακτων μέτρων» του Γ' Ψηφίσματος του Ιουνίου του 1946 (βλ. Ανών., «Αι ελληνικαί ελευθερία κινδυνεύουν μόνον από τας αυτονομιστικάς ενεργείας διακηρύττων οι εθνικόφρονες λογοτέχναι», *Εμπρός*, 19.6.1946, σ. 4). Ο ίδιος ο Μυριβήλης, εξάλλου, παρουσιάζεται ως αντιπρόεδρος στο πρώτο Δ. Σ. της «Ελληνικής Εταιρίας» το 1948 και πρόεδρος της από το 1950.

22. Χ. [άρης Πέτρος], «Ένας θάνατος», *Νέα Εστία* 504 (1.7.1948) 856-857, οι αραιώσεις του συγγραφέα, οι υπογρ. δικές μας.

23. Χ. [άρης], «Ακόμα ένα πάθημα», *Νέα Εστία* 479 (15.6.1947) 758-759, η υπογρ. δική μας. Και αργότερα θα μιλήσει για τον ακαδημαϊκό που «καταδικασμένος σε "πνευματική αναξιοσύνη", όχι μόνο από τις λογοτεχνικές μας οργανώσεις που του έκλεισαν την πόρτα τους, απ' όλο τον πνευματικό μας κόσμο που με χλιυούς-δυο τρόπους τον κρατάει σε απομόνωση, - για την άλλη, την "εθνική αναξιοσύνη", χρειάστηκε να έχει αθωωτικό βούλευμα, δηλαδή χρειάστηκε να έχει πιστοποιητικό» (Χ. [άρης], «Ο απόβλητος», ό.π., σημ. 21, σ. 792).

24. *Εστία*, 18.6.1948, η υπογρ. δική μας.

Στέλιος Φώκος

Μια διένεξη του Πέτρου Σπανδωνίδη με το περιοδικό *Νέα Πορεία*

Μια άγνωστη διένεξη του Πέτρου Σπανδωνίδη¹ με το περιοδικό *Νέα Πορεία* αποκαλύπτεται σε επιστολή του πρώτου προς τον ποιητή Ηλία Κατσόγιαννη.² Αιτία της διένεξης υπήρξε ένα δημοσίευμα του Άλκη Θρύλου στο περιοδικό σχετικά με τους κριτικούς, γενικά, το οποίο ο Σπανδωνίδης θεώρησε προσβλητικό επικαλούμενος λόγους προσωπικής ευθιξίας, αν και πουθενά στο δημοσίευμα δεν αναφέρεται το όνομά του.³ Ο Σπανδωνίδης γράφει ένα άρθρο για να απαντήσει στο δημοσίευμα του Θρύλου και επιθυμεί τη δημοσίευσή του στη *Νέα Πορεία*· το περιοδικό, όμως, αρνείται να το δημοσιεύσει. Το γεγονός αυτό δυσχεραίνει τον Σπανδωνίδη, ο οποίος θεωρεί ότι οι υπεύθυνοι του περιοδικού μεροληπτούν σε βάρος του, αφού τον λογοκρίνουν, επειδή άσκησε κριτική στον Θρύλο. Έτσι, δημιουργείται ζήτημα σχετικά με τη δημοσίευση ή όχι της απάντησης στον Θρύλο, με αποτέλεσμα τις τεταμένες σχέσεις του Σπανδωνίδη με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας της *Νέας Πορείας*.

Σ' αυτό το πλαίσιο αναφοράς εντάσσεται η παρούσα επιστολή, η οποία αποτελεί προτροπή του Σπανδωνίδη προς τον Κατσόγιαννη, συνεργάτη της *Νέας Πορείας*, να συναινέσει στη δημοσίευση του απαντητικού κειμένου του προς τον Θρύλο. Στην προσπάθειά του να τον πείσει, χρησιμοποιεί διάφορα επιχειρήματα για την ορθότητα των απόψεών του. Προσπαθεί να καταστήσει σαφές ότι οι ενέργειες του περιοδικού απέναντί του δεν ήταν αυτές που θα έπρεπε να είναι, όχι μόνο στην περίπτωση του Θρύλου. Και αναφέρει ένα παλιότερο δημοσίευμα του ψευδώνυμου συνεργάτη του περιοδικού Βασίλη Νησιώτη,⁴ ο οποίος, σύμφωνα με τον Σπανδωνίδη, τον προσέβαλε, αλλά και πάλι το περιοδικό δεν τον υποστήριξε. Και στις δύο περιπτώσεις ο Σπανδωνίδης επιζητεί ηθική αποκατάσταση εκ μέρους του περιοδικού, την οποία, όμως, δεν λαμβάνει. Η

αντιμετώπιση αυτή ενδέχεται να οφείλεται στο γεγονός ότι ο Θρύλος και ο Νησιώτης δεν αναφέρθηκαν προσωπικά εναντίον του Σπανδωνίδη. Οι ερμηνείες των δημοσιευμάτων Θρύλου και Νησιώτη ίσως θεωρήθηκαν από το περιοδικό τελείως υποκειμενικές και οι αντιδράσεις του Σπανδωνίδη υπερβολικές, δεδομένου και του εριστικού χαρακτήρα του.⁵ Ο Σπανδωνίδης, που δεν κατορθώνει να πείσει τους συνεργάτες του περιοδικού για την αναγκαιότητα της δημοσίευσης του άρθρου του, δείχνει τη δυσαρέσκεια, τον θυμό και την ψυχολογική του φόρτιση και από τον τρόπο που αναφέρεται στους συνεργάτες, με τους οποίους έχει πρόβλημα, αφού χρησιμοποιεί αντί για το όνομά τους τα αρχικά Α. Θ. και μόνο το μικρό όνομα του ψευδώνυμου. Στην επιστολή προς τον Κατσόγιαννη καταγράφονται οι ανησυχίες και οι αντιδράσεις του σχετικά με το κύρος των κριτικών, όπως εκφράζονται στα κείμενα των Θρύλου και Νησιώτη, και καταφέρεται εναντίον τους με αρνητικούς χαρακτηρισμούς.

Η απροθυμία του περιοδικού να τον στηρίξει ηθικά και στις δυο περιπτώσεις θεωρείται από τον Σπανδωνίδη αγάριστη ενέργεια. Ο Σπανδωνίδης κάνει λόγο για μη σωστές ενέργειες του περιοδικού και στην περίπτωση του Λίνου Πολίτη, καθηγητή του Α.Π.Θ., και υποστηρίζει ότι το περιοδικό τον έθιξε προσωπικά, αφού τον χαρακτηρίζει ως κακό κριτικό και ως άνθρωπο με διασυνδέσεις σε αθηναϊκούς θιάσους που έδιναν παραστάσεις στη Θεσσαλονίκη. Έτσι οι αθηναϊκοί θιάσοι εξασφάλιζαν τη θετική κριτική του Λίνου Πολίτη.

Η επιστολή δημοσιεύεται σε μονοτονικό χωρίς αλλαγές στη στίξη, την ορθογραφία και την παραγραφοποίηση. Τις υπογραμμισμένες λέξεις ή φράσεις τις μεταγράφουμε με πλάγια στοιχεία, ενώ δε σημειώνουμε τις διαγραφές λέξεων, αφού πρόκειται για επουσιώδεις αλλαγές. Η επιστολή, η οποία εκτός των άλλων συμβάλλει στην ολοκλήρωση της εικόνας των σχέσεων του Σπανδωνίδη με το περιοδικό, προσφέρει υλικό για τον χαρακτήρα του Σπανδωνίδη και τους προβληματισμούς του για τη συνεργασία του με τη Νέα Πορεία, αλλά και τη φιλία του με τον Ηλία Κατσόγιαννη. Η επιστολή έχει φιλολογικό ενδιαφέρον καθώς αποκαλύπτει συζητήσεις και εντάσεις στο παρασκήνιο της Νέας Πορείας.

Θεσσαλονίκη 23.3.58

Αγαπητέ Ηλία,

Επειδή διέγνεσα, ότι στην περίπτωση του άνομου άρθρου της κ. Α. Θ. στη Νέα Πορεία τείνεις να πιστέψεις, ότι μια απάντησή μου με ένα αρθράκι θα έβλαπτε και πρέπει να αποφευχθεί και επειδή θέλω να είμαστε πάντα αδελφικοί φίλοι, με φιλία στηριγμένη στη σωστή κατανόηση, σου γράφω τα παρακάτω.

Η κυρία Α. Θ. αγαπά και πολύ συχνά προσφεύγει σε εριστικές και προσβλητικές εκφράσεις. Έγραψε, ότι δεν πρέπει να δίνουμε σημασία στις επιστολές κριτικών προς συγγραφείς, ότι αυτές αποτελούν formules de politesse. Και ακόμη, ότι η δημοσίευση αποσπασμάτων από βιβλιοκρισίες αποτελεί πλαστογραφία.⁶ Επειδή αυτές οι εκφράσεις θίγουν τους συγγραφείς: στην πρώτη περίπτωση ως κοντόμυαλους και εύπιστους· στη δεύτερη ως καταρρέουσους και επειδή έτυχε και εγώ να είμαι ένας συγγραφέας, και αυτές οι έτσι εκφρασμένες αντιλήψεις με έθιξαν, θέλησα, εκφράζοντας γενικά τη γνώμη μου για το απαράδεκτο των απόψεων αυτών, να γράψω και εγώ την άποψή μου. Και επειδή ήθελα να εκφράσω μια άποψη γενική, αντίθετη κατά σύμπτωση με κείνη της κ. Α. Θ. Και όχι να της απαντήσω προσωπικά (αν απαντούσα με επιστολή μου, θα ήταν αυτή μια «προσωπική» απάντηση), προτίμησα να γράψω ένα αρθράκι. Γιατί όχι;

Νομίζω ότι μέσα στο νόημα της πνευματικής ελευθερίας είναι και η διατύπωση γνώμων αντιθέτων, που τελικά κάνουν να διελευκανθεί η αξία μιας γνώμης προς το συμφέρον αυτής της ίδιας της γνώμης. Η συζήτηση είναι μια νόμιμη πράξη, όταν ένα περιοδικό στέκεται σε

απροσωπώληπτα και αντικειμενικά όρια. Και εγώ στην απάντησή μου με το άρθρο μου δεν έθιγα προσωπικώς κανένα, εκφραζόμουν απλώς σαν ελεύθερος πνευματικός άνθρωπος, υποστηρίζοντας το αστήρικτο της διατυπωμένης στη Νέα Πορεία γνώμης της κ. Α. Θ. Λοιπόν τώρα η Νέα Πορεία που επέτρεψε στην Α. Θ. να διατυπώνει γνώμες καθαρά μειωτικές για την αξιοπρέπεια και την νοημοσύνη των συγγραφέων, γιατί μου αρνήθηκε το δικαίωμα να απαντήσω ανασκευάζοντας τις απόψεις της; [Και γιατί η Νέα Πορεία παίρνει το δικαίωμα να γράψει τόσο προσωπικά κατά του Λίνου Πολίτη, προσωπικά,⁷ αδιαφορώντας αν πιστευθεί (και πιστεύθηκε), ότι και όσοι συνεργάζονται έχουν έναντι του τα ίδια συναισθήματα; Έτσι ανεύθυνα γίνονται όλα τα πράγματα;]

Έπειτα από μια χριστιανική λήθη κακότητας επρόσφερα επί δυό χρόνια την ψυχή μου και τις δυνάμεις μου για την ενίσχυση του μακεδονικού χώρου της Νέας Πορείας· δεν είχα λοιπόν το δικαίωμα να θελήσω από τις στήλες του περιοδικού αυτού να ανασκευάσω αντικειμενικά μια γνώμη μιας συμπτωματικής μάλιστα συνεργάτιδας, η οποία έτσι ή αλλιώς, έγραφε, το λιγότερο παραδοξολογίες;

Όχι! αυτή η μεταχείριση ενός θερμού και πιστεύω γι' αυτό αξιολογημένου συνεργάτη, χάριν μιας συμπτωματικής αρθρογράφου γνωμών, που δεν έχουν ούτε χέρια ούτε πόδια, ήταν μια αναμενόμενη μεταχείριση, εν πάσει περιπτώσει. Αλλά και άλλοτε η Νέα Πορεία αρνήθηκε να υπερασπίσει τη θιγόμενη αξιοπρέπεια μου, όταν ο ψευδώνυμος εκείνος Βασιλίας ο... (δεν θυμούμαι το επώνυμο που ντύθηκε) έγραψε για μένα χωρίς ντροπή και τσίπα, ότι είμαι ένας παραισθητικός κριτικός δηλ. ένας κριτικός με ψυχολογικά ανώμαλη θεμελίωση των σκέψεών μου.⁸

Πιστεύω, με όλα αυτά που σου γράφω, ότι η μεταχείριση της Νέας Πορείας απέναντί μου δεν υπήρξε κάθε φορά εκείνη, που έπρεπε: Ζήτησε πάντοτε τη συνεργασία μου, δε μου έδωσε όμως ποτέ, όταν παρουσιάσθηκε ανάγκη, ένα ηθικό αντάλλαγμα της πρόθυμια και ανυπόκριτα φιλικής προσφοράς μου. Στη δεύτερη και τελευταία περίπτωση, ενώ έστρωσε χαρτί για να γράψει η Αθηναία ό,τι ήθελε, δε μου παρεχώρησε χώρο να υπερασπίσω την αξιοπρέπεια των συγγραφέων (που έμμεσα χαρακτηρίζονταν εύπιστα χιναρία ή πλαστογράφοι της ίδιας τους της αλήθειας) όπως και παλαιότερα όταν έδωσε χώρο στον ...Βασιλίη να με βρίσει χυδαία, δεν εξέπλυνε αυτή την απρέπεια αποκαθιστώντας το κύρος του περιοδικού προ πάντων. Δεν περιμένα μια τόσο άνηση μεταχείριση ανάμεσα σ' ένα περαστικό πρόσωπο, που αδικεί κατάφωρα και σ' ένα άλλο, σταθερό συνεργάτη, που τίμα επιζητούσε μια ηθική αποκατάσταση.

Ηλία μου, σε παρακαλώ, να πάρεις και να μου στείλεις το κείμενο της «ένοχης» στην αξιοπρέπεια της εκείνης απάντησής μου.

Πάντα δικός σου
Πέτρος Σ. Σπανδωνίδης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Π. Σπανδωνίδης γεννήθηκε το 1890 στη Ρουμανία, έζησε, όμως, στη Θεσσαλονίκη, όπου εγκαταστάθηκε το 1905. Ήταν φιλόλογος, δοκιμογράφος και κριτικός της λογοτεχνίας. Έγραψε μελέτες και δοκίμια για την ελληνική και ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Θεωρείται σημαντικός κριτικός, που ασχολήθηκε με το έργο σύγχρονων ποιητών και πεζογράφων.

2. Η επιστολή βρίσκεται στο αρχείο του Η. Κατσόγιαννη. Ευχαριστώ θερμά τον κ. Κατσόγιαννη, ανεψιό του ποιητή, για την άδεια δημοσίευσης της επιστολής και την κ. Χαρά Συμεωνίδου για τη διευκόλυνση πρόσβασης στο αρχείο του ποιητή.

3. Άλκης Θρύλος, «Περिवώριο. Μια μορφή μητρικής αγάπης», Νέα Πορεία 35-36 (Ιαν.-Φεβρ. 1958) 36-39.

4. Ψευδώνυμο του ποιητή Πάνου Θασίτη. Ο Θασίτης γεννήθηκε το 1923 στη Μήθυμα της Λέσβου, αλλά το 1930 η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Σπούδασε νομικά και εργάστηκε ως δικηγόρος. Ανήκει στην πρώτη μεταπολεμική γενιά και εκφράζει τα ιδανικά της Αριστεράς που δεν πραγματοποιήθηκαν. Ασχολήθηκε επίσης με την κριτική της λογοτεχνίας. Δημοσίευσε μελέτες και δοκίμια για τη λογοτεχνία. Πέθανε το 2008.

5. Ο Σπανδωνίδης, που ήταν γνωστός για τον δύσκολο χαρακτήρα του, υπήρξε δυναμική προσωπικότητα. «Τραχύς» και «ηγετικός», συχνά δημιουργούσε προβλήματα κατά τη συνεργασία του με τη Νέα Πορεία, καθώς θεωρούσε ότι τα μέλη της ομάδας του περιοδικού έπρεπε να αποδέχονται τις απόψεις του και να μη διαφοροποιούνται από αυτές. Βλ. Βούλα Σύλλα, *Το περιοδικό «Μακεδονικές Ημέρες» (1932-1939, 1952-1953)*, διδακτ. διατριβή, Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ., 2010, σ. 161.

6. Τα σημεία στο άρθρο του Θρύλου που προκάλεσαν την αντίδραση του Σπανδωνίδη είναι τα εξής: «Μια κριτική αναγκαστικά σπάνια δεν θα έχει φωτοσκιάσεις. Αλλά στον συγγραφέα συμφέρει μόνο το φως. Αυθαιρέτα ξεχωρίζει και παρουσιάζει από ένα σύνολο, από μια σύνθεση παρατηρήσεων, ό,τι του αρέσει και τον ευχαριστεί, χωρίς καν να υποδειξεί με αποσιωπητικά ότι κάτι έχει αφαιρέσει. Η γνώμη του κριτικού όχι μόνον αλλοιώνεται με αυτόν τον τρόπο αλλά και συχνά μετατρέπεται βασικά. Πώς αλλιώς να χαρακτηριστεί η πράξη αυτή παρά πλαστογραφία; / Το ατόπημα προχωρεί και πιο πέρα. Μερικοί δεν διατάζουν να φέρουν στη δημοσιότητα και ιδιωτικές επιστολές παραβλέποντας ότι αυτές ανήκουν τόσο στον λήπτη όσο και στον αποστολέα [...] Όλοι οι κάπως πληροσημένοι ξέρουν ότι το ιδιωτικό γράμμα δεν είναι τίποτε άλλο παρά une formule de politesse, μια ευγένεια». Βλ. Άλκης Θρύλος, «Περθιόριο. Μια μορφή μητρικής αγάπης», *Νέα Πορεία* 35-36 (Ιαν.-Φεβρ. 1958) 36-29.

7. Η περίπτωση αφορά τα δωρεάν εισιτήρια που πρόσφεραν διάφοροι θίασοι, όταν έδιναν παραστάσεις στη Θεσσαλονίκη. Γράφει η Νέα Πορεία τα εξής: «Αυτή τη φορά [η Τέχνη] μας λέγει. Ωστε επειδή δε σας στέλνουν δωρεάν εισόδους δεν πάτε στο θέατρο; Καμαρώστε εαυτούς! Θα απαντήσουμε στην ερώτηση του κ. Πολίτη. Ο κ. Πολίτης αναδέχθηκε την ευθύνη για ό,τι γράφεται στο εικοσασέλιδο δελτίο της Τέχνης και εμείς συμφωνούμε αναγκαστικά, μια και παρά τις προσπάθειές μας δεν στάθηκε δυνατόν οι ανωνυμογράφοι του δελτίου να μας πουν ποιοι είναι. Ας άρει λοιπόν τον σταυρό ο κ. Πολίτης, αφού το θέλει και αφού οι ανωνυμογράφοι δεν τολμούν και τον εγκαταλείπουν μονάχο. Το ιστορικό της ερώτησης είναι τούτο: Γράψαμε κάποτε πως οι εξ Αθηνών θίασοι που έρχονται και δίνουν παραστάσεις στη Θεσσαλονίκη, δεν μπορούν να παραπονούνται πως οι πνευματικοί μας άνθρωποι, δε νοιάζονται και δεν ενισχύουν τις προσπάθειές τους, όταν οι ίδιοι οι θίασοι ποτέ δεν τους καλέσανε στις παραστάσεις τους. Είν' αλήθεια, δεν την αμφισβητεί ελπίζουμε ούτε ο κ. Πολίτης, πως οι παραπάνω αθηναϊκοί θίασοι, αγνόησαν πάντα τους πνευματικούς ανθρώπους της Θεσσαλονίκης, κι όταν λέμε ότι τους αγνόησαν δεν εννοούμε ότι δεν έστειλαν δωρεάν εισόδους – αυτή η ερμηνεία υπάρχει μόνο μέσα στην “αγνή φαντασία” του κ. Πολίτη. Εννοούμε πως κανένας θιασάρχης [...] δεν έδειξε να υποπτεύεται ότι εδώ υπάρχουν πέντε δέκα άνθρωποι που αγαπούν την Τέχνη και δουλεύουν σ' αυτήν όσο μπορούν. Κανένας τους δεν σκέφθηκε να τους πλησιάσει, να τους γνωρίσει, να μιλήσει μαζί τους [...] Αγνόησαν οι θιασάρχες τους πνευματικούς μας ανθρώπους όταν έστειλαν προσκλήσεις σ' όλες τις αρχές της πόλης [...] και στον κ. Πολίτη, αν ο τελευταίος ή έτερος υποτακτικός του [...] δεν είναι εφοδιασμένος όπως γνωρίζουμε [...] με διοικητικό δωρεάν εισόδου, κατόπιν φυσικά επιμελών ενεργειών του. Πώς πρέπει να ερμηνευθεί αυτή η προτίμηση των θιάσων ως προς την επιλογή των καλεσμένων τους; Κατά τη γνώμη μας πολύ απλά: Οι άνθρωποι, και πολύ σωστά ενδιαφέρονται για τις πιέννες και με μια τέτοια επιλογή νομίζουν πως την εξασφαλίζουν. Επικουρικά η γνώμη των πνευματικών ανθρώπων, τους ενδιαφέρει τυπωμένη, γιατί έτσι, με το κύρος της και τη διάδοσή της, εξυπηρετούνται πάλι οι πιέννες. Αυτή και μόνη είναι η αιτία των παραπόνων τους [...]. Ωστόσο ας μάθουν και οι θιασάρχες και ο συνηγόρος τους κ. Πολίτης ότι οι πνευματικοί μας άνθρωποι αγαπούν το θέατρο το καλό – εννοούμε – και συχνά παρακολουθούν παραστάσεις του κι έχουν γι' αυτές τις όποιες απόψεις τους. Αν δεν τις δημοσιεύουν, είναι γιατί κανένας τους δεν είναι ειδικά κριτικός. Ίσως η έλλειψη οποιασδήποτε θεατρικής παράδοσης στην πόλη μας να εξηγεί το φαινόμενο. [...] Πιστεύουν ακόμη, πως περισσότερους κριτικούς κ. Πολίτηδες δε χωρά αυτή η πόλη: ο ένας ήδη κάνει αρκετό κακό. Βλ. «Από μήνα σε μήνα», *Νέα Πορεία*, 35-36 (Ιαν.-Φεβρ. 1958) 35-36.

8. Ο Σπανδωνίδης αναφέρεται στην κριτική του Βασίλη Νησιώτη για το έργο του Τάκη Σινόπουλου *Η γνωριμία με τον Μαξ*: «Η γνωριμία με τον Μαξ» είναι ένα αρκετά μακρό ποίημα, γέννημα σύλληψης ενιαίας [...] η λυρική κραυγή μεταμόρφωσης σε λυρική ιστορία ενός πλασματικού προσώπου· το υποκείμενο ομιλεί διά μέσου του αντικειμένου: του Μαξ που διηγείται τον εαυτό του. Τα υποβλητικά επεισόδια αυτής της “ιστορίας” έχουν και αναγκαιότητα και διάρκεια. Αυτό το πνευματικό στοιχείο [...] συχνότατα απουσιάζει από το πλείστο της σημερινής ποιήσής μας ή υποκαθίσταται από έναν εικονικό πνευματικό προβληματισμό: δάνειον εκ της φιλολογικής ή της φιλοσοφικής της ύπαρξης. Η κατάσταση τούτη έχει εξαπλωθεί επικίνδυνα στον ποιητικό μας τόπο, κι ασθενικά διανοούμενα ταλέντα ενισχυμένα από τη σπουδαιότητα έγκριση ενός παραισθητικού κριτικού, παρουσιάζονται [...] σαν εκπρόσωποι της σύγχρονης αγωνίας στην ποίηση [...] οι κύριοι αυτοί, απλώς επαναλαμβάνουν άνοστα και πληχτικά [...] τα νέα ...του παρελθόντος αιώνας». Βλ. Βασίλης Νησιώτης, «Το βιβλίο: Τάκη Σινόπουλου, *Η γνωριμία με τον Μαξ*», *Νέα Πορεία* 17-18 (1956) 726-728.

Ελένη Παρισιάδου

Ο ποιητής Άχθος Αρούρης (Νίκος Σαραντάκος, 1903-1977)

Άχθος αρούρης είναι έκφραση ομηρική (*Ιλιάδα*, Σ104) και θα πει βάρος της γης, δηλ. άχρηστος άνθρωπος. Είναι και το ψευδώνυμο που διάλεξε ο παππούς μου, ο Νίκος Σαραντάκος, και με αυτό δημοσίευε ποιήματά του σε εφημερίδες της Μυτιλήνης και της Αθήνας προπολεμικά.

Παιδί πολυμελούς οικογένειας από τη Γέρμα της Μάνης, που αναγκάστηκε να μεταναστεύσει στον Πειραιά, τελείωσε στα 15 του την δευτεροβάθμια εκπαίδευση και έπιασε δουλειά σε τράπεζες. Στρατιώτης στη Θεσσαλονίκη ήρθε σε επαφή με τις κομμουνιστικές ιδέες και τις ενστερνίστηκε. Ως τραπεζικός υπάλληλος στη Μυτιλήνη γνωρίστηκε με την ποιήτρια Ελένη Μυρογιάννη και την παντρεύτηκε.

Η Κατοχή τον βρήκε στη Μυτιλήνη στέλεχος της Αγροτικής Τράπεζας. Συμμετείχε ενεργά στην Εθνική Αντίσταση μέσα από τις γραμμές του ΕΑΜ και φυλακίστηκε από τους Γερμανούς και αργότερα από το μεταπελευθερωτικό καθεστώς για στάση, με αποτέλεσμα να απολυθεί από τη θέση του και να μετοικήσει στην Αθήνα, όπου εργάστηκε στη σύνταξη της Εγκυκλοπαίδειας του Ηλίου.

Στα πρώτα του ποιήματα και χρονογραφήματα, ο Ν.Σ. χρησιμοποιούσε διάφορα ψευδώνυμα, όπως Βριάρεως ή Ηρόστρατος. Με αυτό το τελευταίο δημοσίευσε στο αριστερό λογοτεχνικό περιοδικό *Νέα Επιθεώρηση* (τχ. 10, Οκτ. 1928) το ποίημα «Η κάσα»:

Η κάσα

Όγκος βαρής κι ασήκωτος τ' αφέντη μας η κάσα,
με ζηλεμένονε παρά σε στήθια σιδερένια.
Κι ανοιγοκλεί με σφουριχτήν – σα δουλευτής – ανάσα
κι ο αφέντης τής χαμογελά με σεβασμό κι ευγένεια.

Από μαντέμι δυνατό κι αστραφτερόν ατσάλι
– Το μέταλλο που φτιάχνουνε της φυλακής τους κρίκους –
Σαν το καλύβι ενού φτωχού, μπορεί και πιο μεγάλη
και ξεπερνά σ' αχորταγιά τους πεινασμένους Λύκους!

Κρύβει τ' αργάτη τον ιδρό, το γαίμα του στρατιώτη
το μαύρο δάκρυ τ' αρφανού, το στεναγμό της χήρας
του φαμελίτη το ψωμί, της πόρνης την αγνότητα
και της γυναίκας την τιμή και την τιμή της λίρας!

Ο αρχισυντάκτης του περιοδικού, ο Μίλιος Χουρμούζιος (τότε με το ψευδώνυμο Αντρέας Ζευγός), δημοσίευσε μεν το ποίημα, αλλά επέκρινε τον ποιητή για την επιλογή του ψευδωνύμου.

Το ψευδώνυμο Άχθος Αρούρης χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά το 1932 σε ένα ποίημα στον σατιρικό περιοδικό *Παπαρούνα*, αλλά καθιερώθηκε στη συνεργασία του παππού μου με το σατιρικό περιοδικό *Παπαρούνα*, το οποίο εξέδωσε το 1933 ο Πωλ Νορ (Νίκος Νικολαΐδης). Καθώς χρησιμοποιούσε ακραία δημοτική, υπέγραφε βεβαίως ως Άχθος Αρούρης.

Στην *Παπαρούνα* δημοσίευσε περί τα δέκα σατιρικά ποιήματα, τα περισσότερα σε εξεζητημένη μαλλιάρη δημοτική, αλλά και κάποιες παρωδίες όπως το εξής καβαφικό:

Συχνότατα...

Αδοξον τέλος έσχες περιπέτεια,
αλλά καλύτερον ν' αφηγηθώ το γεγονός.

Νέος ων καλλιπάρειος, ευγενώς
τον έρωτα εξελιπάρουν νέας τινός
ήν καλλονή εκόσμηι και προπέτεια.

Είν' αληθές ότ' ήτον μεταχειρισμένη πως
και κυνική ως Διογένης είτε Μένιππος.
Εν τούτοις με ολίγα μερεμέτια
εν τω προσώπω και τω στήθει και τω σώματι
εφαίνετο κατά το ήμισυ τουλάχιστον παρθένος
ωσάν εκείναι, που καλούνται κόμματα.
Πάντως, την πολυόρκησα με μένος,
μη ών ως έδει οξυδερκής εις τέτοια...

Κάποτε επιτέλους νύκτωρ (νυξ να ήτον;)
εις την οικίαν της μετέβην λάθρα
θεωρών αυτήν ως άντρον των χαρίτων
καίπερ ευρίσκετο σιμά εις την αποβάθρα
κι έλαμπεν προ της θύρας ασθενώς
κι εντροπαλά εις καταπόρφυρος φανός.
Ότε την επομένην περι δειλην οψίαν
εξήλθον, αντελήφθην βαίνων εν τη οδώ
ότι ο χιτών μου είχεν υποσσει νηοψίαν
κι έλειπεν το έσοδον ενός μηνός,
πράγμα που συλλογίζομαι τώρα εδώ
με λύπην και αιδώ.

(Παπαρούνα, τχ. 19, 24.6.1933)

Το ποίημα αυτό ανθολογήθηκε από τον Δημ. Δασκαλόπουλο στο βιβλίο του *Παρωδίες
καβαφικών ποιημάτων* (Αθήνα 1998) μαζί με άλλο ένα καβαφικό του Άχθου Αρούρη, από
τον Τρίβολο:

Θάλασσα

Είπες: Θα πάγω σ' άλλη Γη. Θα πάγω σ' άλλη θάλασσα
μια πόλις άλλη θα βρεθεί καλύτερη για μένα
- Κάθε προσπάθεια πηγαίνει πάντα στα χαμένα
κι είν' η καρδιά μου, σα σκυλί, δεμένη.
Και ξέρω ο δόλιος τί με περιμένει
μα και φιλή δεν έχω, όλα τα χάλασα.

Καινούργιους τόπους δε θα βρεις δε θα βρεις άλλες θάλασσες
δεν είσαι λόρδος φουκαρά να τρέχεις δω και κει
στους ίδιους δρόμους θα γυρνάς σ' όλη τη ζήση σου.
Και μες τες γειτονιές τες ίδιες θα γερνάς.
Δεν έχει πλοίο για σε. Δε μετοιχει
έτσι εύκολα ένας άφιλος· κι ως χάλασες
και τη δεκάρα τη στερνή, να χορηγήσει σου
κανείς σιτήριο τζάμπα μην ολπίζεις
στην πόλη αυτή θα ζεις και θα πεινάς
στην κώχη τούτη τη μικρή θα τουρτουρίζεις.

(Τρίβολος, φ. 109, 2.2.1934) Άχτος Αρούρης

Νίκος Σαραντάκος

Πράγματι, από το καλοκαίρι του 1933, είχε αρχίσει πυκνή συνεργασία με τον Τρίβολο
του Στρατή Παπανικόλα. Πρώτο ποίημα αυτής της περιόδου, εις ύφος βαρναλικόν:

Ο εργοστασιάρχης στον Παράδεισο

Άη Πέτρο! βγάλ' το καντινάτσο,
τράβα την πόρτα στα καρούλια
κι άνοιχ' τη διάπλατη να μπω.
Συγχωροχάρτια φέρνω μάτσο
για φαγωμένα μεροδούλια
κι ό,τι σημάδι μου θαμπό
το καθάρισαν οι παπάδες
με λειτουργίες και με λαμπάδες.

Κι αν έκανα σα νέος τρέλες
κι αν παραγλέντησα με νιές,
(δεν είμαστε όλοι μας Χριστοί)
λογάριασε πόσες κοπέλες
που τσ' είχα "μεταχειριστεί"
τις βόλεψα με προξενίες
κι έδωκα προίκα μετρητή
σ' αυτές και στον προξενητή.

Έκανα κάμποσα καλά
στη ζήση μου την περασμένη
και τώρα που 'ρθα εδώ ψηλά
με γέλιο καλωσόρισέ με
ψήσε καφέ και κέρασέ με,
κι αφού πια τίποτα δε μένει
Άη Πέτρο, βγάλ' το καντινάτσο
στο πλάι του Χριστού να κάτσω.

(Τρίβολος, 23.6.1933)

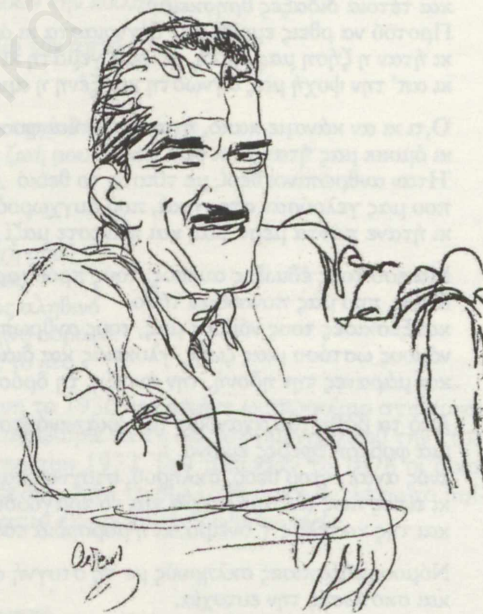
Στον Τρίβολο ο Άχθος Αρούρης δημοσίευσε γύρω στα 40 ποιήματα, τα περισσότερα
σατιρικά, στο πνεύμα της εφημερίδας. Ένα άλλο ποίημα της ίδιας εποχής έμεινε αδη-
μοσίευτο λόγω του περιεχομένου του· γράφτηκε παραμονή Χριστουγέννων του 1937:

Γέννησις

Έξω βαριά, μονότονα κι επίμονα χτυπά η βροχή
στους τσίγκους των καταστημάτων.
Και σα βουβό παράπονο μες στην καρδιά μας αντηχεί
που άγνωστος φόβος της κρατά δεμένη κάθε της πτυχή
κι είναι σπηλιά κακοποιών και βάρβαρων πνευμάτων.

Ανίσχυρο το λογικό - κρίση, συνείδηση και νους -
ζητεί να μάθει την αιτία
που μας κρατάει στην ερμιά του ψυχικού μας αχανούς
που μας κρατάει σκοτεινούς, βασανισμένους, ταπεινούς
γεμάτους ζόφο και νυχτιά και θλίψη και σκοτία.

Τάχατες τ' άλλα πλάσματα, που η σκέψη δεν τα τυραννά
δεν τα βαραίνει σαν κατάρρα,

Νίκος Σαραντάκος
Σκίτσο Αντώνης Πρωτοπάτσης

νιώθουν το ίδιο σαν εμάς τον αδυσώπητο βραχνά
ή τάχα πέφτουν ήσυχα να κοιμηθούν μ' όνειρα αγνά
χωρίς καμιά τον ύπνο τους να τον ταράζει αντάρα;

Χριστέ, γιατί γεννήθηκες μες στου χειμώνα την καρδιά
και τέτοια δίδαξες θρησκεία;
Προτού να ρθεις εμοιάζαμε ξέγνοιαστα κι άταχτα παιδιά
κι ήταν η ζήση μας απλή, με φως γεμάτη κι ομορφιά
κι απ' την ψυχή μας άγνωστη και ξένη η αμαρτία.

Ό,τι κι αν κάναμε κακό, ήταν απλό και φυσικό
κι όμοιοι μας ήταν κι οι θεοί μας.
Ήταν ανθρώπινοι θεοί, με τίποτα το θεϊκό
που μας γελούσαν στοργικά, που συγχωρούσαν το κακό
κι ήτανε πάντα μέσα μας και πάντοτε μαζί μας.

Μα εσύ τους έδωξες αυτούς, τους πρόσχαρους, τους αφελείς
θεούς, που μας πονούσαν τόσο
και ξέσκισες τους νόμους μας, τους ανθρωπίνους κι ατελείς,
νόμους ωστόσο μιας ζωής, γλυκειάς και διάφανης κι απλής
και μάρανες την ηδονή, την άνοιξη, τη δρόσο.

Από τα βάθη του αχανούς, του ακατανόητου ουρανού
μια φοβερή έφερες εικόνα
ενός ανάλγητου θεού, σκληρού, στυγνού και σκοτεινού
κι είπες πως είν' αμάρτημα και το τραγούδι του πτηνού
και της κοπέλας τ' όνειρο, κι η μυρουδιά του ανθώνα.

Νόμους εθέσπισες σκληρούς με τη στυγνή σου διδαχή
και σκότωσες την ευτυχία.
Απάρνηση κάθε χαράς, σκοτάδια μέσα στην ψυχή,
κάθε χαμόγελο γλυκό, κάθε χαρούλα μας φτωχή
είναι θανάσιμο κακό και ρύπος κι αμαρτία.

Ποτές δε χάρηκες το φως. Σε θέλγαν πάντα τα κεριά
και των ναών σου το ημίφως.
Οι προσευχές σου ψάλλονται με μια κατάνυξη βαριά.
Δεν χάρισε στον άνθρωπο ούτε μια στάλα λευτεριά
και οι πιστοί σου ήθελες να 'χουμε δούλων ήθος.

Κι όπως γεννήθηκες Χριστέ μες στου χειμώνα την καρδιά
που σύμβολο στη σκοτεινή σου στάθηκε θρησκεία,
για να πεθάνεις διάλεξες κάποια χαρούμενη βραδυά
κι ερύπανες της άνοιξης τη ζωογόνα ευωδιά
με του φριχτού σου λιβανιού τη δυσωδία.

(Σάμος, 24.12.1937)

Ωστόσο, εξίσου εκφράζει τη φιλοσοφία ζωής του και τη στάση του απέναντι στη
θρησκεία ένα άλλο ποίημα, που δανείζεται τον τίτλο από το γνωστό ποίημα του Ζαχαρία
Παπαντωνίου, αλλά είναι εντελώς προσωπικό:

Η προσευχή του ταπεινού

Ελέησόν με ο Θεός, κατά το μέγα ελεός σου
έτσι που εύσπλαχνα ελεείς κάθε πιστό σου.

Δεν είμαι τάχατες κι εγώ εικόνα και ομοίωση
του πάνσεπτου προσώπου σου με την κατάσπρη γενειάδα
και με το δίκιο μου, υποθέτω, σου ζητώ
μια κάποια λογική αποζημίωση
έτσι που στάθηκα πιστός μες στων δακρύων την κοιλάδα.

Ουράνιες δε ζητώ χαρές, αλλά στον κόσμο τον απτό
ζητώ να βρουν οι κόποι μου δικαίωση.
Τί να την κάνω τη διαβεβαίωση
μιανής ανέφελης ζωής στου Παραδείσου τη χλιδή,
αφού τη σήμερα πεινώ και χαραμίζω τη ζωή μου
σε μιας ανέκφραστης μιζέριας το μαράζι.

Θεούλη μου, σε βεβαιώ δεν με πειράζει
την κουρασμένη αν πάρει ο διάβολος ψυχή μου
αρκεί το μαύρο μάτι μου χαρούμενο να δει
δυο τρεις αυγούλες ροδαλές, ήλιο και φως αληθινό
και τη χαρά να τη χαρεί κάτω απ' τον γήινο ουρανό.
Τα περισσά εκ του πονηρού εστίν, καθώς το λες.

Το ποίημα αυτό γράφτηκε στη Μυτιλήνη το 1936 και μπήκε ως προοίμιο στη μονα-
δική συλλογή του ποιητή, που κι αυτήν δεν αξιώθηκε να τη δει τυπωμένη, αφού την ετοί-
μαζε όταν τον βρήκε ο θάνατος τον Μάρτιο του 1977. Την τύπωσαν το 1978 οι δικοί
του, με τίτλο *Της Κατοχής και του Στρατόπεδου*. Από τη συλλογή αυτή διαλέγω το ποί-
ημα «Εφτά χρονώ», βραβευμένο σε διαγωνισμό της ρωσικής ραδιοφωνίας:

Εφτά χρονώ

Ήταν μικρός, εφτά χρονώ, σαν ήρθε η κατοχή,
στην πρώτη τάξη... κι έλεγε πως δεν θα νιώθει ακόμα.
Όμως το μίσος που έκρυβε για τον εχθρό η ψυχή
πώς χώραγε σε τοσοδούλι σώμα;

Τον Ούννο καθώς κοίταζε, που εμόλυνε τη γης
καβάλα σε διαβολικά σιδερικά θανάτου
γινόταν όλος σύσπαση ανήμπορης οργής
κι άβυσσος ήταν η ματιά του.

Πληθαίνουν γύρω τα δεσμά, τα πτώματα κι οι τάφοι.
Το σχήμα μιας εκδίκησης παίρναν σιγά τα μίση.
Κι ήταν μικρός... Να μπόραγε συνθήματα να γράφει...
Να δοκιμάσει τάχα...; Να τολμήσει...;

Τον ήβρε η σφαίρα ως πάσκιζε τα γράμματα να φτάσει
όσο μπορούσε πιο ψηλά. Κι απόμεινε μισή,
σα μια κατάρα, που ακλουθιά πέρ' απ' τον τάφο η φράση:
ΤΣΕΚΟΥΡΙ ΚΑΙ ΚΡΕΜΑΛΑ ΣΤΟΥΣ ΦΑΣΙ.

Το 1996 ο γιος του, ο πατέρας μου Δημήτρης Σαραντάκος, εξέδωσε τη βιογραφία
του με τίτλο *Ο άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, στην οποία συγκεντρώνει και πολλά
ποιήματά του, ωστόσο εκκρεμεί η συγκεντρωτική έκδοση των ποιημάτων του.

Νίκος Σαραντάκος

Συνεργασίες της Ανθούλας Σταθοπούλου στην εφημερίδα Νέα Αλήθεια (1930)

Η καθημερινή εφημερίδα της Θεσσαλονίκης Νέα Αλήθεια υπήρξε ιδιαίτερα φιλόξενη για την ποιήτρια Ανθούλα Σταθοπούλου-Βαφοπούλου. Κατά τη διάρκεια του 1930 δημοσιεύτηκε εκεί σημαντικός αριθμός συνεργασιών της (ποιήματα και διηγήματα). Μερικά από τα ποιήματα («Νύχτες αγρύπνιας», «Παλιές εικόνες», «Ανατολίτικο», «Στις στροφές του ταγκού», «Απ' την αγάπη στο ξέφωτο») και ένα διήγημα («Το φιλί του καμπούρη») αναδημοσιεύτηκαν στη συνέχεια, με μικρές ή ασήμαντες αλλαγές, είτε στην ποιητική συλλογή Νύχτες αγρύπνιας (Θεσσαλονίκη 1932) είτε στη συγκεντρωτική έκδοση έργων της (Εργα / Ποιήματα - Διηγήματα - Δράματα, Θεσσαλονίκη 1936), που κυκλοφόρησε έναν χρόνο μετά τον θάνατό της, είτε και στα δύο βιβλία. Τέσσερα από τα ποιήματα («Θεσσαλονίκη!», «Φτώχεια», «Το παιδί των δασών», «Ψυχοσάββατο») και τρία διηγήματα («Η αντζήλος», «Το γράμμα», «Οι γόβες της μάννας») δεν αναδημοσιεύτηκαν ποτέ μέχρι σήμερα.

Το ποίημα «Θεσσαλονίκη!» (16.2.1930), που έχει παραδοσιακή μορφή και αισιόδοξη οπτική, είναι διαφορετικό από το ομότιτλό του ποίημα («Θεσσαλονίκη»), που ενσωμάτωσε ως επιμελητής ο Γιώργος Βαφόπουλος στην αναδημοσίευση της συλλογής Νύχτες Αγρύπνιας στον τόμο του 1936 (στην έκδοση του 1932 δεν υπήρχε). Το δεύτερο ποίημα είναι πεζόμορφο και χαρακτηρίζεται από έντονη απαισιοδοξία. Παρόμοιο τίτλο είχε ένα από τα πρώτα ποιήματα του Γιώργου Βαφόπουλου («Θεσσαλονίκη! Θεσσαλονίκη!», 1925), όπου και αυτός μιλά για «το εξάισιον όραμα, το μέγα όραμα αυτής της πόλης».

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ!

Έτσι, καθώς απ' τα παλιά Σου τείχη σε κυττάζω
να λάμπης μέσα στη στερνήν του ήλιου λαμπηδόνα,
τ' όραμα, το εξάισιο, της δύσης Σου θαυμάζω,
και της μεγάλης Σου φωτιάς αναπολώ εικόνα.

Περίλαμπρα υψώνονται τα μέγαρά Σου τα νέα,
και πάνωθ' τους φτωχικά τα κάτασπρα σπιτάκια,
στέκουν μισόγκρεμα εδώ, τα κάστρα Σου τ' αρχαία,
που παίζαμε πολλές φορές, σαν είμαστε παιδάκια.

Θεσσαλονίκη! η παλιά Σου δόξα θ' αναζήση
γιατί στα σπλάχνα Σου κυλά αίμα Βυζαντινό
και κάθε Ελληνική καρδιά με πίστη ας ατενίση
το μέλλον που φεγγοβολά σαν άστρο φωτεινό!

Στο ποίημα «Φτώχεια» (4.4.1930) καταγράφεται ένα κλίμα ζοφερό, στο οποίο έβλεπε να ζουν πολλοί συνάνθρωποί της. Ένα κλίμα που δεν μπορούσε να το απαλύνει «το διαμάντι της τιμής». Η ποιήτρια περιγράφει μία κατάσταση διαχρονική, που εκείνη την περίοδο είχε οξυνθεί εξαιτίας της Μικρασιατικής καταστροφής, της προσφυγιάς, της φυματίωσης και της οικονομικής κρίσης. Εάν μαζί με το ποίημα διαβάσουμε παράλληλα τις αφηγήσεις του συντρόφου της Γιώργου Βαφόπουλου (Σελίδες αυτοβιογραφίας, τ. Α', Αθήνα, Εστία, 1970) για τις οδυνηρές στιγμές που πέρασε το ζευγάρι εξαιτίας (και) της φτώχειας, δίκαια νομίζω θα θεωρήσουμε ότι το ποίημα είναι εν μέρει βιωματικό. Μπορούμε ακόμη να διακρίνουμε κοινά σημεία και κοινή οπτική με το ποίημά της «Η Κυριακή της δακτυλογράφου», με τη διαφορά ότι εκεί μένει ανοιχτό ένα μικρό παράθυρο στην ελπίδα.

ΦΤΩΧΕΙΑ

Φτώχεια, του πόνου αδερφή θα μας κρατάς
μες στ' άθλια δεμένους τα δεσμά σου,
γιατί ο ήλιος της ζωής και της χαράς
δεν λάμπει γι' αυτούς που βρίσκονται κοντά σου.

Κι αν σε στολίζει το διαμάντι της τιμής
το πλούτος δεν σ' ανέχεται κοντά του.
Ένα κόσμον άλλον συ αποτελείς
που σέρνει θλιβερά τα βήματά του!

Το ποίημα με τίτλο «Το παιδί των δασών» (9.8.1930) έχει ηδονικό περιεχόμενο. Η αφηγήτρια θαυμάζει το «σφικτό κορμί» και «τα πλατιά τα στήθη» ενός νέου, που της θυμίζει ολυμπιονίκη και γλυπτό του Πραξιτέλη. Καθώς η περιγραφή προχωρά, εμφανίζονται εκφράσεις που δείχνουν τον ερωτικό πόθο που γεννήθηκε μέσα της γι' αυτόν τον νέο. Το μεταγενέστερο ποίημα της Ζωής Καρέλλη «Ο έφηβος των Αντικυθήρων» παρουσιάζει, κατά τη γνώμη μου, κοινούς τόπους με «Το παιδί των δασών».

ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΤΩΝ ΔΑΣΩΝ

Μέσα στις φλέβες του κυλά αίμα βαρβαρικό,
και στα πλατειά τα στήθη του που τα 'χει γυμνωμένα
σημάδια μιας αντάρτικης γενιάς είναι γραμμένα,
που πέταξε τα όπλα της σ' αγώνα φονικό.

Είν' η ματιά του φλογερή και το κορμί του ωραίο
καθώς την πέτραν άσκοπα ρίχνει πέρα στ' αλώνι,
κι ο γήλιος το ξανθόμαλλο κεφάλι πορφυρώνει,
του Πραξιτέλη αθλητής μοιάζει σε στίβο αρχαίο.

Κι όταν τ' άγρια τ' άλογα ρίχνεται να δαμάση
ποθώ στ' αδρό του μάγουλο ν' αφήσω το φιλί μου,
τόσο μεγάλη γοητεία κυριεύει την ψυχή μου
γι' αυτό το ξένοιαστο παιδί που ζη μέσα στα δάση.

Μα συ καρδιά μου άστατη μην αγαπάς κι αυτόν
τον έφηβο πώχει σφικτό κορμί Ολυμπιονίκη;
Ποιος ξέρει σε ποιαν όμορφη χωριατοπούλα ανήκει,
ενώ μέσα σου άναψε του πόθου πυρετόν.

Ο τίτλος του ποιήματος «Ψυχοσάββατο» (25.10.1930) αναφέρεται στις δύο ημέρες του χρόνου που έχει καθορίσει η ορθόδοξη Εκκλησία να αφιερώνονται στους κεκοιμημένους. Δίπλα στις γυναίκες που θυμούνται τους νεκρούς τους, ένα ορφανό παιδί «θα 'ρθει κρυφά» στα κοιμητήρια για να κλάψει πάνω από έναν τάφο. Δεν διευκρινίζεται εάν πρόκειται για τον τάφο ενός από τους γονείς του. Υποβάλλεται ωστόσο αυτή η αίσθηση.

ΨΥΧΟΣΑΒΒΑΤΟ

Σήμερα ψυχοσάββατο
η καμπάνα θα ηχήση
μάνες και χήρες θα 'ρθουνε
με στάρια κι αγιοκέρια
και σ' ένα τάφο ένα παιδί

Ανθούλα Σταθοπούλου (1934)

θα ῥθει κρυφά να χύση
το δάκρυ της ορφάνιας του
μ' άδεια τα δυο του χέρια.

Τα τρία αθησαύριστα διηγήματα που δημοσιεύτηκαν το 1930 στη Νέα Αλήθεια, εάν προστεθούν στα πέντε που μας είναι ήδη γνωστά από τη συγκεντρωτική έκδοση του 1936, μας βοηθούν να προσδιορίσουμε πληρέστερα το στίγμα της ποιήτριας στην πεζογραφία. Διακρίνονται και σε αυτά η ώριμη γραφή και η εστίαση σε δραματικά θέματα και σε συναισθήματα ή σε εσωτερικές συγκρούσεις των ηρώων. Στη θεματολογία τους περιλαμβάνονται ο έρωτας, ο θάνατος, η ασθένεια, η παιδική αθωότητα.

Στο διήγημα «Η αντίζηλος» (26.3.1930) η σύζυγος ενός λοχαγού, του Αχιλλέα Λοΐζου, ζηλεύει παθολογικά τη Στέλλα, το όμορφο άλογο του άντρα της, κάτι που θα μπορούσε, σύμφωνα με τη συγγραφέα, «να χαρακτηριστεί ως φαινόμενο φρενοπαθείας». Δεν θέλει να μοιράζεται μαζί της την αγάπη του, και από το μυαλό της περνά «μια σκέψη απαίσια». Ένα πρωί ο υποκόμος ανακοινώνει λυπημένος στον λοχαγό ότι βρήκε τη Στέλλα «σκοτωμένη με μια πιστολιά». (Ο φίλος Χρήστος Καββαδάς έθεσε υπόψη μου το αρχικό δακτυλόγραφο του διηγήματος και έτσι μπορούμε να δούμε τις πιθανές αλλαγές που επέφερε στο κείμενο και στη μορφοποίηση ο διορθωτής της εφημερίδας.)

Στο διήγημα «Το γράμμα» (20.4.1930) ο κύριος Νότης βασανίζεται από ένα δίλημμα: αν πρέπει να συγχωρήσει για την απιστία της τη σύζυγό του, με την οποία βρίσκονται σε διάσταση, ή όχι. Η καρδιά του λέει ναι, αλλά ο εγωισμός του δεν του το επιτρέπει, για τον επιπλέον λόγο ότι η απιστία έχει γίνει γνωστή στην «κοινή γνώμη». Το παιδί τους, που νομίζει ότι η μητέρα του λείπει σε ταξίδι, της γράφει ένα συγκινητικό γράμμα με το οποίο της ζητά να επιστρέψει, για να γιορτάσουν την Ανάσταση όλοι μαζί. Όταν ο πατέρας διαβάζει το γράμμα, ο εγωισμός του κάμπτεται και αποφασίζει να τη συγχωρήσει.

Κεντρικοί ήρωες του διηγήματος «Οι γόβες της μάννας» (16.5.1930) είναι ένα μικρό παιδί, η άρρωστη μητέρα του και η θεία του, αδελφή του πατέρα του. Ο πατέρας του αγοριού έχει φύγει στην Αμερική και από καιρό δεν έχουν νέα του. Το αγόρι, που έχει εγκαταλείψει το σχολείο για να είναι κοντά στην άρρωστη μάνα, της υπόσχεται αυθόρμητα ότι θα δουλέψει για να της αγοράσει ένα ζευγάρι ζεστές γόβες, ώστε να μην κρυώνουν τα πόδια της όταν γίνει καλά. Η αλλαγή του χρόνου πλησιάζει και το αγόρι κατορθώνει να συγκεντρώσει ένα μικρό ποσό τραγουδώντας τα πρωτοχρονιάτικα κάλαντα. Επιστρέφει ευτυχισμένος στο σπίτι του κρατώντας στα χέρια του το πακέτο με τις καινούριες γόβες, αλλά η μητέρα του στο μεταξύ έχει πεθάνει. Η θεία του πηγαίνει να φωνάξει τον παπά της ενορίας. Το παιδί δεν την ακολουθεί. Μένει στο σπίτι και φορά τις γόβες στα κρύα πόδια της νεκρής μητέρας του. Αμέσως μετά, λόγω της εξάντλησης, αποκοιμείται στο ίδιο κρεβάτι, όπως συνέβαινε όταν εκείνη ζούσε.

Το 1930 ήταν μία πολύ δημιουργική χρονιά για την Ανθούλα Σταθοπούλου. Ίσως σε αυτό έπαιξε ρόλο και η φιλόξενη στάση της Νέας Αλήθειας. Βασικός συνεργάτης της εφημερίδας εκείνη την περίοδο (και σε άλλη περίοδο αρχισυντάκτης) ήταν ο Κωνσταντίνος Σνωκ, σημαντικός λόγιος της Θεσσαλονίκης, που υπήρξε και ο ίδιος συγγραφέας, και αργότερα, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, εκδότης του περιοδικού Μήνες. Όταν τυπώθηκε η ποιητική της συλλογή, η Σταθοπούλου χάρισε στον Κ. Σνωκ ένα αντίτυπο με ιδιόχειρη αφιέρωση (βρίσκεται στη βιβλιοθήκη μου), όπου τον χαρακτηρίζει «ευγενικό φίλο», δείχνοντας ίσως με αυτόν τον τρόπο την ικανοποίησή της από την προηγηθείσα συνεργασία τους.

Δεν γνωρίζουμε τον λόγο ή τους λόγους για τους οποίους τα συγκεκριμένα ποιήματα και διηγήματα δεν δημοσιεύτηκαν στα δύο βιβλία της Ανθούλας Σταθοπούλου. Μπορεί

να πρόκειται για συνειδητή επιλογή της ίδιας και του Γιώργου Βαφόπουλου ή μπορεί να οφείλεται στη μη έγκαιρη ανεύρεση των φύλλων με τις πρώτες δημοσιεύσεις. Η ποιότητα των κειμένων θα δικαιολογούσε τη συμπεριλήψή τους στις αυτοτελείς εκδόσεις (με εξαίρεση το ποίημα «Θεσσαλονίκη!»).

Διονύσης Στεργιούλας

Άρης Αλεξάνδρου: «Προσκλητήριο»

Παρότι το νεωτερικό αφήγημα *Το κιβώτιο* (1975) θεωρείται το opus magnum του Άρη Αλεξάνδρου (1922-1978), η αξία και η λειτουργικότητα της ποίησής του έχουν διακριβωθεί και επισημανθεί. Το πικρό βίωμα της εξορίας ως θεματικό υπόστρωμα των ποιημάτων της δεύτερης ποιητικής του συλλογής (1952: *Άγνος γραμμή*) και η υπαρξιακών αναπαλαιών και νεωτερικής στόφας πολιτική δραστηριότητα των ποιημάτων της τρίτης του συλλογής (1959: *Ευθύτης οδών*), καθώς και των ύστερων ποιητικών του καταθέσεων («Exercices de rédaction», «Παρισινά ποιήματα»),¹ συνέτειναν στο να εκλαμβάνεται ως «μονάχος» και ανάμεσα σε δύο πυρά ποιητής [...] μακριά από τους εχθρούς, μα και από τους αλλοτινούς φίλους».²

Ωστόσο, και σε παλαιότερες³ και σε πιο πρόσφατες⁴ προσεγγίσεις του έργου του Αλεξάνδρου έχει αναφερθεί ότι σε ποιήματα της πρώτης του ποιητικής συλλογής (1946: *Ακόμα τούτη η άνοιξη*) εντοπίζονται δείγματα στρατευμένης αγωνιστικότητας και μετεξελιγμένου, έστω, σοσιαλιστικού ρεαλισμού, στοιχείο που δεν υπογραμμίζεται έντονα (και σωστά!) στις θεωρήσεις του έργου του εν συνόλω, εφόσον ο κύριος τόνος του συγκεκριμένου έργου συγκροτείται από άλλα γνωρίσματα, αλλά αυτό δεν σημαίνει πως η ύπαρξη του εν λόγω στοιχείου στα πρώτα λογοτεχνικά βήματα του Αλεξάνδρου πρέπει να μένει ασχολίαστη. Πέντε από τα ένδεκα ποιήματα της συλλογής *Ακόμα τούτη η άνοιξη* (ποσοστό, δηλαδή, που εγγίζει το 50%) έχουν σαφείς αναφορές στο αριστερό όραμα, στον ΕΛΑΣ (= Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός) και στους αντάρτες. Συγκεκριμένα και δειγματοληπτικά:

Από το ποίημα «Συντροφικό»: «Με τ' άρματά τους δίπλα / νειρεύονται βαθιά / πως βγήκε το φεγγάρι / σφυροδρέπανο / [...] Πρωτομαγιάς ξεφτέρια / νίκης καρδιά / στο φέσι τους η Πούλια / Ελασίτικη».

Από το ποίημα «Ένας κόκκινος φαντάρος τραγουδάει»: «Κόκκινος ήλιος / κουβέντα χαράς / αίμα παντιέρα / όλα δικά μας».

Από το ποίημα «Νανούρισμα»: «[...] είν' το φεγγάρι στη σκοπιά κι ο ΕΛΑΣ στα καρπούλια / [...] Κοιμήσου και παράγγειλα στην ΕΣΣΔ ένα τραγούδι».

Από το ποίημα «Της ύψης»: «Και χει στον ίσchio του γιαλού, στου δειλινού το σπίτι / θα παντρευτείς με ροδανθούς αντάρτην ελασίτη».

Από το ποίημα «Του ήλιου»: «[...] κι αστράφτει η μέρα κόκκινη, ζεστή και σιδερένια / για νά ῥθει ο Άρης να λιαστεί, να ῥθει να ξαποστάσει / απ' την κουρσάρικη νυχτιά, του χάρου τα λημέρια / να στήσει τον αντάρτικο στις χρυσαυγής τη ντάπια».

Ο Αλέξανδρος Αργυρίου, γράφοντας για τη συγκεντρωτική έκδοση των ποιημάτων του Αλεξάνδρου, που πραγματώθηκε το 1972 από τον εκδοτικό οίκο «Κείμενα» του Φίλιππου Βλάχου, σημειώνει πως το βιβλίο

«κυκλοφόρησε λίγες μόνο ημέρες στην Αθήνα και αποσύρθηκε, διότι η Ασφάλεια [...] απαίτησε να αφαιρεθούν τρία ποιήματα από τη συλλογή *Ακόμα τούτη η άνοιξη*, πράγμα που ο Αλεξάνδρου δε δέχτηκε και ο Φίλιππος, παρά το οικονομικό κόστος, το σεβάστηκε».⁵

Βάσιμα υποθέτουμε ότι τα τρία ποιήματα θα ήταν από τα πέντε προαναφερθέντα. Σημειωτέον και ότι η νεωτερίζουσα και χαμηλότονη εκκίνηση (= «*Είναι κιόλας δυο μέρες που δεν πρόσθεσες λέξη στο ημερολόγιο της συγνεφιάς*») του επιλογικού ποιήματος της συλλογής, που τιτλοφορείται «*Σήμερα*», δεν συγκαλύπτει τον εμβληματικού τόνου ποιητικό επίλογο: «[...] *εμείς οι σκληροί κι ατσάλениοι / και λέμε και πάλι / πως δεν μπορεί / δε γίνεται - / η νίκη θά 'ναι δική μας*».

Ωστόσο, στην ποιητική συλλογή συστεγάζονται ρυθμολογικώς δημοτικογενή έμμετρα ποιήματα αγωνιστικής εικονοποιίας και διάθεσης με ελευθερόστιχα ποιήματα νεωτερικής γεύσης, τα οποία δεν υποκρύπτουν τη δυναμική της υπαρξιακής αναζήτησης και την πιθανότητα της πικρής διάψευσης. Στο ποίημα που ανοίγει τη συλλογή (= «*Προχτές*») δεσπόζουν, για παράδειγμα, οι στίχοι: «*Όπου κι αν ψάξεις στη μελλοντική σου μνήμη / δεν είναι στήριγμα ν' ακουμπήσεις το βλέμμα*». Κατά τούτο δεν μας παραξενεύει το κριτικό σημείωμα του Μιχ. Λαμπίρη (= γνωστότερος ως Γιώργος Λαμπρινός⁶ και κατά κόσμον Γιώργος Μπαστουνόπουλος), με το οποίο αυτός υποδέχτηκε από τις στήλες της κομματικής εφημερίδας την πρώτη ποιητική συλλογή του Αλεξάνδρου:

Ένας νέος ποιητής όταν είναι ποιητής είναι πάντα μια χαρά και μια ελπίδα. Η συλλογή του Άρη Αλεξάνδρου «*Ακόμα τούτη η άνοιξη*» παρουσιάζει ένα σχηματισμένο ποιητή με ταλέντο και τεχνική δεξιότητα. Υπάρχουν ορισμένα κομμάτια – το πρώτο της συλλογής – που παρουσιάζονται αποσπασματικά χωρίς καθολικές προεκτάσεις. Η μορφή τους έρχεται από έναν εντελώς μερικό κραδασμό του αισθήματος. Υπάρχουν άλλα όπου αδράχνει γερά τον παλμό («*Χτες*» - «*Σήμερα*») της αγωνιστικής μας ώρας και ρίχνει την κραυγή του ηρωικά, ελπιδοφόρα· όμως γενικά όλη η συλλογή παρουσιάζει αυτόν τον αποσπασματικό χαρακτήρα, δεν ολοκληρώνεται στην ενότητά της, απόκτημα ωστόσο της ώριμης ποιητικής τέχνης που θέλω να πιστεύω πως θα το κερδίσει ο νέος ποιητής μας.⁷

Παρά τη σύγκρουσή του με το Κόμμα, που συντελείται κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής,⁸ ο Αλεξάνδρου, λίγο μετά τα Δεκεμβριανά και πριν από την έκδοση της πρώτης του ποιητικής συλλογής, παραμένει πιστός στο επαναστατικό όραμα. Τον Απρίλιο του 1945 δημοσιεύεται στο περιοδικό της ΕΠΟΝ (= *Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων*) *Νέα Γενιά* το ποίημά του «*Προσκλητήριο*», το οποίο δεν εντάχθηκε στη συλλογή *Ακόμα τούτη η άνοιξη*:

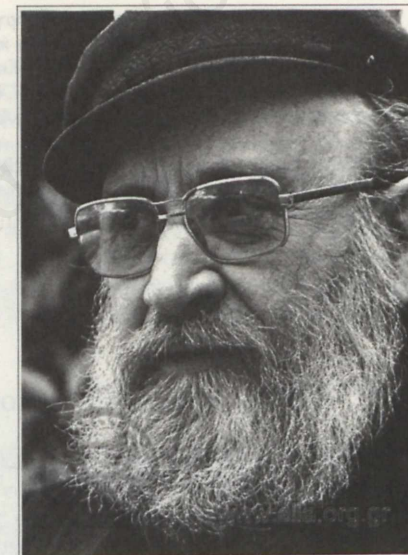
Στον αβάσταχτο καιρό
δε λυγίσαμε ποτέ μας
και βαστάξαμε μαζί
κάθε μπόρα και βροχή
σε παράταξη ατσάλениα
μες τη μάχη – στο τραγούδι – στο χωνί.

Στη μεμβράνη της καρδιάς μας
γράφουμε τις προκηρύξεις
και τις διάβαζαν κρυφά
όσοι λίγο φως ποθούσαν
και μαζί μας πολεμούσαν
για μια νέα λευτεριά.

Κι αν μαράθηκε η χαρά μας
κι αν τα σπίτια μας καήκαν
και σαπίσαν οι μηλιές
έχουμε γερά τα μπράτσα
ζωντανά είναι τα όνειρά μας
και ολόρθες οι ψυχές.

Στον καινούργιο μας αγώνα
νέα όπλα ο κασμάς
το σφυρί – το ηλεκτρικό
τον παλιό μας αχερώνα
να τον κάνουμε σιλό.

Τώρα πια βαδίζουμε στο φως
μας χαμογελάει κι ο ήλιος
κάθε πόθος μας κρυφός
γίνεται σύνθημα - κραυγή
– νά η δικιά μας χαραυγή –
Τον νέο μας κόσμο
τον λεύτερο κόσμο – τον φωτεινό
εμείς θα τον χτίσουμε
και θά 'ναι χαρά μας το χτίσιμο
και θά 'ναι το χτίριο χαρά της χαράς μας.⁹

Άρης Αλεξάνδρου (Ε.Λ.Ι.Α.)

Το «*Προσκλητήριο*» επιβεβαιώνει το θεματικά αγωνιστικό και τεχνοτροπικά παραδοσιακό ποιητικό ξεκίνημα του Αλεξάνδρου, το κλίμα του οποίου διατηρήθηκε και στα μέσα νεωτερικά ποιήματα της πρώτης του συλλογής, δεδομένου, ωστόσο, και του ότι «*στα έξι νεωτερικά ποιήματα της συλλογής [...] αρχίζει η ποιητική εξορία του Άρη Αλεξάνδρου, όπου εμφανίζεται η μνήμη, η απομάκρυνση, η νοσταλγία*».¹⁰ Έμμετρο το «*Προσκλητήριο*», δίχως όμως το στιχουργικό καλούπι του δημοτικού τραγουδιού, κυρίως με τροχαϊκή, ιαμβική (π.χ. 4^{ος} και 5^{ος} στίχος της τελευταίας στροφής) αλλά και μεσοτονική (στους τελευταίους στίχους) ρυθμικότητα, χωρίς απόλυτη ισοσυλλαβία των στίχων και χωρίς κάθε στροφή να συγκροτείται από την ίδια ποσότητα στίχων. Το ποίημα αποτελεί αφετηριακό δείγμα της σύνθετης λογοτεχνικής πορείας του Αλεξάνδρου, μιας πορείας που εξελικτικά εκτάθηκε από την αγωνιστική θεματολογία και την παραδοσιακή μορφή προς τις τραγικές όψεις της διάψευσης του αριστερού οράματος και την υψηλόβαθμη υπαρξιακή αγωνία, καλλιτεχνικά εκφρασμένες με τη γλώσσα της ποιητικής και αφηγηματικής νεωτερικότητας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τα ποιήματα του Αλεξάνδρου βλ. στη συγκεντρωτική έκδοση Άρης Αλεξάνδρου, *Ποιήματα* (1941-1974), [επιμ. Αλ. Αργυρίου - Καίτη Δρόσου], Αθήνα, Ύψιλον / Βιβλία, ³1991.
2. Αγγέλα Καστριάνη, *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα, Πόλις, 2005, σ. 430. Οι συγκεκριμένες φράσεις της συγγραφώς αφορούν την τάση φυγής προς τη φύση, που κωδικοποιείται σε στίχους ποιητών κατά το τέλος της δεκαετίας του 1940, αλλά μπορούν, κατά τη γνώμη μας, να εκταθούν και στη γενικότερη κριτική πρόσληψη του έργου του Αλεξάνδρου.
3. Βλ., π.χ., τη μελέτη αναφοράς του Δημήτρη Ραυτόπουλου Άρης Αλεξάνδρου, ο εξόριστος, Αθήνα, Σοκόλης, 1996.
4. Βλ., π.χ., Δημήτρης Αγγελής, «*Η ποίηση του Άρη Αλεξάνδρου*», ηλεκτρονικό περιοδικό *Φρέαρ*, 25.02.2016: <http://frear.gr/?p=12848>.
5. Αλ. Αργυρίου, «*Σημείωμα σχετικά με τη νέα έκδοση*», στο Άρης Αλεξάνδρου, *Ποιήματα* (1941-1974), ό.π., σ. 161.

6. Για το ότι ο Μιχ. Λαμπίρης ήταν ο Γιώργης Λαμπρινός, βλ. και Ραυτόπουλος, ό.π. (σημ. 3), σ. 146, 405. Για τον Γ. Λαμπρινό, βλ. μεταξύ άλλων και την πρόσφατη αυτοβιογραφικού τύπου αφήγηση του Φώτου Λαμπρινού *Παλαμηδίου 10*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2019.

7. Μιχ. Λαμπίρης, «Κριτική του βιβλίου», εφ. *Ριζοσπάστης*, 30.5.1946, σ. 2. Μάλλον αυτό ήταν και το πρώτο κριτικό σημείωμα για τη συλλογή *Ακόμη τούτη η άνοιξη*: βλ. και Ραυτόπουλος, ό.π., σσ. 146-147.

8. Ραυτόπουλος, ό.π. (σημ. 3), σσ. 122-126.

9. Άρης Αλεξάνδρου, «Προσκλητήριο», *Νέα Γενιά* 48 (20 Απρ. 1945) 8.

10. Ραυτόπουλος, ό.π. (σημ. 3), σ. 134.

Δημήτρης Κόκορης

Για το ποίημα «Τότε που έφυγες...» του Π. Μηχανικού

Σε πρόσφατο δημοσίευμα διατυπώθηκε η άποψη ότι το ποίημα «Τότε που έφυγες...» του Π. Μηχανικού γράφτηκε «για τον κομμουνιστή Νίκο Μπελογιάννη το 1952, μετά το πέρας των δύο δικών στην Αθήνα και την εκτέλεσή του στις 30 Μαρτίου 1952».¹ Ωστόσο η εικασία αυτή αποδεικνύεται παντελώς αβάσιμη. Το ποίημα αυτό επιτάχθηκε στην πρώτη συλλογή του Π. Μηχανικού *Παρεκκλίσεις (Σημειώσεις Ημερολογίου 1952-1954, Κύπρος [1957], σσ. 30-31, και αργότερα στη συγκεντρωτική έκδοση Ποιήματα (επιμ. Θ. Νικολάου - Φ. Σταυρίδης, Λευκωσία, Χρυσοπολίτισσα, 1982, σσ. 51-52)*. Τόσο στις *Παρεκκλίσεις* (σ. 31) όσο και στα *Ποιήματα* (σ. 132) δηλώνεται ξεκάθαρα ότι το ποίημα γράφτηκε τον Σεπτέμβριο του 1956 (όχι το 1952), δηλαδή ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη ο κυπριακός αντιβρετανικός Αγώνας. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η πρώτη συλλογή είναι αφιερωμένη στον Νίκο Κρανιδιώτη, διευθυντή του περιοδικού *Κυπριακά Γράμματα* ως το 1956. Η αφιέρωση αυτή υποδεικνύει ότι υπήρχε ανάμεσα στους δύο άντρες φιλική σχέση. Ας θυμηθούμε ότι ο Π. Μηχανικός δημοσίευσε σειρά ποιημάτων του στα *Κυπριακά Γράμματα*, που αποτέλεσαν τον κορμό της συλλογής *Παρεκκλίσεις* και ότι μεγάλο μέρος της συλλογής αυτής, με τον τίτλο «Δοκιμασία ονείρων», βραβεύτηκε σε ποιητικό διαγωνισμό του περ. *Κυπριακά Γράμματα*.²

Από μια απλή ανάγνωση του ποιήματος «Τότε που έφυγες...», γίνεται εμφανές ότι το σκηνικό πλαίσιο συνδέεται απόλυτα με την Κύπρο κατά την περίοδο του Αγώνα. Είναι σχεδόν το μοναδικό ποίημα της συλλογής (αν εξαιρέσουμε το πρώτο με τον τίτλο «Νυχτερινός περίπατος στη Λευκωσία») στο οποίο υπάρχουν τόσες πολλές και τόσο ξεκάθαρες αναφορές στην Κύπρο του Αγώνα και γενικά στον κυπριακό χωροχρόνο:

«έφεγγε και δονούσε την Κύπρο», «Ούτος ανακρίνεται», «σαν τα μάρμαρα της Σαλαμίνας», «γραμματικός του Απόστολου Βαρνάβα», «ανακριτές με ανύπαρκτη όσφρηση», «η ψυχή της Κύπρος ψηλά», «η Αλυκή της Λάρνακας», «η Αφροδίτη από την Πάφο», «Ο Ονήσιλλος κι ο Διγενής», «Οι πορτοκαλιές του Βαρωσιού», «Ο πύργος του Οθέλλου / περιδεύει την Κύπρο κραυγαλέος: "Welcome to Cyprus / goats and monkeys" (με τη διευκρίνιση σε σημείωση ότι ο στίχος «Καλωσορίσατε στην Κύπρο, τραγοί και μαϊμούδες» προέρχεται «από τον Οθέλλο του Σαίξπηρ. Τον χρησιμοποιεί ο Σεφέρης στο Κύπρον, ού μ' εθέσπισεν»», «τόπο - Κύπρο - πατρίδα - πνοή - τρέλα - χορό, / αγάπη στο χρώμα μας», κτλ.

Επιπλέον, υπάρχουν και δύο αδιάσειστες μαρτυρίες, του Π. Μηχανικού και του Ν. Κρανιδιώτη, που ακυρώνουν πλήρως τη σύνδεση του ποιήματος με την υπόθεση Μπε-

λογιάννη. Στο αρχείο του Φοίβου Σταυρίδη σώζεται επιστολή του Ν. Κρανιδιώτη (από Αθήνα, 20.1.1992), με αποδέκτη τον πρώτο, στην οποία ο Κρανιδιώτης ευχαριστεί τον Σταυρίδη για την αποστολή του βιβλίου του *Ο ποιητής ως αγαματοποιός. Δέκα χρόνια από το θάνατο του Παντελή Μηχανικού* (1990) και διευκρινίζει ότι το ποίημα «Τότε που έφυγες...» αναφέρεται στη σύλληψη του ίδιου του Κρανιδιώτη από τους Βρετανούς κατά την περίοδο του Αγώνα της ΕΟΚΑ. Ο Κρανιδιώτης, γραμματέας της Εθναρχίας από το 1953 (κατ' άλλους από το 1952), συλλαμβάνεται από τις βρετανικές αρχές στις 4.9.1956, ανακρίνεται στα κρατητήρια της Ομορφίτας και παραμένει φυλακισμένος στην Κοκκινότριμιθιά ως τις 4.4.1957.³ Μεταφέρουμε εδώ ολόκληρη την επιστολή:

Αθήνα, 20.1.92

Αγαπητέ Φοίβο,

Ευχαριστώ για τον «Ποιητή ως αγαματοποιό». Θα γνωρίζεις ίσως το ενδιαφέρον και την αγάπη μου για τον Παντελή Μηχανικό, και θα θυμάσαι ότι το πρώτο βιβλίο του «Παρεκκλίσεις» είναι αφιερωμένο σε μένα.

Όσον αφορά το «Τότε που έφυγες»,⁴ σε πληροφορώ ότι το ποίημα αυτό αναφέρεται στη σύλληψή μου από τους Άγγλους. Αυτό μου το έγραψε με γράμμα του, το οποίο, με δικά μου σχόλια, έστειλα να δημοσιευτεί στην «Ακτή». Δεν ξέρω αν δημοσιεύτηκε. Έστειλα μάλιστα φωτοαντίγραφο της επιστολής και μερικά ερμηνευτικά σχόλια.

Σε ευχαριστώ και πάλιν και εύχομαι να συνεχίσεις τη δημιουργική σου εργασία με την ίδια πάντα επιτυχία.

Με αγάπη
Νίκος Κρανιδιώτης⁵

Την άνοιξη του 1992 κυκλοφορεί το αφιέρωμα του περ. *Ακτή* στον Π. Μηχανικό, όπου περιλαμβάνεται και το κείμενο του Ν. Κρανιδιώτη με το γράμμα του πρώτου. Στην επιστολή του (από Αθήνα, 5.8.58) ο Μηχανικός πληροφορεί τον Κρανιδιώτη ότι «το τελευταίο της συλλογής [δηλ. το ποίημα «Τότε που έφυγες...»], καθώς είναι ίσως φανερό, είχε αφορμή τη σύλληψή σας τότε». Μάλιστα ο Κρανιδιώτης προσθέτει ότι ο Μηχανικός στο ποίημα αυτό «διατρανώνει την πεποίθησή του ότι η αντίδραση του κυπριακού λαού στις συλλήψεις, τις φυλακίσεις, τους βασανισμούς και τα καταπιεστικά μέτρα της αποικιακής κυβέρνησης είναι η περαιτέρω τόνωση του εθνικού φρονήματος και η κορυφωση της αποφασιστικότητας για εθνική δράση και αγώνα». Και διευκρινίζει ότι ο στίχος «Ούτος ανακρίνεται» «είναι παρμένος από την ανακοίνωση που εξέδωσε τότε το Βρετανικό Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών για τη σύλληψη και κράτησή μου. Η ανάκριση περιστρεφόταν γύρω από ένα χειρόγραφο γράμμα μου προς το Διγενή (που βρήκανε μαζί με τα Ημερολόγια του Γρίβα), το οποίο προσπαθούσαν μάταια με ερωτήσεις τους οι ανακριτές να επαληθεύσουν».⁶

Ύστερα από τα παραπάνω ενδοκειμενικά και εξωκειμενικά στοιχεία και τεκμήρια, διερωτάται κανείς αν υπάρχει στο ποίημα αυτό οποιαδήποτε ένδειξη που να μας επιτρέπει να το συνδέσουμε με την εκτέλεση του Ν. Μπελογιάννη. Προφανώς όχι.

Μια και αναφερόμαστε στην εκτέλεση του Ν. Μπελογιάννη, ας αναφερθεί εδώ η αντίδραση του Νίκου Νικολαΐδη του Κύπριου, ο οποίος έγραψε το παρακάτω λακωνικό και σιβυλλικό σημείωμα στην Αλεξανδρινή Ευγενία Παλαιολόγου-Πετρώνδα, για να υποδηλώσει την αναστάτσή του: «Αγαπητή Ευγενία, / Νιώθεις; Νιώθεις βέβαια και συ το πένθος της ημέρας».⁷ Η Πετρώνδα διευκρίνισε στο κάτω μέρος της επιστολής ότι αυτή γράφτηκε «Τη μέρα που αναγγέλθηκε η εκτέλεση του Νίκου Μπελογιάννη» (δηλ. στις 30.3.1952).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ιωσήφ Ιωσηφίδης, «Ο Παντελής Μηχανικός για τον Νίκο Μπελογιάννη», *Νέα Εποχή* 341 (2019) 35-40.
2. Βλ. Φ. Σταυρίδης, «Η πρόδρομη “Δοκιμασία ονείρων” του Π. Μηχανικού», *Ακτὴ* 10 (1992), 303-307.
3. Ρήνα Κατσελλή, *Νίκος Κρανιδιώτης, η εποχή και το λογοτεχνικό του έργο*, Λευκωσία, Χρυσοπολίτισσα, 2002, σ. 87.
4. Ας αναφερθεί εδώ ότι ο Φ. Σταυρίδης, στη μελέτη του (κείμενο ομιλίας) με αφορμή την επέτειο δέκα χρόνων από τον θάνατο του Π. Μηχανικού, δεν στέκεται στο ποίημα «Τότε που έφυγες...»· αναφέρει απλώς ότι γράφτηκε τον Σεπτέμβριο του 1956, ενώ τα υπόλοιπα ποιήματα της συλλογής γράφτηκαν πριν από τον κυπριακό Αγώνα (σ. 12).
5. Το αρχείο Φ. Σταυρίδη στεγάζεται σήμερα στο Ίδρυμα Φοίβου Σταυρίδη - Αρχαία Λάρνακας (Λάρνακα). Ευχαριστώ την οικογένεια Φ. Σταυρίδη και τον διευθυντή του Ίδρυματος κ. Ιωσήφ Χατζηκυριάκο για τη βοήθειά τους.
6. Νίκος Κρανιδιώτης, «Το ποίημα “Τότε που έφυγες” και ένα γράμμα του Παντελή Μηχανικού», *Ακτὴ* 10 (1992) 299-301. Εδώ αναπαράγεται φωτογραφικά και η χειρόγραφη επιστολή του Π. Μηχανικού προς τον Ν. Κρανιδιώτη.
7. Το επιστολικό αυτό σημείωμα προέρχεται από το αρχείο της Ευγενίας Παλαιολόγου-Πετρώνδα και βρίσκεται στο Νεοελληνικό Σπουδαστήριο Πετρώνδα (Πανεπιστήμιο Κύπρου). Έχει δημοσιευτεί στο βιβλίο του Λ. Παπαλεοντίου *Νίκος Νικολαΐδης ο Κύπριος, Αλληλογραφία και άλλο αρχαιολογικό υλικό*, Λευκωσία, ΚΕΕ, 2018, σ. 325.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Ο Κινύρας και ο Μακάριος στην Κρόνακα II Μια αυτολογοκρισία

Το 1970 συμπλήρωσα τη συγγραφή του πρώτου τόμου της συλλογής διηγημάτων *Κρόνακα*. Ήταν, όπως και τα διηγήματα που περιλήφθηκαν στον δεύτερο τόμο του έργου, που κυκλοφόρησε δυο χρόνια αργότερα, μια σειρά κειμένων εμπνευσμένων από την ιστορία της Κύπρου: από την ομηρική και κλασική αρχαιότητα, τον Μεσαίωνα, τη Φραγκοκρατία, την Ενετοκρατία και την Τουρκοκρατία, αλλά κι από τη σύγχρονη εποχή, με τολμηρά πιασμοί.

Η συγγραφή των διηγημάτων αυτών, μερικά από τα οποία, όπως ο «Κινύρας» και ο «Ονήσιλος», αγγίζουν την έκταση σύντομης νουβέλας, ήταν αποτέλεσμα της συστηματικής, κατά την περίοδο εκείνη, μελέτης του Χρονικού του Λεόντιου Μαχαιρά, του γνωστού ως *Εξήγησις της γλυκειάς χώρας Κύπρου*.

Τα ιστορικά γεγονότα που διηγείται ο μεγάλος αυτός χρονικογράφος της μεσαιωνικής Κύπρου, με την ιδιότητα, γλαφυρή του γλώσσα, και οι ιστορικές προσωπικότητες που σκιαγραφεί, πότε λακωνικά και πότε εκτεταμένα, μου έφεραν εντελώς αβίαστα στον νου γεγονότα και ηγετικές προσωπικότητες που σημάδεψαν ή εξακολουθούν να σημαδεύουν τη σύγχρονη ιστορία μας.

Μια άλλη διάσταση στο Χρονικό του Μαχαιρά, πάνω στην οποία στάθηκα με ιδιαίτερη προσοχή, ήταν η πληθώρα στοιχείων που μου έδιναν το κλειδί για να ερμηνεύσω νοοτροπίες και συμπεριφορές επώνυμων σύγχρονων κυπρίων ηγετών, ή, για να δανειστώ την ορολογία του Μαχαιρά, για να τις «εξηγήσω».

Αυτή η διαπίστωση με γοήτευσε. Και περισσότερο ακόμα με γοήτευσε και με ενέπνευσε το γεγονός ότι είδα τη δυνατότητα (με σεφερικό τρόπο), κρύβοντας σύγχρονους

μας πολιτικούς, εθνικούς και θρησκευτικούς ταγούς πίσω από τις μάσκες ιστορικών μορφών, να τους κρίνω με την αυστηρότητα που επιτρέπει ο ετεροχρονισμός, να τους σατιρίσω ή να τους διακωμωδήσω, όπου και όσο κρίνω χρήσιμο κι αναγκαίο.

Με την εδραίωση του σκεπτικού αυτού, άρχισα να γράφω τα διηγήματα του πρώτου τόμου της *Κρόνακας*, τον «Κινύρα», τον «Ονήσιλο», τον «Ρουά Αλέξη», την «Κυπριανή» κ.ο.κ.

Με ευκολία απομόνωνα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ιστορικών προσώπων: συμπεριφορές, νοοτροπίες, αδυναμίες και λάθη τους, αλλά και σημαντικά επιτεύγματά τους. Τα στοιχεία αυτά, θετικά και αρνητικά, τα τόνιζα στη νουβέλα με μέτρο, και με όση αυτοσυγκράτηση και κριτική ικανότητα διέθετα, μέχρι που, κατά τη δικιά μου εκτίμηση, πετύχαινα να αναδυθεί, περιβεβλημένη με την ασάφεια, την αχλή και την αποστασιοποίηση που δημιουργούν οι αιώνες, η σύγχρονη ηγετική μορφή που είχα στο στόμαστό μου.

Στον «Κινύρα», που είναι η μεγαλύτερη σε έκταση και εύρος στόχων νουβέλα του τόμου, σκιαγράφησα και σατίρισα πάμπολλα στοιχεία του πρώτου προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, του πάφου αρχιεπισκόπου Μακαρίου, που όμοιά τους ή πολύ συγγενικά στοιχεία αλίευσα μελετώντας τη ζωή, τη δράση και τη φιλοσοφία του επίσης πάφου μυθικού αρχιερέα και βασιλιά Κινύρα.

Με τον ίδιο τρόπο χειρίστηκα τα γεγονότα που μας παραδόθηκαν από τους ιστορικούς και συνδέονται με τον αστυάνακτα Ονήσιλο, τον κατ' εμέ Γρηγόρη Αυξεντίου της αρχαιότητας, και με τον αυτοσχέδιο αγρότη επαναστάτη Αλέξη, που μου θύμιζε έντονα τον αρχηγό της ΕΟΚΑ, τον στρατηγό Γεώργιο Γρίβα Διγενή.

Προτού παραδώσω το βιβλίο στο τυπογραφείο, ένωσα την παρόρμηση να δώσω το δακτυλόγραφο μου στον στενό μου φίλο, τον ποιητή Θεοκλή Κουγιάλη, για μια πρώτη ανεπίσημη κριτική αποτίμηση. Ομολογώ ότι περίμενα ανυπόμονα τις απόψεις του Θεοκλή – και κρυφώς ίσως και τον έπαινό του – για τους τολμηρούς ιστορικούς μου αναχρονισμούς και παραλληλισμούς.

Η αντίδραση του Θεοκλή ήταν διττή: Επικρότησε με ενθουσιώδη τρόπο τη θεματική ύλη που επέλεξα από την ιστορία και τον τρόπο που την αξιοποίησα. Ωστόσο, μου εισηγήθηκε ευθέως να μην περιλάβω στον τόμο τη νουβέλα «Κινύρας». Είχε τη γνώμη πως, παρότι οι αντιστοιχίες μεταξύ Κινύρα και προέδρου Μακαρίου ήταν ισχυρές και οφθαλμοφανείς, μέσα στο διχασμένο πολιτικό κλίμα που επικρατούσε την περίοδο εκείνη ανάμεσα στον λαό, οι μεν φανατικοί πολέμιοι του Μακαρίου θα έκαναν το κείμενό μου παντιέρα τους, όσο μπορεί να γίνει πολεμική παντιέρα ένα λογοτέχνημα, οι δε εξίσου φανατικοί οπαδοί και λάτρεις του Μακαρίου θα το θεωρούσαν συγκαλυμμένο λιβελογράφημα.

Κοντολογίς, ο φίλος Θεοκλής με συμβούλευσε, αν δεν ήθελα να πέσουν κι απ' τις δύο πλευρές μύδροι και κεραυνοί στο κεφάλι μου ή να θέσω σε κίνδυνο την καριέρα μου στο κυβερνοκρατούμενο ΠΚ, έπρεπε οπωσδήποτε να αφαιρέσω από το βιβλίο το συγκεκριμένο κείμενο, κρατώντας το για δημοσίευση σε ευθετότερους καιρούς.

Συζήτησα το θέμα με τη γυναίκα μου, την επί παντός θέματος σύμβουλό μου, και με αρκετούς άλλους γνώστες κι εκτιμητές της δουλειάς μου. Ορισμένοι φιλομακαριακοί, προς μεγάλη μου απογοήτευση, είχαν την ίδια γνώμη και μου έκαναν την ίδια εισήγηση με τον Θεοκλή, γιατί εύρισκαν ανάρμοστο να ταυτίζω τον ελληνολάτρη ηγέτη Μακάριο με τον κατ' ουσίαν προδότη του μαχόμενου ελληνισμού στην Τροία, τον καιροσκόπο Κινύρα. Από την άλλη, ορισμένοι αντιμακαριακοί υποστήριζαν πως θα «αυτοευνουχίζομαι», αν έβαβα στα συρτάρια ένα τέτοιο αποκαλυπτικότατο κείμενο για την κατάντια που έφερε στον τόπο ο σύγχρονος Πάφιος Κινύρας.

Ομολογώ πως, ύστερα απ' όσα αντιφατικά άκουσα κι απ' τις δύο πλευρές, κίετσα. Και, παρά τις αμφιταλαντεύσεις μου, αφάίρεσα από τον τόμο το διήγημα. Αυτό μου κόστισε πολύ. Για νύχτες ολόκληρες έχασα τον ύπνο μου. Δεν έτρωγα καλά. Αποξενώθηκα από οικογένεια και φίλους. Δεν μπορούσα να γράψω ούτε μια πρόταση. Ένωθα ντροπή και αυτοβδελυγμία, σκεφτόμουν πως ήμουν ένας συμπεροντολόγος θεσιθήρας, ένας «κοινός χέστης».

Με τέτοιες αρνητικές σκέψεις και με συνεχή αυτοπεριφρόνηση, κύλησαν δύο ολόκληρα χρόνια, στη διάρκεια των οποίων κατάφερα και συμπλήρωσα τη συγγραφή του δεύτερου τόμου της Κρόνακας, με πολλή προσπάθεια και μεγάλα διαλείμματα αδράνειας. Και τότε, την προτεραία της μέρας που θα έδινα την ύλη στο τυπογραφείο, έγινε ένα απρόσμενο θαύμα! Είπα: «Αρκετά αυτοταπεινώθηκες, κ. Ιωαννίδη. Καιρός πια να ξανακερδίσεις τον ανδρισμό σου, ν' αντιμετωπίσεις όποια κι όσα προβλήματα θα δημιουργήσει ενδεχομένως ένα κείμενό σου, το οποίο δούλεψες με κέφι, όραμα και πίστη στις αλήθειες που περιέχει».

Μ' αυτές τις σκέψεις ένιωσα τη ράχη μου να ισιώνει, ξεθόλωσε το μυαλό κι έσπευσα, χωρίς καθυστέρηση, κι έδωσα στο τυπογραφείο την Κρόνακα II, με πρώτη στη σειρά περιεχομένων τη νουβέλα «Κινύρας». Ανάσανα!

Όμως δεν έμεινε ως εδώ η απρόσμενη υπέρβαση που πέτυχα· αφύπνισε πλέγματα δονκιχωτισμού που κοιμόντουσαν μέσα μου. Αποφάσισα να ρίξω το γάντι και ν' αντιμετώπισω όχι μόνο τους φανατικούς κι απ' τις δύο παρατάξεις αναγνώστες, αλλά να στείλω τιμητικό αντίτυπο, με χειρόγραφο αφιέρωση, στον ίδιο τον ήρωα της νουβέλας.

Σε χειρόγραφο επιστολή μου που απευθυνόταν στον αρχιεπίσκοπο και πρόεδρο Μακάριο και που συνόδευσε το δέμα με τους δύο τόμους του έργου, το οποίο παρέδωσα ιδιοχειρώς στον φρουρό της εισόδου του Προεδρικού, έγγραφα πως πολλοί κακόπιστοι θα πουν ότι με το κείμενό μου αυτό κρίνω και σατιρίζω Εκείνον. Όμως η αλήθεια είναι ότι τα γεγονότα που περιγράφω ελήφθησαν αναλλοίωτα από τις ιστορικές πηγές απ' όπου τα άντλησα και τις οποίες παρέθεσα λεπτομερώς. Αυτό ο καθείς μπορεί να το διαπιστώσει. Και κατέληγα δηλώνοντας αισθήματα σεβασμού και εκτίμησης στον Πρόεδρο.

Η απάντηση του Μακαρίου ήρθε λίγες μέρες αργότερα, σε επίσημο φάκελο με ανάγλυφο οικόσημο, με λακωνική επιστολή γραμμένη ιδιοχειρώς, με κόκκινο μελάνι, όπως ορίζει η αρχιεπισκοπική παράδοση στην Κύπρο. Ο Πρόεδρος μου έγγραφε πως διάβασε και απόλαυσε ολόκληρο το βιβλίο, ειδικότερα το διήγημα «Κινύρας», και ότι αποφάσισε να το κάνει δώρο σε αρκετούς φίλους και υποστηρικτές του αλλά και σε αντιπάλους. Και επιπλέον μου ζήτησε να του αποστείλω με τιμολόγιο 50 αντίτυπα και από τους δύο τόμους. Πράγμα που έκανα βεβαίως και που μου επέτρεψε να ξεχρεώσω τελικά και τα τυπογραφικά κόστα.

Όταν ενημέρωσα τον Θεοκλή Κουγιάλη για την εξέλιξη της δημοσίευσης της νουβέλας «Κινύρας», γέλασε και πρόσθεσε με θαυμασμό:

«Φίλε, το θράσος σου σέσωκέ σε...»!

Πάνος Ιωαννίδης

Για την ανατρεπτική ποίηση του Κώστα Βασιλείου

1. Ελάχιστα ποιήματα του Κώστα Βασιλείου είναι γνωστά στην Ελλάδα και αυτά από μια σχολική ανθολογία ποίησης: *Κείμενα Κυπριακής Λογοτεχνίας τ. Β'* (2012), με συντακτική ομάδα τους Λ. Ζαφειρίου, Γ. Μύαρη και Α. Μπαζούκη. Το βιβλίο είναι αναρτημένο στον ιστότοπο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού της Κύπρου (<http://www.pi.ac.cy>). Ανθολογούνται πέντε ποιήματα από τρεις συνθέσεις του ποιητή: «Ο Αισχύλος και ο Γιάννης» (από την *Pietà*, 1983), «Τα επίθετα» (από την *Pietà*), «Η ποίηση» (από τον *Ευαγγελισμό της Λυγερής*, 1988), «Και πάλι η ποίηση» (πάλι από τον *Ευαγγελισμό της Λυγερής*) και το «Επειδή» (από τη *Λάμπουσα*, 1996). Δεν ανθολογείται τίποτα από τις δύο πρώτες συλλογές του ποιητή (*Σκαμάνδριος Εκτορίδης Αστράναξ*, 1969, *Κλωνάρι*, 1971) ούτε όμως και από τις άλλες δύο συνθέσεις της ωριμότητας (*Ο Μεγάλος Σαμάν*, 1977, *Ο πόρφυρας*, 1978). Αν και η ανθολόγηση απευθύνεται σε κύριους μαθητές, δεν ανθολογείται κανένα ποίημα και από τις όψιμες συνθέσεις του ποιητή στο κυπριακό ιδίωμα. Ο Κ. Βασιλείου εντάσσεται στη Γενιά της Ανεξαρτησίας (1960-1974) ή Γενιά του 1960, μαζί με άλλους εκπροσώπους αυτής της Γενιάς, άλλους περισσότερο και άλλους λιγότερο γνωστούς. Ο Κ. Χαραλαμπίδης είναι χωρίς αμφιβολία ο περισσότερο γνωστός στο ελλαδικό κοινό, εφόσον οι συλλογές του εκδίδονται σταθερά από ελλαδικούς εκδοτικούς οίκους, ακολουθούν οι Θ. Νικολάου, Π. Γαλάζη, Ντ. Κατσούρη, Φ. Σταυρίδης, λιγότερο οι Παστελλάς, Πασιαρδής, Κουγιάλης και καθόλου οι υπόλοιποι. Ακόμη κι αν πρόκειται για υποκειμενική αξιολόγηση της διάδοσης του έργου τους, αξίζει – η μαρτυρία – η έμπειροι και άξιοι ανθολόγοι δεν παρέλειψαν να πλαισιώσουν τα ποιήματα με όσες σημειώσεις έκριναν αναγκαίες και εργο-βιογραφικό σημείωμα.

2. Τον καλύτερο οδηγό για την ανάγνωση και ερμηνεία της ποίησής του προσφέρουν ο Κ. Χατζηγεωργίου σε μια παρουσίαση του έργου του στην αγγλική γλώσσα¹ και ο Λ. Παπαλεοντίου.² Έχουν γραφτεί ωστόσο, πέρα από τις βιβλιοκρισίες, και πιο ειδικές μελέτες από τους Σ. Παύλου³, Γ. Κεχαγιόγλου⁴ και Λ. Γαλάζη.⁵ Δρακοντογενιά της ποίησης θα χαρακτηρίζα αυτή τη γενιά στην Κύπρο, κι ας έχει προηγηθεί ένας ποιητής παγκόσμιας δυναμικής, ο Κώστας Μόντης, και ας σημαδεύεται από την *Κατάθεση* (1975) του πρεσβύτερου στην ηλικία Παντελή Μηχανικού. Σ' αυτή τη γενιά «ο πλέον παραγνωρισμένος από την κριτική ποιητής» (Παπαλεοντίου 2010, 592) είναι ο Βασιλείου. Κερδίζει και θα κερδίζει όμως όλο και περισσότερους αναγνώστες, εφόσον αναμετρήθηκε με τις κορυφές της ποίησης και αξιοποίησε δημιουργικά και με δεινότητα το ποιητικό «νόμισμα» (ποιητική παράδοση, διακειμενικός διάλογος, δομή, τρόποι, τόνος, θέματα, σύμβολα κλπ.).

3. Η ποίηση του Κ. Βασιλείου εντάσσεται στο κίνημα του μοντερνισμού. Ο ποιητής χρησιμοποιεί τη μυθική/ιστορική μέθοδο και την αντικειμενική συστοιχία.⁶ Συχνή επίσης είναι η χρήση των προσωπειών, της αλληγορίας, της παραβολής, των συμβόλων, του διακειμενικού διαλόγου, της ειρωνείας, της σάτιρας και της παρωδίας. Στη *Λάμπουσα* γράφει ότι ο Ιεζεκιήλ «έζησε από μέσα σ' όλη του την ένταση τον πυρετό της τρέλας του Έσδρα»⁷ (ό.π., 20). Ο Χατζηγεωργίου επισημαίνει ότι το πρόσωπο που παρωδείται εδώ είναι προφανώς ο Ezra Pound.⁸ Τί έμαθε από τον Pound; «έμαθε [...] για την τεχνική της προφητείας, για τη λειτουργία της εικόνας και του ρυθμού – και για τη φύση, ότι πρέπει πρώτα ν' ανακαλύψει τη φύση και τη φύση της γλώσσας του, να συγχρονίσει τις δύο φύσεις και μένοντας πιστός σ' αυτές να μην αφήνει τίποτα έξω, καθαρό και ακάθαρτο, φτάνει να τα συνθέτει και να τ' ανυψώνει στο επίπεδο της ποίησης» (ό.π.,

20). Για τον Βασιλείου η χρήση αντιποιητικών στοιχείων είναι νόμιμη, αρκεί να λειτουργούν ποιητικά.⁹

4. Η χρήση της ειρωνείας, της παρωδίας και της σάτιρας έχει στόχο την υπονόμηση, ακόμη και τη γελοιοποίηση κάποιες φορές του στόχου, είτε πρόκειται για πρόσωπο είτε για θεσμό είτε για κράτος είτε για κατάσταση. Αυτό βέβαια συμπαρασύρει και το ύφος, που εκπίπτει αίφνης από υψηλό και σοβαρό σε χαμηλό και κωμικό. Η λίγο διαφορετικά: η λυρική και δραματική πνοή του ποιήματος στραγγαλίζεται από την απaráδεκτη τραγικότητα της ιστορικής πραγματικότητας. Έτσι δηλώνεται με τον εντονότερο τρόπο η καταγγελία των ΗΠΑ, Τουρκίας, Αγγλίας (και Σοβιετικής Ένωσης), αλλά και η διάφηση των προσδοκιών των Κυπρίων από τη «μητέρα» Ελλάδα και η πικρία από όσα διαδραματίστηκαν πριν, κατά τη διάρκεια και όσα ακολούθησαν την τουρκική εισβολή του 1974. Αυτά βέβαια ισχύουν κυρίως για την τριλογία *Ο Μεγάλος Σαμάν, Ο πόρφυρας, Pietà*. Στη *Λάμπουσα* οι προφητείες αφορούν την επερχόμενη ολοκληρωτική πτώση και δήωση της πολιτείας, όχι μόνον εξαιτίας των εξωτερικών εχθρών, αλλά κυρίως λόγω της φιλοχρηματίας και του συβαριτισμού των συμπατριωτών.

5. Σύμφωνα με τον Ν. Βαγενά, η ποιητική μας παράδοση διακρίνεται για τα παρωδιακά της έργα σε πλούτο και ποιότητα. Κι αυτό οφείλεται στην ποιότητα της σύνολης λογοτεχνίας μας. Επισημαίνει ότι «η παρωδία απαιτεί και αυξημένη κριτική ικανότητα, λογοτεχνικά κριτική ικανότητα» και ότι «η παρωδία δεν αποτελεί κατώτερο λογοτεχνικό είδος». ¹⁰ Στην επιφυλλίδα του (24.3.2002) διακρίνει την παρωδία σε ευτράπελη και σοβαρή. Στη συνέχεια αυτής της επιφυλλίδας (25.8.2002) δίνει παραδείγματα χρήσης της σοβαρής παρωδίας. Μεταξύ άλλων ξεχωρίζει τα έργα των Δαπόντε (*Κανών περιεκτικός...*), Καρυωτάκη («Εις Ανδρέα Κάλβον»), Βάρναλη (*Η αληθινή απολογία του Σωκράτη*), Ελύτη («Δοξαστικός» από το *Άξιον εστί*) και Λάγιου (*Έρημη Γη*). ¹¹ Κρίνω ότι ο Βασιλείου εντάσσεται σ' αυτή την παράδοση της σοβαρής παρωδίας. Ίσως μια συστηματική διερεύνηση του λογοτεχνικού αυτού είδους δείξει ότι έχουμε πυκνή εμφάνιση τέτοιων έργων λίγο πριν, κυρίως όμως μετά από εθνικές και άλλες καταστροφές. Δεν είναι τυχαίο ότι οι σάτιρες του Καρυωτάκη και η παρωδία του Βάρναλη γράφονται μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Ούτε βέβαια είναι τυχαίο ότι τα παρωδιακά έργα του Βασιλείου γράφονται μετά την τουρκική εισβολή του 1974.

6. Θα περιοριστώ σ' αυτό το μικρό σημείωμα σε ελάχιστα παραδείγματα:

α) «[...] Ω Αθηνά Παντάνασσα/ Εισάκουσε τη δέησή μας/ Και δώδεκα μοσχάρια θα σου σφάξουμε/ Αν λυπηθείς την πόλη, τις γυναίκες/ Και τα βρέφη μας, ω Αστερόεσσα./ Έτσι της προσευχήθηκαν./ Μα η Παλλάδα Αθηνά δεν ευδοκούσε, πώς να ευδοκήσει/ Την ίδια στιγμή που η Θεανώ μαζί με τις γερόντισσες/ Θερμοπαρακαλούσαν τ' άψυχο της ξόανο. Εκείνη/ η Παρθένα, η Παντάνασσα – η Πουτάνα η Αστερόεσσα/ Φορώντας τον αστεροκεντημένο πέπλο της Εκάβης/ Γυρόφερνε ανάμεσα στους Αχαιούς γαυγίζοντας/ Χορεύοντας ξεδιάντροπα το χορό της κοιλιάς/ Κι ερέθιζε τη λόγχη και τ' αρχίδια του Διομήδη. [...]» (Ο Μεγάλος Σαμάν, 1977, 19).

Το απόσπασμα έχει ερανοσθεί από ένα ποίημα που φέρει τον τίτλο «Τρωάδες» και ο ποιητής παραπέμπει σε στίχους της *Ιλιάδας*. Σωστά όμως ο Χατζηγεωργίου επισημαίνει και τη σχέση με την ομότιτλη τραγωδία του Ευριπίδη. Το «αστερόεσσα» υπαινίσσεται τη σημαία των ΗΠΑ και η Αθηνά (Αθήνα - Ελλάδα) ταυτίζεται (τότε διά των τυράννων της) με τα συμφέροντα των ΗΠΑ. ¹² Ίσως πρόκειται για υποκειμενική αίσθηση και ερμηνεία, αντηχεί και η «Απιστία» του Καβάφη και «ο παλιός δόλος των θεών» του Σεφέρη («Ελένη», στ. 59). Λίγο παρακάτω άλλωστε με τη λέξη «ασφοδία» γίνεται σαφής αναφορά στην εικονοποιία του Σεφέρη (λ.χ. *Μυθιστόρημα*, Θ', στ. 14).

β) Σε δύο ποιήματα του *Πόρφυρα*, ο ποιητής παρωδεί αντίστοιχα την «Επί του όρους ομιλία» και τη «Γυναίκα της Ζάκυθος» του Δ. Σολωμού¹³:

β1. Και μακαριοι όσοι δεν έχουν κανένα / Μακαριοι όσοι είχαν και τα έχασαν [...] (ό.π., 15)

β2. Και ιδου πεντεξη ψωροσκυλα που ηθελαν να μου 'μποδισουνε το δρομο για τον καλλιμαρμαρο ναο του Σωτηρος [...] (ό.π., 17)

γ) Σε πολλά σημεία του έργου του παρατηρούμε αυτολεξεί μεταφορά στίχων από όλο το εύρος της ποιητικής μας παράδοσης σε μια προσπάθεια επιστράτευσης και αλληλεγγύης των ποιητών για την καταγγελία της αδικίας κατά των Κυπρίων. Βλέπε λ.χ. στο ποίημα «Η Μαγιοπούλα» (από τον *Πόρφυρα*), όπου παρατίθενται αυτολεξεί στίχοι από τον *Δωδεκάλογο του Ύφτου του Παλαμά*:¹⁴

«Λημερια των ακαθαρτων, ταμπουρια των κιοτηδων/ .../ Γιουχα και παλε γιουχα των πατριδων» (ό.π., 47)

δ1. «Χήστε ηχήστε οι καμπάνες / Εδώ έφτασαν τα ύστερα του κόσμου / Ηχήστε ηχήστε οι σάλπιγγες / Εδώ κρίνονται τα σύμπαντα. [...]» («Η οργή του Ανέμου», από τη *Λάμπουσα*, 42)

Οι παραπάνω στίχοι μεταφέρουν τον απόηχο ενός πολύ γνωστού ποιήματος του Συκελιανού: «Ηχήστε οι σάλπιγγες... Καμπάνες βροντερές,/ δονήστε σύγκορμη τη χώρα πέρα ως πέρα... [...]» («Παλαμάς»¹⁵)

δ2. «ΚΑΙ εγένετο επ' έμε χειρ Κυρίου, και εξήγαγέ με εν πνεύματι Κύριος και έθηκέ με εν μέσω του πεδίου, και τουτο ήν μεστόν όστέων ανθρώπινων· 2 και περιήγαγέ με επ' αυτά κυκλόθεν κύκλω, και ιδου πολλά σφόδρα επί προσώπου του πεδίου, ξηρά σφόδρα. 3 και ειπε προς με· υιέ ανθρώπου, ει ζήσεται τὰ όστὰ ταύτα; και ειπα· Κύριε Κύριε, σὺ επίστη ταύτα. 4 και ειπε προς με· προφήτευσον επί τὰ όστὰ ταύτα και έρεις αυτοίς· τὰ όστὰ τὰ ξηρά, ακούσατε λόγον Κυρίου. 5 τάδε λέγει Κύριος τοίς όστέοις τούτοις· ιδου εγώ φέρω επ' ύμάς πνεύμα ζωής 6 και δώσω επ' ύμάς νεύρα και άνάξω επ' ύμάς σάρκας, και έκτενώ επ' ύμάς δέρμα και δώσω πνευμά μου εις ύμάς, και ζήσεσθε· και γνώσεσθε ότι εγώ ειμι Κύριος. 7 και έπροφήτευσα καθώς ένετειλató μοι. και εγένετο εν τῷ έμε προφητεύσαι και ιδου σεισμός, και προσήγαγε τὰ όστὰ έκάτερον προς την άρμονίαν αυτού. 8 και ειδον και ιδου επ' αυτά νεύρα και σάρκες έφύοντο, και ανέβαινεν επ' αυτά δέρμα επάνω, και πνεύμα οὐκ ήν επ' αυτοίς. 9 και ειπε προς με· προφήτευσον επί τὸ πνεύμα, προφήτευσον, υιέ ανθρώπου, και ειπόν τῷ πνεύματι· τάδε λέγει Κύριος· εκ τῶν τεσσάρων πνευμάτων έλθε και έμφύσησον εις τούς νεκρούς τούτους, και ζησάτωσαν. 10 και έπροφήτευσα καθότι ένετειλató μοι· και εισηλθεν εις αυτούς τὸ πνεύμα, και έζησαν και έστησαν επί τῶν ποδῶν αυτών, συναγωγή πολλή σφόδρα. 11 και έλάλησε Κύριος προς με λέγων· υιέ ανθρώπου, τὰ όστὰ ταύτα πᾶς οίκος Ισραήλ έστι, και αυτοί λέγουσι· ξηρά γέγονε τὰ όστὰ ήμῶν, απόλωλεν ή έλπις ήμῶν, διαπεφωνήκαμεν. 12 διά τουτο προφήτευσον και ειπόν προς αυτούς· τάδε λέγει Κύριος· ιδου εγώ ανοίγω τὰ μηνήματα ήμῶν και άνάξω ήμάς εκ τῶν μηνμάτων ήμῶν και εισάξω ήμάς εις την γήν του Ισραήλ, 13 και γνώσεσθε ότι εγώ ειμι Κύριος εν τῷ ανοίξαι με τούς τάφους ήμῶν του άναγαγειν με εκ τῶν τάφων τὸν λαόν μου. 14 και δώσω πνευμά μου εις ήμάς, και ζήσεσθε, και θήσομαι ήμάς επί την γήν ήμῶν, και γνώσεσθε ότι εγώ Κύριος· λελάληκα και ποιήσω, λέγει Κύριος.» (Παλαιά Διαθήκη, Ιεζεκιήλ, κεφ. 37)¹⁶

Ο Βασιλείου στην «Κοιλάδα με τα κόκκαλα» (*Λάμπουσα*, ό.π., 62-64) αποδίδει σε πολύ ωραία ελληνικά την προφητεία του Ιεζεκιήλ. Εδώ δεν πρόκειται για παρωδία, αλλά για ποιητική μεταγραφική κεμμένου στη νέα ελληνική. Δικαιολογημένα ο Κεχαγιό-

γλου χαρακτήρισε τον ποιητή «roeta doctus», «που ξέρει καλά το διακειμενικό παιχνίδι και διαλέγεται γόνιμα με μια πλούσια σειρά κειμένων και συγγραφέων».¹⁷

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Costas Vassiliou, *An introduction to his work*, written by Costas Hadjigeorgiou, Cyprus Pen, Nicosia χ.χ.έ. [αλλά: 2007].
2. Γιώργος Κεχαγιόγλου - Λευτέρης Παπαλεοντίου, *Ιστορία της Νεότερης Κυπριακής Λογοτεχνίας*, Λευκωσία, ΚΕΕ, 2010, σσ. 476-477, 592-596 κυρίως, 757-759 (αλλά μπορεί κανείς να προσανατολιστεί για περισσότερες πληροφορίες και στις σελίδες που ευρετηριάζονται στον «Πίνακα κυρίων ονομάτων και τίτλων».
3. Σάββας Παύλου, «Η μορφή του Ριμάκο στη νεότερη κυπριακή λογοτεχνία (Κυριάκος Χαραλαμπίδης, Παντελής Μηχανικός, Κώστας Βασιλείου)», *Φιλολογικά και άλλα*, Λευκωσία 2005, σσ. 189-218. Δυστυχώς δεν κατόρθωσα να βρω και να διαβάσω αυτή την εργασία. Σύμφωνα με μια πρόσφατη μαρτυρία του ευρέτη αυτού του προσώπου, «η βασική ύλη του Ριμάκο στηριζόταν σε αναγραμματισμό της λέξης Μακάριος, σε συνδυασμό με το όνομα του ποιητή Λι Τάι-Πο ή Ριχάκου (έζησε στην Κίνα τον 8^ο αι.)». Για τη σύνθεση του Ριμάκο έπαιξε τον ρόλο του και το ρήμα «ωριμάζω», που ο ευρέτης ένωσε «να ηχολογεί εντός του»: Κ. Χαραλαμπίδης, *Μικροφιλολογικά* 46 (2019) 70-71. Στον Βασιλείου το προσώπειο αυτό αξιοποιείται παρωδιακά στο εύρος δύο ποιητικών συνθέσεων (Ο πόρφυρας, *Pietà*) για να καλύψει κυρίως τις ανάγκες του διακειμενικού διαλόγου του με την ποίηση του Π. Μηχανικού, αλλά και για να σχολιάσει την πολιτική της Κύπρου (Χατζηγεωργίου 2007, σσ. 27-29 και 32-35. Παπαλεοντίου 2010, σσ. 593-594).
4. Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Σολωμικοί απόηχοι στη νεότερη κυπριακή λογοτεχνία: το δημιουργικό παράδειγμα του ποιητή Κώστα Βασιλείου». Στον τόμο *Διονύσιος Σολωμός: «Κανών» νεοελληνικού πνευματικού βίου*, Αθήνα, Σχολή Μωραΐτη, 1999, σσ. 273-297.
5. Λεωνίδας Γαλάζης, «Σεφερικά διακείμενα στην ποίηση του Κώστα Βασιλείου: Διάλογος και αντίλογος», ιστότοπος academia.edu (αναρτήθηκε το 2019). Το κείμενο δημοσιευμένο στο βιβλίο του: *Κείμενα - Τρόποι - Σημασίες*, Αθήνα, Ιαμβός, 2018, σσ. 25-42.
6. Νάσος Βαγενάς, «Αντικειμενική συστοιχία και μυθική μέθοδος», *Η ειρωνική γλώσσα*, Αθήνα, Στιγμή, 1994, σσ. 55-61. Για μια εμπειριστατωμένη διερεύνηση της εφαρμογής της μεθόδου, ας ανατρέξει ο αναγνώστης στη μελέτη της Αφροδίτης Αθανασοπούλου: *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο ή περί μυθικής και ιστορικής μεθόδου*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2016.
7. Θεματοποίηση ξένων συγγραφέων στην ποίηση του Βασιλείου έχουμε και αλλού. Βλ., λ.χ., στο ποίημα «Η αυτοκτονία του Hem» (Ο πόρφυρας 1978, σσ. 25-28), όπου θεματοποιούνται το έργο (Ο γέρος και η θάλασσα), ο βίος και η τελευταία του Ernest Hemingway, αλλά και του Jack London.
8. Χατζηγεωργίου 2007, ό.π., σ. 45.
9. Χατζηγεωργίου 2007, ό.π., σ. 45.
10. Νάσος Βαγενάς, *Σημειώσεις από την αρχή του αιώνα*, Αθήνα, Πόλις 2013, σσ. 44-45. Για την παρωδία χρήσιμο και το βιβλίο της Κατερίνας Κωστίου, *Η ποιητική της ανατροπής*, Αθήνα, Νεφέλη, 2002, 2005.
11. Βαγενάς 2013, ό.π., σ. 61-62.
12. Χατζηγεωργίου 2007, ό.π., σ. 21-22.
13. Χατζηγεωργίου 2007, ό.π., σσ. 26-27. Παπαλεοντίου 2010, σσ. 593-594. Κεχαγιόγλου 1999, σ. 283 (για τη σύνδεση με τη *Ινναίκα* της Ζάκυνθος). Η εργασία του Κεχαγιόγλου δεν περιορίζεται μόνο στους «Σολωμικούς απόηχους», αλλά θίγει και πολλές άλλες συγκριτολογικές πτυχές της ποίησης του Βασιλείου, ενώ διασαφηνίζει και την ανταπόκρισή της σε πολιτικά και ιστορικά δεδομένα.
14. Χατζηγεωργίου 2007, ό.π., σ. 29. Η αναφορά του Χατζηγεωργίου είναι πιο γενική.
15. Βλ. πρόχειρα, Άγγελος Σικελιανός, επιμ. Κώστας Μπουρναζάκης, Αθήνα, Η Καθημερινή, 2014, σ. 112.
16. Το κείμενο της προφητείας του Ιεζεκιήλ, στο οποίο στηρίζεται η πίστη για την ανάσταση των νεκρών από τα οστά τους, ο αναγνώστης μπορεί να το βρει εύκολα στον ιστότοπο της Αποστολικής Διακονίας της Ελλάδος.
17. Κεχαγιόγλου 1999, σσ. 275 και 296, σημ. 8.

Παύλος Αγγελόπουλος

Δημοσθένους λέξεις ή Ποια γλώσσα μιλούμε και γράφουμε οι Ελληνοκύπριοι

Ρωτήθηκε πρόσφατα, out of the record, ένας κύπριος στοχαστής, του τύπου free rider από μια Madam Figaro της κυπριακής poésie ποια η γνώμη του για δύο κύπριους ποιητές που φιγουράρουν, τάχα, στην κορυφή του top ten, του Κυριάκου Χαραλαμπίδη και του Κώστα Βασιλείου. Εκείνος απάντησε ότι για τον πρώτο συμφωνεί με την παλιά γνωμάτευση του Μάνου Κράλη ότι γράφει έξυπνα ποιήματα, ενώ για τον δεύτερο προτιμά τα ποιήματά του τα διαλεκτικά, ενώ δεν είναι διαλεκτικά, χωρίς να διευκρινίζει ωστόσο πού τα κατατάσσει, μήπως στην πανελλήνια;

Ρωτήσαμε τον ίδιο τον Κ. Β. να μας πει τη δική του γνώμη και μας είπε ότι συμφωνεί με την άποψη. Η γλώσσα που μιλά και γράφει, είπε, είναι αυτή που έμαθε με το γάλα της μητρός του – όπως είχε πει ο Δ. Σολωμός ότι είχε μάθει τη γλώσσα από τη μανιάτισσα μάνα του Αγγελική Νίκη, που ήταν δούλα στο αρχοντικό του κόντε Νικολάου Σολωμού. Κι αφού θυμήθηκε τη μάνα του, ο Κ. Β. μάς αφηγήθηκε δύο περιστατικά που τον σημάδεψαν από παιδί, σε σχέση πάντα με τη γλώσσα.

Το πρώτο, που έγινε επανειλημμένα, είναι πως, όταν η Σιερίνα (η Βασιλαίνα) η μάνα του έλεγε κάτι στα παιδιά της (είχε εννιά) ή σε άλλους και δεν καταλάβαιναν, τους έλεγε επιθετικά: «μα έννεν' τούρτζικα που σου εσύντυχα, μα ρωμαίικα». Ουδέποτε μίλησε για τζυπριώτικα ή ελληνικά (πανελλήνια) αλλά για ρωμαίικα, που σημαίνει ότι η γλώσσα που αισθανόταν ως μητρική δική της ήταν η γλώσσα της ρωμοσύνης, τα ρωμαίικα, που είναι έννοια ευρύτερη και του όρου τζυπριώτικα και του όρου ελληνικά (πανελλήνια).

Το δεύτερο περιστατικό σχετίζεται με την πρώτη πρώτη λέξη που θυμόταν πάλι από τη μάνα του. Θα ήταν 4-5 χρονών (1943 ή 1944), 25η Μαρτίου, διπλογορτή, όταν η μάνα του, που ξαρκούσε εκείνη την ημέρα, τον πήρε μαζί της με το γαϊδούρι στον κάμπο να δει τα σπερμένα της και να μαζέψει αγριόχορτα και αγρέλλια. Πέντ' έξι μιλια έξω από το χωριό, προς τα Αγιώτικα (Αγίοι Τριμιθιάς), έδεσε το γαϊδούρι της σε έναν πόριζο μοσφιλάς και πήγαιναν περπατητοί, όχτον όχτον, στο δήμμα, για γαλατούνες, τρισατόιες κι αγρέλλια. Εκείνη μπροστά κι αυτός πίσω της σαν το μαρτί. Άξυππα, έμεινε άναυδος, όταν η μάνα του, 30-35 χρονών τότε, έκαμε ένα σάλτο - πλετζιόν, σαν τερματοφύλακας, άρπαξε ένα λαγουδάκι που ήταν κουρρωμένο σε μια αγρελλιά, κι αφού στο πι και φι το καθάρισε με τον σουγιά της και το έκρυψε στο καλάθι της, κάτω από τα χόρτα, τον κοίταξε ασκαρδαμυκτί, με το δάχτυλο στο στόμα, και του είπε: «Σζςς, έν' γιασάκκι». Πρώτη φορά άκουε αυτή τη λέξη, που είναι η πρώτη που θυμάται, δεν ήξερε τί σημαίνει, κατάλαβε όμως ότι ήταν κάτι φοβερό (δεινό, με τη σοφόκλεια έννοια).

Πολύ αργότερα έμαθε ότι η λέξη γιασάκκι είναι τούρκικη (yasak), που σημαίνει κάτι παράνομο, απαγορευμένο (κι είναι γνωστό ότι λατρεμένο το απαγορευμένο) κι ότι υπάρχουν στη γλώσσα μας πολλές τούρκικες λέξεις (λόγω τουρκοκρατίας), όπως και πριν ή μετά ιταλικές (βενετικές), φράγκικες ή εγγλέζικες και πιο πίσω κάθε καρυδιάς καρύδι, μέχρι και καρολελέγικες προ-ελληνικές, π.χ. η ίδια η λέξη Κύπρος, που είναι ακόμη αν-ετυμολόγητη, όλες όμως ενσωματώνονται οργανικά στην κυρίαρχη γλώσσα που επιβλήθηκε, τα ελληνικά, αφού προσαρμόζονται στο τυπικό της ελληνικής γραμματικής, άρα όλες οι ξένες λέξεις εξελληνίζονται και βαπτίζονται ελληνικές χριστιανές ορθόδοξες. Εκτός από το άκλιτο τουρκικό yasak, που εξελληνίζεται στο ουδέτερο το γιασάκκι, ένα άλλο ακραίο παράδειγμα είναι η επίσης άκλιτη τουρκική λέξη σιχτίρ, στα κυπριακά *ασσιχτίρ*, που λέγεται και ως ουδέτερο το *ασσιχτίρι* και ως ρήμα *σιχτιρίζω* (κυπρ. *ασσιχτιρίζω*).

Όμως, κοντός φαλμός αλληλοΐα, ζάβαρα-κάτρα-νέμα (λάβαρα μαύρ' ανέμισαν). Για να μας δείξει έμπρακτα το πώς αισθάνεται τη γλώσσα στα ποιήματά του, μας διάβασε λογαοιδικά (δηλ. ποιητάρικα) τη ρομάδα που εκφώνησε ως αντιφώνηση στις 11 Ιουνίου 2019, του Απ. Βαργάβα, στο Δημοτικό Μέγαρο Στροβόλου, σε τιμητική εκδήλωση για λλόου του, με παξίσι ένα ομοίωμα ελιάς:

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΛΕΞΕΙΣ

Μελωδία, Δημοσθένους λέξεις
Διονύσης Σαββόπουλος

Τζ' αν ζω μέσα στη φυλακή
κελεψιασμένη, το σκλαβί
Κύπρος ημι- ημικατεχομένη
τζ' όποιος με θέλει ολική
για να μου ρέξει το σσοινί
να μ' έσει κρεμμασμένη
μπροστά στην πύλη θα σταθώ
τη γη μου να υπερασπίσω
δίπλα στον κάθ' εθνοφρουρό
να έχω μιαν παθκιά να 'ρίσω
λαλιά για να λαλήσω.

Ούλλοι διούσιν πάνω μου
σαν τους ατούς στο σπλάχνο μου
παντές τζ' έχω χρυσάφι
οι λάκκοι που μ' αννοΐουσι
πετρόλαο για να 'βρουσι
έν' πάνω στο κορμί μου τάφοι
μ' αντί να θάψουσιν εμέ
να γίνουν τζείνοι αφέντες
βλαστούσι ματσκοριθκιάς
οι λέξεις, οι κουβέντες
οι γιοι μου οι λεβέντες:

Ονήσιλλος, ο Βαγορής
Μακάριος τζαι Διγενής
Μάτσης, Γληόρης τζαι ο Ρε Αλέξης
Παθ-πίσκοπος Τζυπριανός
ο Τάσος τζαι ο Σολωμός
τούτ' είμαστιν οι Δημοσθένους λέξεις
οι λέξεις μας οι ελληνικές
οι λέξεις μας του γαιμάτου
λέξεις οι τζυπρωτικές
(πέτε τες τζαι ρωμαΐκες)
του έρωτα τζαι του θανάτου:

Εΐς οιωνός ο άριστος
σαν τζήδρος σαν τζυπάρισσος
αμόνεσθαι περι πάτρης
κάλλιον ένδοξος θάνατος

Γλωσσάρι

αγρέλλια: άγρια σπαράγγια
αηδονίζω: τραγουδώ σαν αηδόνη
αμμάτιν, αμμάθκια: μάτι, μάτια
άξυππα: ξαφνικά
γαλατούνα: το φυτό φλόμος, ζοχός
ιχώριν (ιχώρ): αιθέριο χρυσό υγρό, το αίμα των θεών
κελεψιασμένος: με χειροπέδες
κουρρωμένος: κουρνιασμένος
μαρτί: αρνί
ματσκοριθκιά: νάρκισσος
μοσφιλία: το άγριο δέντρο κράταιγος
οπνιά: πνοή
όχτος: όχθη
παθκιά: πατημασιά, ελάχιστη έκταση
γης
παντές: λες και, ωσάν
παξίσι: φιλοδώρημα
πάτρη: πατριδα
πιθκιαύλιν: αυλός, φλογέρα
ππάν: μερίδιο
ριζιά: ρίζα
τζήδρος: κέδρος
τζυπάρισσος: κυπαρίσσι
τρισατσία: γαΐδουράγκαθο

με τα βουνά αθάνατος
παρ' άπατρης, άλαλος, ειδωολάτρης.
Η πάτρη έν' η άμπελος
το άλφα τζαι το ωμέγα
τ' άειδε η αλφάβητος
τ' αμμάθκια που εκλαΐγαν.

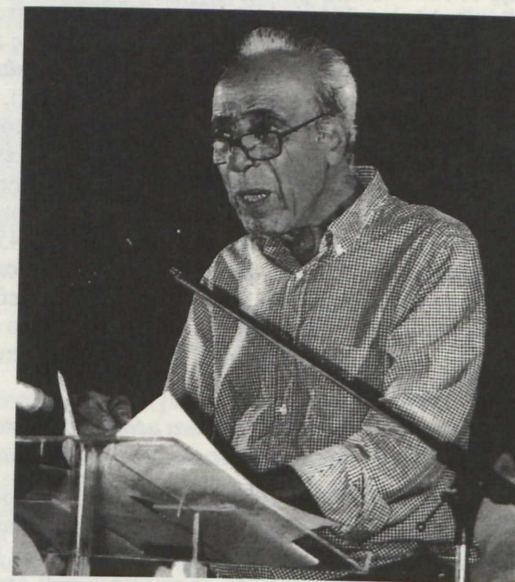
Μητρός πατρός τε τζαι τεκνών
τζ' απάντων των προγονικών
κάλλιστον έν' η πάτρη
τζ' η γλώσσα μας στα μάκρη
'κόμα τζαι τ' αγióττερο
τζαι το πολυτιμότερο
που σ' ανεβάξει ώς τον ουρανό με τ' άστρη·
η πάτρη έν' αντζέλισσα
γοργόνα, παναΐα
όμορφη πλούσια τζ' άπαρτη
τζαι σεβαστή τζ' αγία.

Η πάτρη έν' ο έρωτας
το ρω, η Ρωμοισύνη
τζ' η γλώσσα η ρωμαΐκη
που αΐώνα θα μείνει.
Τούτη έν' η ανάσα μας
ιχώριν, η οπνιά μας
βασιλίσσα τζ' ανάσσα μας
γαΐμαν τζαι κόκκαλα μας.

Έντζε ζητώ βασιλεια
παλάθκια, πύρκους, κάστρα
ζητώ μόνο στο ππάι μου
να παΐζω το πιθκιαύλι μου
βασιλικός στη γλάστρα.
Να κόφκω να μυρίζουμαι
εγώ τζαι τα παιθκιά μου
μες στην αιωνιότητα
να στέκεται η ριζιά μου.

Γι' αυτό στην πύλη στέκουμαι
τη γη μου να υπερασπίζω
δίπλα στον κάθε εθνοφρουρό
να έχω μιαν παθκιά να 'ρίζω
φωνή ν' αηδονίζω.

Κώστας Βασιλείου

Κώστας Βασιλείου

«Πιρλάντιν έν' το 'δειν σου»

*Εις τον γυρόν της θάλασσης να πά' να ορκιστούμεν
τὸ' ὅσπο' ὄ' η θάλασσα νερόν, να μεν 'ποχωριστούμεν.*

1. Στην ανακοίνωσή του με τίτλο «Γύρω από την ποιητικότητα των κυπριακών δι-
στίχων (τσιαττιστών)» (Ημερίδα «Λαογραφικές διαδρομές στην Κύπρο του χτες και
του σήμερα», Λαογραφικός Όμιλος Λεμεσού, 6 Νοεμβρίου 2010),¹ ο Μιχ. Πιερός κάνει
λόγο και για το εξής ερωτικό δίστιχο, το οποίο αποδελτιώνει ο Σακελλάριος (1891: 231,
αρ. 379):

*Ασήμιν έν' η κόξα σου διαμάντιν το κορμίν σου,
μάλαμαν έν' η νεότης σου πιρλάντιν έν' το 'δειν σου.*

Επικεντρώνεται, λοιπόν, στη λ. «πιρλάντιν», την οποία σχολιάζει ως εξής: «Η λέξη
αυτή δεν απαντά σε κανένα λεξικό της ελληνικής γλώσσας (συμπεριλαμβανομένων και
των λεξικών της κυπριακής διαλέκτου), διότι αποτελεί ιδιωματική παραφθορά της
λέξης «μπριλάντι» το γνωστό σαπφείρινο διαμάντι με εκθαμβωτική λάμψη».

Προσωπικά δεν με εκπλήττει η παρατήρηση ότι η λ. «πιρλάντιν» δεν απαντά σε κα-
νένα λεξικό της ελληνικής. Τι γυρεύει, άλλωστε, μια λέξη της κυπριακής διαλέκτου σε
ν.ε. λεξικό; Σε ν.ε. λεξικά απαντά, βέβαια, ο πολύ γνωστός τύπος «μπριλάντι» (Ανδριώ-
της 1971: 223α) και ο λιγότερο γνωστός «περλάντι» (Δ. Δημητράκος, Λεξ., τ. ΙΑ, σ.
5769β). Με εκπλήττει, ωστόσο, ο κατηγορηματικός ισχυρισμός ότι η λέξη «πιρλάντιν»
δε συμπεριλαμβάνεται ούτε και σε λεξικά της κυπριακής διαλέκτου! Αυτό όμως δεν
ανταποκρίνεται στην αλήθεια! Ο τύπος «πιρλάντιν», που ετυμολογείται σήμερα από
το ιταλ. brillante ή γαλλ. brillant (= λαμπρός), είναι αποδελτιωμένος στον *Θησαυρό
της κυπριακής διαλέκτου*, τόσο στην έκδοση του 2005 (σ. 400), όσο και στις εκδόσεις
του 2009 (σ. 361) και 2014 (σ. 408), πλαισιωμένος μάλιστα και με το εξής ενδεικτικό
παράθεμα: «Εφτά στεφάνια π' ούλλον δικαμάντιν έχω του πάνω στην τσεφαλήν τσαι
αμματόπετραν πού πιρλάντιν (= μαργαριτάρι, διαμάντι), τὸ' εν ἔδει τέθοικον πάνω
στην γην» (Θ. Παδόπουλλος, *Ξυλοτόμπου*, 1945).

2. Βέβαια, ο Πιερός, ενώ σπεύδει, όπως είδαμε, να δηλώσει ότι η λ. «πιρλάντιν» δεν
είναι καταχωρισμένη σε κανένα λεξικό, αποφεύγει να σχολιάσει, ως ὀφείλει, την ορθή
γραφή του αορ. «εξεχώρησε», που απαντά στο εξής δίστιχο, που απόκειται, όπως ση-
μειώνει ο ίδιος, στη *Συλλογή Βιβλιοθήκης Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Βιβλ. Εισ.
73107, σελ. 8:

*Αναστενάζω βγαίνν' αχνός και μέσα βράζ' ο πόνος
και ὅποιος μας εξεχώρησε να μεν τον εύρ' ο χρόνος.*

Καμιά αμφιβολία δεν υπάρχει ότι η ορθή γραφή του αορ. αυτού είναι «εξεχώρισε» /
«εξεχώρισε» < ρ. εκχωρίζω = κάνω δύο πρόσωπα να απομακρυνθούν, να μην έχουν πια
σχέσεις, χωρίζω, σημασία που δεν απαντάται, βέβαια, στην Κύπρο, όπου το ρήμα ξη-
χωρίζω· ξεχωρίζω κοιν. αορ. εξεχώρισα, παθ. ξεχωρίζομαι (βλ. Σακελλάριος 1891: 697),
σημαίνει «χωρίζω / διακρίνω μεταξύ τους δύο ή περισσότερα πράγματα ή καταστάσεις»
(π.χ. «εν -i-ξηχωρίζω ποιος έν' ο ένας γηά ποιος έν' ο άλλος, γιατί έν' πολλά μακριά μου»
ή «ήρταν στα ἔερκα, ήτουν να σκοτωθούν τὸ' εξεχώρισά τους» ή «ξηχώρισ' τες ἄτροφες
πού τες γαλατερές κουέλλες» κ.ά. Βέβαια, όλα ανεξαιρέτα τα παράλληλα κυπριακής
προέλευσης «ερωτικά δίστιχα / τραούδκια», που διαλαμβάνουν την κατάρα αυτή και
τα οποία ο Πιερός θα μπορούσε να επικαλεστεί ή, έστω, να σχολιάσει, ποτέ δεν χρησι-

μοποιούν τον άσχετο τύπο «εξεχώρησεν», αλλά τον αορ. «εποχώρισεν» < ρ. 'ποχωρίζω
- 'ποχωρίζω² < αποχωρίζω (= χωρίζω κάποιον από άλλον), ως εξής:

*Αναστενάζω βκαίνν' αχνός τσαι μένα βράζει ο πόνος
τσαι πού μας εποχώρισεν να μεν τον εύρ' ο χρόνος.³*

*Απού μας εποχώρισεν τσαι κλαίω νύκταν μέραν,
πέρκ' έρτει το χαπάριν του νεκρόν πως τον εφέραν.⁴*

*Απού μας εποχώρισεν, μήλον μου μυρωδάτον,
Τούρκος είναι, Χριστιανός,
να λύσει τέλεια ζωντανός
ἴσα πού πάν' ως κάτω.⁵*

*Όποιος μας εποχώρισεν να μην του μείνει ὄψη,
ν' άψει φωτιάν στο σπίτιν του και μέσα να τον κόψει.*

*Όποιος μας εποχώρισεν να μην θωρεί πού πάγει
και μια κουφή τρικέφαλη την γλώσσαν του να φάγει.⁶*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. https://www.academia.edu/30685378/Poiitikotika_Kypriakon_distixon.pdf

2. Πρβ. ερωτικό δίστιχο «Του κόσμου τα βασίλεια εάν τους τα χαρίζαν, είτε διαμάντια, θησαυρούς,
δεν τους εποχωρίζαν» (Θ. Ζυμπρός). Πρβ. επίσης «Εχουρίστηκέν την» (Πάφος).

3. Βλ. φυλλάδα *Ερωτικά δίστιχα τραούδκια. Εσύνταξέν τα ο Γιώρκος Χ'* Νικόλα Αποστολή (Πουρ-
νελλόμματος) που τον Λυθροδόνα, 1978.

4. Βλ. φυλλάδα *Τραγούδια δίστιχα για τες ερωτεμένες καρδιές συνταχθέντα υπό του εξ Αλάμπρας
Ηλία Γεωργίου (ποιητού), Λευκωσία, Τύποις Χρ. Γ. Σταυρινίδου, 1937.*

5. Βλ. φυλλάδα *Τα νεώτερα ερωτικά τραγούδια (δίστιχα και τετράστιχα) συνταχθέντα υπό Ιωσήφ
Α. Μιχαήλ, Βαρύσια - Κύπρου, Τύποις «Λούτσιος», 1951.*

6. Βλ. φυλλάδα Χρ. Θ. Παλαίση *Νέα Αφροδίτη ήτοι ερωτικά τραγούδια, <1913>.*

Κ. Γ. Γιαγκουλλής

Γ' Συμπληρωματική βιβλιογραφία κυπρίων ποιητάρηδων κ.ά.

Η βιβλιογραφία αυτή αποτελεί συνέχεια της «Συμπληρωματικής Βιβλιογραφίας κυπρίων
ποιητάρηδων», που φιλοξενήθηκε στα ΜΦ (τχ. 31, Άνοιξη 2012, σσ. 58-59 και τχ. 34, Φθινόπωρο
2013, σσ. 59-60). Από τις φυλλάδες του παρόντος Συμπληρώματος Γ', η υπ' αρ. 1 μου παρα-
χωρήθηκε από το Ν. Παναγιώτου· οι υπ' αρ. 2 και 4 από τον Ελλ. Χανδριώτη· η υπ' αρ. 3
από Π. Αναγιωτό (μέσω Λ. Παπαλεοντίου). Ευχαριστώ όλους για τη συμβολή τους. Είναι
χρήσιμο να σημειώσουμε εδώ ότι τόσο με τα «Βιβλιογραφικά προσθετά» του Φ. Σταυρίδη
(ΜΦ, τχ. 30, Φθινόπωρο 2011, σσ. 61-64) όσο και με τη δική μου «Συμπληρωματική Βιβλιογρα-
φία», το μνημειώδες έργο του Φ. Σταυρίδη *Βιβλιογραφία κυπριακής λαϊκής ποίησης. Φυλ-
λάδες και αυτοτελείς εκδόσεις (1884-1960)* (Λευκωσία Δημοσιεύματα του Κ.Ε.Ε., ΧΛ, 2002),
συμπληρώνεται κατά 49 φυλλάδες, ενώ ο συνολικός αριθμός των 1392 γνωστών μας φυλ-
λάδων φθάνει τώρα τις 1441.

1. ΟΙ ΔΥΟ ΕΡΩΤΕΥΜΕΝΟΙ / ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΑΥΤΩΝ / ΥΠΟ / ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΑΚΗ / εκ
Πρασιού (Μεσαορίας) / δι' άστεγον οικογένειαν παθούσαν υπό πλημμύρας / ΕΝ ΛΕΜΕΣΩ
(ΚΥΠΡΟΥ) / Τύποις «Λεμεσού» ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Γ. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΟΥ.

2. Ο ΑΓΡΙΟΣ ΤΡΑΥΜΑΤΙΣΜΟΣ / ΤΗΣ / ΕΛΕΝΗΣ ΑΡΚΥΡΟΥ / εκ του χωρίου ΛΕΤΥΜΠΟΥΣ - Πάφου / υπό του συγχωρίου και δευτέρου εξαδέλφου της / ΓΙΩΡΚΗ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΤΡΥΦΩΝΑ / και η καταδίκη αυτού / ΠΟΙΗΜΑ / ΣΥΝΤΑΧΘΕΝ ΥΠΟ / ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΜΙΧΑΗΛ / εκ Φιλούσας Πρετωρικού / Τύποις «ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΟΙΣ» [1927].

3. ΠΟΙΗΜΑ ΣΑΤΥΡΙΚΟΝ / ΤΩΝ ΑΔΡΩΠΟΓΕΝΑΙΚΩΝ / Κουπανοσιεπαρνορουκανο-λουστράρισμα / Ποίημα συνταχθέν υπό / Χ. Μ. ΑΖΙΝΟΥ / [εκ Φιλούσης Πάφου] / ΛΕΥΚΩΣΙΑ - ΚΥΠΡΟΥ / 1945 / Τύποις Χρ. Γ. Σταυρινίδου, Λυκούργου 7 - Λευκωσία.

4. Ο ΕΚ ΤΟΥ ΕΡΩΤΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ / ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ / ΚΑΙ Ο ΕΚ ΣΥΓΚΟΠΗΣ ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΡΩΜΕΝΗΣ ΑΥΤΟΥ / ΑΪΣΙΕΣ ΜΑΥΛΑΛΛΗ / ΕΚ ΤΙΝΟΣ ΧΩΡΙΟΥ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ / ΠΟΙΗΜΑ ΔΙΑΝ ΣΥΓΚΙΝΗΤΙΚΟΝ ΣΤΥΝΤΑΧΘΕΝ / ΥΠΟ / ΑΓΑΘ. Χ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ / εκ του χωρίου Πολυστύπου / Με ξένα πόδια περπατώ τα φυσικά μου λείπουν / παρακαλώ τους φίλους μου να μην μ' εγκαταλείπουν / Εισ τον Στρατόν μου κόψασιν τα πόδια εμένα, / και παρπατώ πάνω στην γην σήμερα με τα ξένα. / ΛΕΥΚΩΣΙΑ (ΚΥΠΡΟΥ) / 1928 / Τύποις «ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ».

5. ΠΟΙΗΜΑ / Περί της εκρίζεως του πολέμου / εναντίον της Μητέρας ημών Ελλάδος / υπό της Φασιστικής Ιταλίας / την 28ην Οκτωβρίου 1940 / Ο πόθος και ο ενθουσιασμός / ολοκλήρου του Ελληνισμού / Συνταχθέν υπό / ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ Χ. ΠΟΛΥΣΤΥΠΙΩΤΟΥ / Αναπήρου του Μεγάλου Πολέμου 1914-1918 / ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1940.

Κ. Γ. Γιαγκουλλής

Μικρά φιλολογικά, προσθήκες και διορθώσεις

Ι. Για τον John Bull / Τζων Μπουλ / Τζων Πουλλά

Το 1712 κυκλοφόρησε ο λιβελος του γιατρού John Arbuthnot με τον τίτλο *Η ατέλειωτη δίκη ή Η ιστορία του Τζων Μπουλ*, που στρέφεται εναντίον του Δούκα του Μάλμπορο. Έναν αιώνα αργότερα, το παρατσούκλι John Bull (δηλ. Ιωάννης Ταύρος) επανήλθε ως τίτλος εφημερίδας, που έβγαине στο Λονδίνο από τις 17.12.1820 ως το 1892 με τον υπότιτλο "For God, the King, and the People". Στη συνέχεια κυκλοφόρησαν και άλλα έντυπα με τον ίδιο τίτλο. Σταδιακά το παρωνύμιο αυτό επανέρχεται σε λογής κείμενα και εξελίσσεται σε εθνικό στερεότυπο, που αποδίδεται χιουμοριστικά σε όλους τους Βρετανούς, παρουσιάζοντάς τους ως πουριτανούς, άκαμπτους, ισχυρογνώμονες, αποικιοκράτες κτλ. Μάλιστα σε λογής σχέδια ο John Bull παριστάνεται ως εύσμος άντρας, με μεγάλες φαβορίτες, ημίψηλο καπέλο και παραδοσιακή στολή.

Δεν γνωρίζουμε το πότε πολιτογραφήθηκε στη νεοελληνική γραμματεία το μετωνύμιο Τζων Μπουλ. Από τα δείγματα που έχουμε υπόψη μας, φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε κατεξοχήν ως σατιρικό σχόλιο για τους Βρετανούς, αλλά εμφανίστηκε αργότερα (στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια) και ως όνομα γνωστού καμπαρέ στην Τρούμπα, στον Πειραιά. Στη σατιρική ποίηση ο Τζων Μπουλ επανέρχεται σε σειρά αντιβρετανικών ποιημάτων, λ.χ. του Γ. Σουρή αλλά και του Β. Μιχαηλίδη, ενδεχομένως και σε κείμενα άλλων. Δεν υπάρχει περιθώριο να διερευνηθεί εδώ το θέμα αυτό. Αναφέρουμε εδώ τρία ενδεικτικά παραδείγματα, αντλημένα από ποιήματα των Γ. Σουρή, Β. Μιχαηλίδη και W. H. Auden.

Ο Σουρή χρησιμοποιεί επανειλημμένα το μετωνύμιο του Τζων Μπουλ για να πλήξει τους Βρετανούς. Στους παρακάτω στίχους από τον *Ρωμό* (18.1.1886) ασκεί σκληρή κριτική στο βρετανικό έθνος, εμμένοντας σε εθνικά στερεότυπα. Ο ποιητής επικρίνει, ανάμεσα σ' άλλα, τη λεηλασία ελληνικών αρχαιοτήτων από βρετανούς αρχαιοκάπηλους (όπως ο Έλγιν) και милитарιστικές και αποικιοκρατικές τακτικές και νοοτροπίες, ενώ θεωρεί ως βασικά χαρακτηριστικά των Βρετανίδων την ψυχρότητα και τη σεμνοτυφία:

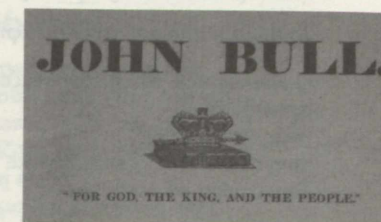
Πηγαίνετε στο διάβολο, ω τέρατα των τεράτων,
ω πόλεων κατακτητάι και νήσων απωτάτων,
ω βδέλλαι τόσης δόξης μας και κόπων μας ατρύτων,
με την Βουλήν των Λόρδων σας και την των Κοινοτήτων,
με τις παχιές ομίχλες σας και τα πολλά σας χιόνια,
με τις πολλές τις λίρες σας και τα ναπολεόνια,
μ' Ουίγγους, Τόρεις, Ιρλανδούς και τους λοιπούς χαλέδες,
μ' εκείνες τις Μυλλαίδες σας και όλες σας τις Λαίδες,
τις κρύες, τις ανάλατες, που 'χουν πλατιές ρουθούνες
και κοκκινίζουν στη στιγμή ωσάν τις παπαρούνες,
μόλις ακούσουν σάβρακο κανένα να προφέρει,
και δεν φορούν ποτέ βρακί χειμώνα καλοκαίρι,
πηγαίνετε στο διάλογο με τον Τζων Μπουλ εκείνον,
με τους στρατούς, τους στόλους σας, με όλον το Λονδίνο [...].

Προφανώς ο Βασίλης Μιχαηλίδης, που συνδιαλέγεται συχνά με τη σατιρική ποίηση του Γ. Σουρή, αντλεί από ποιήματα του τελευταίου τη φιγούρα του Τζων Μπουλ, αλλά πλάθει έναν δικό του Τζων Πουλλά, που διαμένει στην Κύπρο, συναναστρέφεται με Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους, μιλά σπασμένα ελληνικά ανάμικτα με αγγλικές και τουρκικές λέξεις, ενώ εξακολουθεί να συμπεριφέρεται ως τυπικός βρετανός αποικιοκράτης. Ο Τζων Πουλλάς ή Τζωνής πρωταγωνιστεί σε δύο ποιήματα του Β. Μιχαηλίδη, το πιο ευσύνοπτο «Εγγλέζος, Τούρκος και Γραικός, / Τζωνής, Αλής και Κυριακός» (Ο *Διάβολος*, 17.2.1888) και το εκτενέστατο «Ρωμός και Τζων Πουλλάς / Τζωνής και Κακουλλάς» (γράφτηκε γύρω στα 1903, αλλά δημοσιεύτηκε πολύ αργότερα, μόλις το 1984). Στο πρώτο συνομιλούν ο Εγγλέζος Τζωνής, ο Ελληνοκύπριος Κυριακός και ο Τουρκοκύπριος Αλής. Ο Κυριακός διαμαρτύρεται για τη βαριά φορολογία που επιβάλλουν οι Βρετανοί στους Κυπρίους, ο Αλής κοροϊδεύει τους Ελληνοκύπριους που πανηγυρίζαν για την έλευση των Βρετανών στην Κύπρο, ενώ ο Τζωνής επιχειρεί να δικαιολογήσει την αποικιακή πολιτική των Βρετανών. Μεταφέρουμε εδώ μερικούς στίχους (206-217) από το συνθετικό ποίημα του Β. Μιχαηλίδη «Ρωμός και Τζων Πουλλάς / Τζωνής και Κακουλλάς», με τους οποίους ο Ελληνοκύπριος Κακουλλάς ελέγχει την αποικιακή υπεροψία του Τζων Πουλλά και των συμπατριωτών του. Ανάμεσα σ' άλλα, απαντά στην πρόβλεψη του Βρετανού ότι οι Κύπριοι θα χάσουν τη μητρική τους γλώσσα, εννοώντας τη διάλεκτο, την οποία ο Τζωνής κατέγραψε σε «φωνόγραφο» για να την εμπορευτεί, αφού θεωρεί ότι με την εξάλειψή της θα έχει μουσειακό ενδιαφέρον:

«Πολλά μεγάλα όνειρα ονειρεύεστε, Τζωνή,
είστε θεοί, νομίζετε, εσείς οι Βρετανοί,
κι ο άλλος κόσμος κτήνη,
και ό,τι πείτε σαν θεών διαταγή να γίνει.
Θαρρείτε πως οι Κύπριοι είναι κτηνών αγέλη,
και θα τους κάνει εύκολα ο Άγγλος ό,τι θέλει;
Σκέπτεσαι πόσικα, Τζωνή, κι αδικώς χάννεις χρόνον,
εντούτοις, ό,τι κι αν γινεί κατόπιν δυο αιώνων,
θα λείπουμεν κι εγώ κι εσύ,
κι εις το μεγάλο αυτό νησί
ποιος ξεύρει ποιος θα κυβερνά και ποιος θα βασιλεύει!
άλλα μεν βούλονται θνητοί, κι άλλα Θεός κελεύει!»

Ο ευτραφής John Bull επανέρχεται και στο εκτενές ποίημα του W. H. Auden «Γράμμα στον Λόρδο Μπάιρον» (*Letters from Iceland*, 1937), όπου εμφανίζεται με τα γνωστά χαρακτηριστικά του ως ένας κορδωτός νταής με σαρκώδη σβέρκο και αδέξια αστεία, ως σύμβολο μιας παρηκμασμένης βρετανικής αυτοκρατορίας:

Ask the cartoonist first, for he knows best.
Where is the John Bull of the good old days,
The swaggering bully with the clumsy jest?
His meaty neck has long been laid to rest,
His acres of self-confidence for sale;
He passed away at Ypres and Passchendaele.

Σημείωση. Αφορμή για τη σύνταξη του σημειώματος αυτού υπήρξε η συνεργασία του κ. Διονύση Στεργιούλα «Ο Διονύσιος Σολωμός όμηρος των Άγγλων το 1821», που δημοσιεύεται στο παρόν τεύχος των Μικροφιλολογικών, και ειδικότερα η αναφορά του στην εφ. *John Bull*. Σύμφωνα με τον κ. Στεργιούλα, στην αγγλική αυτή εφημερίδα δημοσιεύονται και κείμενα που αφορούν τον ελληνικό χώρο, ενώ προβάλλονται επανειλημμένα εκδόσεις του Samuel Bagster, ανάμεσά τους και η οκτάγλωσση έκδοση *The Book of Common Prayer* (1820-1821). Στην έκδοση αυτή συνεργάστηκε και ο Α. Κάλβος, ο οποίος έκανε τη νεοελληνική μετάφραση, ενώ επιμελήθηκε την ιταλική. Από τον Ιανουάριο ως τον Οκτώβριο του 1821 το έργο αυτό αναγγέλλεται στην πρώτη σελίδα του κυριακάτικου φύλλου (που βγαίνει σε δύο εκδοχές). Μάλιστα σε δύο φύλλα (αρ. 36, 19.8.1821 και αρ. 37, 26.8.1821) εμφανίζεται και το όνομα του Κάλβου: "Modern Greek Common Prayer. Just published, in one very small volume, beautifully printed, price 5 s. A Modern Greek Translation of the Book of Common Prayer. By Mr. Calbo".

Ας θυμηθούμε εδώ ότι ο S. Bagster συνδεόταν φιλικά με τον Κάλβο· και μάλιστα το 1819 εξέδωσε το ποίημά του *Ελπίς πατρίδος*. Για τα θέματα αυτά, βλ. Α. Ζαφειρίου, *Ο βίος και το έργο του Ανδρέα Κάλβου*, Αθήνα, Μεταίχμο, 2006, σσ. 57, 61, 65, 72· *Το Ψαλτήριον του Δαυίδ, μεταφρασθέν υπό Α. Κάλβου Ιωαννίδου του Ζακυνθίου*, Εισαγωγή - σχόλια Γιάννης Δάλλας, Αθήνα, Ίκαρος, 2011. Το όνομα του Κάλβου περιλαμβάνεται και σε καταλόγους βιβλίων του ίδιου εκδότη, που κυκλοφόρησαν αυτοτελώς. Ευχαριστούμε και από εδώ τον κ. Στεργιούλα για τις πληροφορίες του.

II. Καβαφολογικά ποιήματα του Πάρι Τακόπουλου

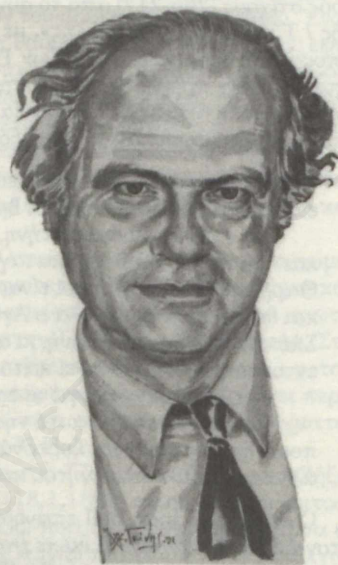
[Άτιτλο]

Αργά...
αντίστροφα στη συζήτηση.
Κι οι σκέψεις
σα βιβλία
βγαίνουν χωριστά,
από την άδεια τους τη θέση.

Το θέμα γύρω απ' τον Καβάφη.

Ο Κύριος που τον παρουσιάζει
προειδοποιεί
(πώς να το πει!)
πως ήτανε παράξενος λιγάκι.
Σεμνότυφα κάποιες κυρίες
γύρω

χαμογελούν,
κι αφού κοιτάζονται κλεφτά,
ρωτούν
αν ήσανε τα ποιήματα
παράξενα κι αυτά...
Κι όλοι γελούν.

Πάρις Τακόπουλος
Σχέδιο Άλκης Γκίνη

Κι εκείνος, τότε,
μέσα στην ανυπόμονη σιγή
και με την πιο του σοβαρή φωνή
που θα διαβάξει τις ειδήσεις
στις εφημερίδες,
τους απαγγέλλει:
...το τολμηρότερό του ποίημα!

Κι ύστερα πια,
όταν στην κάμαρα
η κάθε λέξη είχε σβήσει,
πνιγμένη μέσα στην ηχώ της...
«Μα όχι δα! Μα όχι δα!
Τα λένε ποιήματα αυτά!»
...Κι η νύχτα
ήσυχη,
αθέατη
καθρεφτιζότανε γυμνά
(σεμνά)
στο φως της κάμαράς τους...

Πολυτέκνον θεάς (1952). Τα ποιητικά,
Αθήνα, Ποταμός, 2010, σσ. 440-441.

[Άτιτλο]

Απηγξάμην αν ώστ' ιδείν Ευριπίδην
Φιλήμονος (361-263 π.Χ.)

Τα ποιήματά σου μοιάζουνε,
τουλάχιστον σε μένα,
- ω! πώς τη λένε;
Ξέχασα!
Την τραγουδίστρια,
ξέρεις ποια λέω...
Ναι! τη Νανά Ζωχά! -
Θέλω να πω,
τα νέα τραγούδια της
είναι σαν τα παλιά,
και νιώθεις πως
τα ξέρεις όλα,
αν άκουσες και ένα,
έστω για μια φορά.
Μετά...
Αλήθεια πες μου!
Δε σου θυμίζουμε
και σένα...
Δεν έχουν κάτι
απ' του Καβάφη τα «Κεριά»...
Ή γιατί όχι,
λίγο,
του Καρυωτάκη...

Δεν τη θυμάμαι, κρίμας!
του Καρυωτάκη
...τη μαύρη του απελπισιά!
Μα φυσικά,
για όλ' αυτά,
εσύ
με κοροϊδεύεις τώρα...
Γιατί εγώ
δεν ξέρω από ποίηση
πολλά...
Απ' τον Καβάφη
για την ώρα,
έχω ακούσει μόνο τα «Κεριά»
κι από τον Καρυωτάκη...
Α! επιτέλους
το θυμήθηκα!
Την τρυφερή του Μυγδαλιά!

Κι εκείνος,
αφού σκέφθηκε λιγάκι,
της είπε σοβαρά:
«Εδώ που έφτασες,
λίγο δεν είναι.
Τόσο που έκαμες,
μεγάλη δόξα»...
Σε συμβουλεύω μοναχά
να μην ακούσεις
άλλο ποίημα του Καβάφη
γιατί κι αυτός
σαν τη Νανά Ζωχά,
ύστερ' απ' τα λιωμένα του «Κεριά»,
εξακολούθησε να γράφει.

Φοίβος σαφής (1953). Τα ποιητικά,
ό.π., σσ. 392-393.

Μηδέν άγαν

Ασκητικέ, λιτόβιε ποιητά,
μιλούσαν πάλι, χθες, για σένα·
πρόσωπα, μάλιστα, όχι κοινά!
Διαβάζανε (οι περισσότεροι)
πρώτη φορά
επίσημα τα ποιήματά σου,
κι αφού σταμάτησαν, με σημασία,
εις τα γνωστά κρεβάτια
όπου πλάγιασες,
στο Λάνη που αγάπησες,
και εις τα χείλη εκείνα
που δεν τα ήβρες πια,
ξαφνιάστηκαν, για μια στιγμή,

με τη σεμνοτυφία
Εν τω μηνί Αθύρ,
μ' εκείνο τον Αλέξανδρο
Φιλίππου... «πλην Λακεδαιμονίων»
και το ωραίο όνομα
του ηγεμόνος της Λιβύης·
και κάποιος τόλμησε να πει:
Φαίνεται διαβασμένος όμως!
Και όλοι γενικά,
και είναι προς τιμήν τους,
αδίστακτα
συμφώνησαν μαζί του.
– Μ' αυτοί,
πρέπει να το θυμόμαστε,
Έλληνες ήσαν φυσικά,
και μηδέν άγαν,
Βάκχε ποιητά!

Φιλολογικά μνημόσυνα (1956).
Τα ποιητικά, ό.π., σ. 349.

Η φίλη της ποιήσεως

– Ω!
Ώστε γράφετε και ποιήματα;
είπε με θαυμασμό,
φτιάχνοντας με το στόμα της
ένα στενό μηδενικό.
Ναι, γράφω, είπ' αυτός.
– Ξέρετε, η μητέρα μου,
συνέχισε χαρούμενα,
τον Παλαμά τον γνώριζε
πολύ καλά... αυτοπροσώπως...
Κι ίσως γι' αυτό κι εγώ
διαβάζω τώρα ποίηση.
– Σαν τί διαβάζετε, είπ' αυτός.
– Νά, δηλαδή... λιγάκι απ' όλα...

Σημείωση. Ο Πάρις Τακόπουλος (γενν. 1930) είναι κυρίως γνωστός για τα θεατρικά έργα του και για ορισμένα πεζογραφήματά του. Η ποίησή του, όμως, δεν έχει προσεχθεί όπως της αξίζει, αφού απουσιάζει από τις περισσότερες Ανθολογίες νεοελληνικής ποίησης, ενώ το όνομά του δεν αναφέρεται σε καμιά από τις «επίσημες» Ιστορίες νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από την πρόσφατη συγκεντρωτική έκδοση των ποιημάτων του (*Τα ποιητικά 2010-1950*, Αθήνα, Ποταμός, 2010) μεταφέρουμε εδώ τέσσερα καθαφολογικά ποιήματά του, στα οποία σατιρίζεται με κέφι, χιούμορ και ειρωνεία η αμηχανία που προκαλεί η αναγνωστική υποδοχή του Καβάφη κατά τη δεκαετία του 1950. Ο ποιητής αφήνει τους σατιριζόμενους στόχους να εκφράσουν τις αντιλήψεις τους και να εκτεθούν με τις αντιδράσεις τους. Από την άλλη, εκφράζει, συνήθως έμμεσα, την εκτίμησή του για την καθαφική ποίηση, ενώ αφήνει να διαφανεί και η αμήχανη στάση ανυποψίαστων αναγνωστών απέναντι και στα δικά του ποιήματα.

Εκτός από τον Παλαμά,
μ' αρέσει κι ο Μαβίλης...
Άλλοτε με τραβούσε πάλι,
σαν ήμουν πιο μικρή,
ο Μαλακάσης...
Μα τώρα καταπιάνομαι
με τον Καβάφη...
Αν κι ο Καβάφης, θα μου πείτε,
δεν είναι σαν τους άλλους
και τόσο αξιοπρόσεκτος.
– Δεν είναι αξιοπρόσεκτος;
Τί εννοείτε; είπ' αυτός.
– Νά, πρώτα πρώτα...
Δεν είναι σίγουρος κανείς
αν είναι ποίηση
αυτά που γράφει.
Μάλλον, θα ήταν πιο καλός,
μου φαίνεται εμένα,
αν έγραφε «πεζό»
αλλά μ' αρέσει, δεν το κρύβω.

– Δεν σας καταλαβαίνω,
επέμενε εκείνος
με ύφος σοβαρό.
Εγώ τον θεωρώ
τον πλέον αξιοπρόσεκτο.
– Τον θεωρείτε; είπε
και τον κοιτούσε μες στα μάτια.

– Ω!
Τώρα καταλαβαίνω
τί θέλετε να πείτε...
Και κοκκινίζοντας σεμνά
του φάρδαινε,
όσο μπορούσε φυσικά,
το στρογγυλό μηδενικό της.

Επιφαινόμενα (1958). Τα ποιητικά,
ό.π., σσ. 304-305.

III. Με αφορμή τη συζήτηση των Α. Κ. Ηλιάκη και Κ. Γ. Γιαγκουλλή σχετικά με τη χρήση του τύπου «τα 'ψη» / «τάψη» (= τα ύψη) στα τεύχη 45 και 46 των *Μικροφιλολογικών*, ας αναφερθούν εδώ μερικά άλλα ποιήματα στα οποία χρησιμοποιείται ο τύπος αυτός:

α) Β. Μιχαηλίδης, «Το όρομαν του Ρωμιού» (*Σάλπιγξ*, 14.1.1917): τζ' έβκηκεν αναρκωμένον στα 'ψη τ' ουρανού τζ' εχάθην.

β) Χριστόδουλος Κουππάς (1845-1918), «Οι λεάμενες»: «Είχεν ο Βελλζεβούλ όπου κρεμμούν που τα 'ψη / τζαι πέφτουν μες στην κόλασην, λαμπρόν για να τους κάψει» (Α. Κλ. Σοφοκλέους, Χριστόδουλος Ηλ. Κουππάς, Λευκωσία 2005, σ. 181-183). Δυστυχώς δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε την πρώτη δημοσίευση του σατιρικού αυτού ποιήματος, που αναφέρεται στις κοινές γυναίκες. Έτσι δεν γνωρίζουμε αν δημοσιεύτηκε πριν από την «Ανεράδα» του Β. Μιχαηλίδη (*Σάλπιγξ*, 25.12.1893), ή αν υπάρχει κάποιο λάθος στη μεταγραφή, ειδικά στον πρώτο, δυσνόητο στίχο.

γ) Κώστας Βασιλείου (γενν. 1939), «Ελένη»: «στων ουρανών τα μέρη / μες στα 'ψη αναλήφθηκε» (*Διόραμα* 27-28, 2019-2020, σ. 53).

δ) Κυριάκος Αναγιωτός (γενν. 1958), «Στ' αγνάρκα του»: «αφής 'πού τα 'ψη άμαν πετώ» (Μες στους ανέμους τους κρυφούς. Βασίλης Μιχαηλίδης, εικαστικές και ποιητικές προεκτάσεις, επιμ. Ν. Αναξαγόρου - Λ. Παπαλεοντίου, Λευκωσία 2018, σ. 198).

ε) Χρήστος Αργυρού (γενν. 1973), «Κουρκουτάες II»: «αλλά είχαμεν πάντα μας εις τα 'ψη την κκελλέν μας γυρισμένην» (*Ο κήπος των θλιμμένων ποιημάτων*, Λευκωσία 2015, σ. 18).

Ενδεχομένως οι νεότεροι ποιητές χρησιμοποιούν τον τύπο «τα 'ψη» επηρεασμένοι από την ανάλογη χρήση του στην ποιητική σύνθεση του Β. Μιχαηλίδη «H 9^η Ιουλίου του 1821...».

Διορθώσεις

I. Στον συλλογικό τόμο *Για μια Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα*, επιμ. Α. Καστρινάκη, Α. Πολίτης, Δ. Τζιόβας, Ηράκλειο 2012, στο Ευρετήριο ονομάτων (σ. 571), έχουν ταυτιστεί από λάθος οι Νίκος Νικολαΐδης ο Κύπριος και Νίκος Νικολαΐδης-Πωλ Νορ, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται στο Ευρετήριο μόνο ο δεύτερος. Για τον πρώτο υπάρχουν αναφορές στις σσ. 52, 58· για τον δεύτερο στις σσ. 70, 71, 75.

II. Στο κείμενο του Στέλιου Φώκου για τους Παρορίτη και Τυμφορητό (*Μικροφιλολογικά* 46, 2019, σ. 44, σημ. 8), η παραπομπή αφορά, ασφαλώς, το αλεξανδρινό περιοδικό *Γράμματα*, τη νέα περίοδο, τχ. 4-5 (1921).

ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΤΙΧΟΙ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΙΔΙΩΜΑ

Τῷ άγαπητῷ έλλογίμῳ δόκτορι Κωνσταντίνῳ Γιαγκουλλῆ

Χαρά στόν άπου ρίμαρεν τήν φουμισμένην Κύ(μ)προν,*
άπου 'δαν τά ματούδια του Ζυ(μ)προϋν, Ζυ(μ)προϋδιν, Ζύ(μ)προν.

A. K. H. (ποιητάρης)

* «...δεν θα δίσταζα να ριμάρω... τη λέξη Κύπρος με τη λέξη Ζύ(μ)πος (πατέρας του Α. Ζυ(μ)πρή και σύζυγος της Ζυ(μ)προύς»: Κ. Γ. Γιαγκουλλής, *Νέα Εποχή* 307 (2010-11) 69.

Βάσος Βενιζέλος (γενν. 1934)

Ξεροτζέφαλη

Μιλώ σου τζ' εν μου κρώννεσαι
φεύκεις τζ' αλλού νυχτώννεσαι
τζ' ως το πρωίν τραβιέσαι
έσεις την νύχταν γι' άρκοντα(ν)
τζ' εγιώ μεινίσκω χάσκοντα
έντζε πονώ, θαρκέσαι.

Παραντζελιές πετάσσεις τες
λαλείς μου πως έν άχρηστες
το φτιν σου εν ιδρώννει...
Μα 'δει ο τζαιρός γυρίσματα
τζαι της καρκιάς τα πείσματα
με δάρκα τα πκιερώννει.

Γιά 'πέ μου, ξεροτζέφαλη,
στην νύχταν πκοιον γυρεύκεις,
γοιον την αλήθκειαν έρκεσαι
τζ' ούλα το ψέμαν φεύκεις...
Στην νύχταν πκοιον γυρεύκεις;

Σώρεψε πιον το πόνιν σου
μέτρα σωστά το μπόνιν σου
τζαι μέν παραπονιέσαι
θέλω σε στην αγγάλην μου
φκιόρον μου τζαι ρεγάλιν μου
στους λας για να 'παινιέσαι.

Μα εσου φτερόν τζ' εν πκιάννεσαι
'εν έσεις ώραν, βκιιάζεσαι
τζαι καταλυεί με η πλήξη
τον πόνον που 'χω, ξέρεις τον
μ' αφήννεις τον αθέριστον
τον μαύρον, να με πνίξει.

Νίκος Νικολάου-Χατζημιχαήλ (γενν. 1948)

17 δεκαπεντασύλλαβοι

Έναν τζυβέρτιν μέλισσες κρούζουν μου τζ' εν το νώθω
Αγρέλλιν έν' ο Έρωτας, χωσμένον μες στη μάζαν
Ο Έρωτας δαφνόφυλλον πικρόν, τζαι πάνω μέλιν
Μυλόπετρα ο Έρωτας, τζ' εγιώ ελιά που σπάζει

Γλωσσάρι

αγρέλλιν: άγριο σπαράγγι
αθβολώ: ανθίζω, βρίσκομαι
σε πλήρη ανθοφορία
αλλαξιμάριν: επιδεικτικό ντύ-
σιμο, πλούσιο ενδυματο-
λόγιο
αμματιζώ: μπολιάζω
ανακούτρουλλος: ξεσκούφω-
τος
ανεμογκάστριν: ψεύτικη εγκυ-
μοσύνη, φουσκωμένη κοι-
λιά
άραες: άραγε
άφτω: ανάβω
αχάπαρος: ανυποψίαστος
βερκίν: ξόβεργα
βουρβουλλάς: γυμνοσάλια-
γκας
γλιάζω: γλιστρώ
γοιον: όπως, σαν
γρουσαφένιος: χρυσαφένιος
δαμαί: εδώ
δάρκα: δάκρυα
δικλώ: στρέφω το βλέμμα
μου, παρατηρώ
διαλοίζουμαι: συλλογίζομαι
δικάολος: διάβολος
'εν: δεν
έντζε: όχι βέβαια, και δεν
εξόν: εκτός, με εξαίρεση
θαρκούμαι: θαρρώ
θερκοπούλλιν: το πουλί Jynx
torquilla, αναγελάστρα,
γλωσσάς, καλλιόσωμος,
κουφοπούλλιν, μωρηγγο-
φάγος, στραβολαίμιης ή
σφεντούλι
καπάλι: διαρκώς
καράολος: σαλιγκάρι
καρβούνιν: άνθρακας (αρρώ-
στια), έλκος
καταλυώ: τελειώνω, εξαντλώ
κρούζω: τσιμπώ, καίω, καίω-
μαι
κρώννουμαι: υπακούω
λας, οι: κόσμος
λος: λόγος
μάζα: αγκαθωτός θάμνος
μαδαιρικά: μαχαϊριά
ματούδια: ματάκια
μεινίσκω: μένω, απομένω
μέν: μην

Αχάριστος ο Έρωτας, μαδαιριν στο κορμί μου
Εγιώ ήμουν αχάπαρος, τζ' ο Έρωτας εγέλαν
Ένα φιλί σου 'ζήτησα, τζ' εγίνης θερκοπούλλιν
Ο Έρωτας μου έν' το 'νίν, τζ' εσου η γη που δσίζει
Ο Έρωτας σου έν' βερκίν, τζ' έπιασεν τα φτερά μου
Ο Έρωτας σου έν' γιαλός, τζαι κολυμπώ στα βάθη
Ο Έρωτας σου έν' θερκόν, μουντάρει τζ' αχτυπά μου
Ο Έρωτας σου μέλισσα, μα 'σει τζεντρίν τζαι κρούζει
Ο Έρωτας σου ποταμός που ρέσσει θυμωμένος
Ο Έρωτας σου έν' σφυρίν, τζ' εγιώ 'μαι το αμόνιν
Ο Έρωτας σου κάρβουνον, π' όσο φυσώ φουντώνει
Ο Έρωτας σου μια φωθκιά που κρούζει τζ' ανασταίνει
Ο Έρωτας σου μαδαιρικά που γαίμαν δεν ιφκάλλει

Τάσος Αριστοτέλους (γενν. 1955)

Ο βουρβουλλάς, ο τίτσιρος καράολος

Ένας σκούλουκας που γλιάζει
έν' ο βουρβουλλάς
που τον 'νεκατδιούν οι λας
τζ' εν τον κάμνουν χάζι

Βάλλουν του άλας για να λιώσει
τζαι η πίκκα τους έν' τόση
που του φακκούν καπάλι
με σίερο διχάλι

Θέλουσιν να τον ξορατίσουν
τίποτες να μέν αφήσουν
'πό λλόου του έναν κομμάτι
παντές τζαι βκάλλει τους τ' αμματί

Δαμαί τσαττίζει ένας λος:
τούτος ο κόσμος έν' πελλός·
όξα πως έν' παραδικιάνταλος
τζαι νάκκον παραξόρτινος

'Ε το, έν' ένας τίτσιρος καράολος
που να τους πάρει ο δικάολος!

μουντάρω: ορμώ, επιτίθεμαι
νάκκον: λίγο
'νεκατδιώ: σιχαινομαι
'νίν: υνί
νώθω: νιώθω
'ξιστηκός: εκστατικός, έκ-
πληκτος
ξορατιζώ: εξοριζώ, εξαφανί-
ζω
όξα: ή
παντές: λες και, ωσάν
παραδικιάνταλος: αταίρια-
στος, διαφορετικός
παραντζελιά: συμβουλή
παραξόρτινος: ακανόνιστος,
άσχημος
πελλός: τρελός
πετάσσω: πετώ
πίκκα: θυμός, πείσμα
πιον: πια
πκιερώννω: πληρώνω
ρεγάλιν: δώρο, αμοιβή
ρέσσω: περνώ
σίερο: σίδηρο
σκούλουκας: σκουλήκι
δσίζω: σχίζω
σωρεύκω: μαζεύω
τζυβέρτιν: κυφέλη
τίτσιρος: γυμνός
τσαττίζω: ταιριάζω, συντάσ-
σω στίχους
φακκώ: χτυπώ
φκάλλω· βγάζω
φκιόρον: λουλούδι
φουκού: ψησιέρα
χάσκοντα: με ανοικτό το στό-
μα, ανικανοποίητος
χαττάς: λάθος, ατύχημα, συμ-
φορά

Άθως Χατζημαθαίου (γενν. 1958)

[Τέσσερα χαϊκού]

Πά' στο κορμίν σου
ξοδεύκουν οι νύχτες μου
τα σκοτάδια τους.

Όπου δικλήσεις
της ομορκιάς τα φκιόρα
αθθολοούσιν.

Εφουρτούνιασεν·
το κλάμαν της θάλασσας
θυμός τ' ανέμου.

Φουρτούναν θέλω
τζαι τζύμμαν στην καρκιάν μου
την αγάπην σου.

Δημήτρης Σπρατής (γενν. 1989)

Ανεμογκάστριν

Τούτη έν' μια ιστορία
για μιαν τζουλιάν πρησμένην
'πού πολλύν φαϊν
τζαι κουπανιστόν αέραν

Κύριοι με θωρκάν αφεντικού
άψαν τη φουκούν τζ' εγένην ο χαττάς
αρκόντοι με παπάρες 'μασκαρευτήκαν
φκιόγκον σφιχτόν 'ζωστήκαν

γυρόν γυρόν εχορεύασιν
τζυράες ανακούτρουλλες
μ' αλλαξιμάρκα, μολύβια βαμμένες
τζαι γρουσαφένια μπιχλιμπίθια

Μετά το παναϋριν αμματίσαν την αλήθειαν
εξέβην μ' ανεμογκάστριν η ψευκιά
'ξιστηγός ένας φτωχός να δικιαλοΐζεται
εξόν 'πού το καρβούνιν, τί άραες μεινίσκει;